

اسلام فيلسوفارى

محمد عبده المصرى جمال الدين الافغانى

OSMAN ERGIN
KITAPLARI

No.

1175

مربى :

موسى عبده

المقره

Te 644

خاريطه مطبعه

قران.

اسلام فيلسوفلرى

محمد عبده المصرى جمال الدين الافغانى

مرتبى :

موسى عبده
القاهرة

OSMAN ERGIN
KITAPLARI

No.

644

خارطىو مطبعه
قران

موتېدىن:

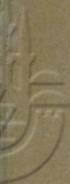
بيوك ارار و مشهور كەسنىلەرنىڭ تەرجىمە ھالىرىنى، ياپىدىقى
 ھەللىرىنى، كوز توندىقى ھەللىرىنى وكون كچر شلىرىنى و قومق نە قدر
 فائىدە و ھەرىتىلىرى مۇجىب اولدىقى، و او فوچىلەرنىڭ ھەملىرىنى فوز غاتىق
 و فەكرلىرىنى او يغانەمقە نە قدر تەئىرى اولدىقى بىلىدىن مستەنىدىر.
 ھەزىمانىڭ اوزىنە كورە بيوك كەسنىلەرى و مشهور آدملىرى بولنە
 كەمشىر. فقط، مېلىونلار ايله آدم بالالىرى آراسىدىن سېرەك، سېرەك
 ظھور ايتەمكە اولان بوكى بيوك آدملىرى ھەزىماندە ھىياتلى، ھەل و ھەقارەتلى
 قوملردن يېتىشمەكتەدر. ھەل و مەنەتتە، ھەران و ھەزارتەدە و ھەسن اخلاقە
 ايلر و صفە اولان مىللەتلەر اچىنە بول، بول مشهور ھەنلىكلەر، قوماندانلار،
 آمىراللەر، ھەكىم و فىلسوفلەر، طبىب و دوكتورلەر، مۇتەخەسسىس و مۇھەسسىس،
 و رېفورماتورلەر، مۇتەخەسسىس و مؤلفلەر، ادىب و شاعىرلەر و باشقىلەر يېتىشىدىكى
 ھالە، جاھل و اسىر، استىداد و قوللىق آستىدە فەكر و ھەقلىرى قىلمەش
 مىللەردن بيوك آدملىرى يېتىشمەش كېيىر. بۇم بوقەدە مۇزى انصافلى
 آدملىرى شەيد انكار ايتەلەر. انكار ايدىن آدم، تارىخ صېھەلىرىنى
 قاراشدور و بىر دىققەت آوروپا ھالەندە كۆز كېزدور ورسە انشاھ
 ھەقىقىتى بولور.

اسلام فىلسوفلىرى: ابن سىنا، فارابى، ابن رشد، ابوبەكر -
 الرازى و باشقىلەر ھەممەسى مۇسلمانلارنىڭ ھىسانلى و اقبالىلى ھەزىماندە
 يېتىشمەشلىرىدۇر. و فاسز دىنيا آوروپالىلەر قاراب كولىدىكى كوندن باشلاپ
 آنلر اچىندە يېتىشەن بيوك آدملىرىنىڭ سان و ھەسابى يوقىر. آنلردىن
 يېتىشمەش مشهور آدملىرى بىلك اوچون بىلگىز پېتر بورغ، بېرلىن،
 ۋىانا، پارىژ، روما و لوندون كىي بيوك پايتەختلەرنىڭ سوقاق و مېدانلىرىنى

(علامہ شہر شیخ محمد عبدہ حضرتاری)

OSMAN ERGİN
KİTAPLARI
No

İBUL
ŞEHİR
İYESİ
KİTAPLIĞI

دولاشمق کافیدر. هر بر میدان و باغچه اوکنده حیات مجسم کبی کوزلرمزه چارپان اودهشتلی دیکلی تمثاللر (پامینیکلر) هپسی مشهور آدملرنک شرف و یادکاری اوچون دیکلمشلدردر.

جاهل و اقبالسز قوملردن بیوک آدملر بیتشماش کبیدر دیدک. بو زمانلرده شبهه سز جهالت و اسارت بویندروغی آلتنده ایزلن و حقوق انسانیهدن محروم قوملرنک بری ده، کره ارضنک تورلی کوشه لرنده کون کپره ن و اوچبوز میلیون عدده ایرشه ن مسلمانلردر. شو اوچبوز میلیون مسلماننک هر برینک عقلی صیقشدرلش، فکری قسله ش، بصیرتی قباله ش، دیلی باغلانمش و آیباغی بغاولنمشدر. بونلرنک آراسندن بیوکلر وارلر بینشورمی؟ و طبیعت عادتینک خلافی اولره ق بونلرنک ایچندن هم انگلیزلرنک سنسیری، فرانسزلرنک غامباته سی درجه سنده بر بیوک آدم توغورورسه بر خارقه عد ایدلمزمی؟

ایشته بو صوکل زمانلرده بیچاره مسلمانلر ایچندن هم بر قاچ بیوک آدملر ظهور ایتمشدر. بونلر جهل سندن ایکنک بیوکلری و ایکنک بیوک عمللره کوز دیکنلری فیلسوف شهیر جمال الدین افغانی حضرتلری ایل، علامه شهیر محمد عبده حضرتلریدر. بو ایکی عالم حقیقه بیوک ایدیلر. لکن شرق افوامی آنلرنک بیوکلیکلرینی بر تورلی آکلایه مدیلر. یاخود آکلایان پک آز اولدی. شو قدر وارکه، کیل چک زمانلر بو ذاتلرنک بیوکلیکلرینی هر بر مسئله نه آپ آچیق کوستره چکدر. هر کیل چک یاقیندر!

تأسفی اولنور بن عاجز بکرمی یاشلریمه قدر شو قدر بیوک اسلام فیلسوفی اولان افغانینک نه کبی آدم اولدیغینی بلمزدم. یکرمی یاشیمه کلدیکه بر سیاح و استقامتسز آدم ایمش دیه ایتمشدم. شو اثناده استاذ محترم رضا الدین حضرتنک بعض رسالرنده آنک بیوک بر فیلسوفی، طاغلری بیرندن فالدره ق درجه ده همت صاحبی اولدیغینی اوقوب حقیقت اوچونینی کورمشدم.

محمد عبده حضرتلارینک اسمینی یکر می اوچ یاشییده ایشدوب غائبانه عاشق اولمشدم. کچن ۱۳۲۲ هـ آخرلارنده جناب حق بکا مصره سفری تقدیر ایدوب، شیخ حضرتلرینی بالذات کورمک و بیش اون دفعه درسلرینه اواتورهق شرفینه نائل اولمشدم. مصره کلدیگمدن سوکره بر آز عربجه آکلایمه باشلادیگمدن، آنک بر قاچ اثرلرینی اوفودم، وپک آز اولورسهده، مسلکینی وافکار عالیه سینی هم آکلادم. و جناب الله یاردم ایدرسه، کیله چکده هم آنک درسلریندن و کتابلریندن استفاده ایتمیه کندی کندیمه سوز ویردم. لکن بزم قاره بختمز آفریقا قطعه سینه قدر کندیمز ایله برابر کلامش ایپش! : استاذ حضرتلری بزم کلدیگمزدن آز کونلر سوکره جاهل مرکب شیخلرنک و شاییتی و « بکا آرسلان، محاربهده باباقوش » مثلینه مصداق اولان خدیوینک اشارتی ایله « الازهر » ی و آنده اوقوتوقده اولان درسینی تـرک ایتمیه مجبور اولدی. نهایت، بزار امید وامللر ایله نسلی یاب اولهرهق کونکچر دیکمیز ائئاده بودنیایه وداع ایدرک بزم یارهلی و صنیق قلبلریه زی پارچه، پارچه ایلدی. بوذاتنک وفاتی بتون اسلام عالمی اوچون هر مصیبت عظمی و عوضی بولنیمه قق بر ضیاع و خسارندر. بیوک و مشهور کهنه لرنک اسم و ترجمه لری مؤرخلر طرفندن مخصوص تراجم و طبقات کتابلرینده یازلوب سوکغیلره یادکار اولهرق حفظ ایدلمش. حتی هر بر صناعت و علم ار بابینه آیری، آیری ترجمه کتابلری ترتیب ایدلمشدر. بو سوک زمانلرده طباعت هنری اختراع اولنوب، استنبیلن شیلری یازوب نارائمی پک بیگل بر حاله کلدیگمدن یالغز بر بیوک آدمک ترجمه حیاتیینی آیروجه بر رساله چکده یازوب نشر ایتمک هم پک شایع اولمشدر. بن هم بودفعه شرق فیلسوفی، مصر امامی، و عالم اسلام استاذی، و دیار مصریه مفتیسی مذکور شیخ محمد عبده حضرتلرینک ترجمه حیاتیینی اوز دیلمز ایله یازوب قارنداشلریمه تقدیم ایده چک اولدم.

بو كىشىنىڭ نە درجەلەردە بۈيۈك آدم اولدىغى بىلنلەرە معلوم و بىلەينلەرە بۇرسالە چىكىن معلوم اولور. شۇنىڭ اوچون بوذاتنىڭ تارىخىنى اوقومى ھر بر مسلمان اوچون عبرت و فائىدە بخش اولسە كرە كدر.

تمام اسارت ، جهالت ورجال قحظليغى ايله مبتلا بر قوم اولديغىمىز حالده ايجمىزدن بر فيلسوف و بيوك عالم بيتشورده، بىز آنىڭ كىم اولديغىنى بىلە بلمىز ايسەك ، بو حال بىز غفلت و نادانلىقنىڭ اشاغى چوقۇر نندە اولديغىمىزى كوسترمىزى ؟ بر انگلىز عالمى ، مرحومنىڭ برادرىنە يوللادىغى نەزىيە نامەسىندە ، « برادر كىز مرحوم شىخ محمد عبده حضرتلرىنىڭ تەرجمە ھالىنى انگلىز چە بازوب نىشرايتمەنى اوزرىمە بورچ كور بورم » دىيوردى ! بۈيۈك آدملىرى و مشھور ارلىرى حساب خارچىدە اولان ، يوز مىليون مسلمانى استعباد ايدىن انگلىزلىرىنىڭ بويلا احترام ايتدىكى بر اسلام عالمىنىڭ وجودىدىن ونە كىي آدم اولدىغىدىن خبىرسىز اولورسەق عىب اولمىمى ؟

اشتە بن عاجز ھر جەھتدىن ناقص اولماقەلە برابر ، مفتونى اولديغىمى استاذى بر تىدكار و آنىڭ اھوالىدىن آرقىشلىرم خبىردار و اوزم اوچون بر يادكار اولور دىيە شو اوقاق « تەرجمە ھال » رسالەسىنى يازمىيە جسارت ايتىم . ھمدە محمد عبده حضرتنىڭ تەرجمەسىندە كوب ياد ايدىلەن ، و آنىڭ استاذى ويول باشچىسى اولان ، و بىتون مسلمانلارنىڭ تەلەكەدە اولديغىنى لىك اول آنگلاب آنلىرى اويغائەق و آنلرە حيات روھى اوفورمك يولندە حيات وراھتلىرىنى فدا ايدەن و اسلامك تەعالى و ترقىسى اوچون وطن و ياقىنلىرىدىن كىسەلەن اسلام فيلسوفى و مسلمان بىھادىرى جمال الدين افغانى حضرتلرىنىڭ تەرجمەسىنى يازوب ھم الحاق ايتىم . زىرا بوذاتنىڭ كىم ايدىكىنى بىلەن ھم بىزم آرامزىدە بارماقلىر ايله سانالمەقدەدر .

شىمەد يىلىك بو ايكى فيلسوف و بيوك كىزمنىڭ تەرجمە ھالىرىنى اوقوبەلم ، سوكرەدە آنلارنىڭ يازدىغى كىتاب و اثرلارىنى اللە ايدوب مسلك و طرىقەلر يىتە

مطلع اوله لمده، آنلر نك مسلك و طريقتلر ينى هممز مسلك ايدىنوب
 اسلامك يوقاريله مسينه، ومسلمانلر نك پاك وعالى حقيقى دينلرينه
 قايتيه لرينه خدمت وسعى ايدىلم، اشته اووقت بزه آدم اولورز، جهالت
 واسارت رنجيرلرينى برهم، برهم كند يمزدن سيلكوب آتارز. بنم ايك اوفاق
 برطالب اولدىغى نظر اعتباره آلوب بيوكلر نقصاناتمدن كوز يومارار؛
 يازديقلرمدن ايدى شلم اولان طالبلر بر آز فائده لنورلر ايسه بنم
 اوچون نه بيوك سعادت!
 قارنداشكنز «موسى»

مصر — القاى .

IBUL
 SEHIR
 İYESİ
 KİTAPLIĞI

دیار مصریہ مفتی سابقی مرحوم شیخ محمد عبدہ حضرتلری .

شیخ حضرتلرینک کیم اولدیغی، نهلر پایدیغی ونهلر کوزهندیگی بو کتابنک ایچر وسنده بلنه چك ایسه ده، ترجمه یه کر شه زدن مقدم فسقه چه تعریف ایتمک مناسب کورلدی . زیرا بوکبی مقدمهلر اوفوچیلره کتابنک ایچنده اولان بابلری مطالعه وقتنده یاردم ایده چکی، وکتابنک فهرمانندن اولده خبردار اولمیان قائلره بیوک فائده بیره چگی ترجمه وطبقات کتابلری مطالعه سیله اشتغال ایدن کهنه لره معلومدر .

شیخ محمد عبدہ حضرتلری مصرده «الازهر» نك ایك کچوک قدمه سندن باشلاب، ایك عالی بر مرتبه یه چیقان عالم ایدی . علمینک کینشلیگی واطاطه سینک کلیتی ایله اسلامنک افتخار ایسه چك بر فیلسوفی ایدی . علوم اسلامیه ده اولان اقتدار ی و تفسیرده اولان مهارتی ایله عصرینک، بلکه ده بر قاج عصرلرنک فریدی ایدی .

حریت فکری و بهادرلیغی ایله، امت اسلامیه نك بر امید نجاتی وامل حیاتی ایدی . اسلامنک روحینه، قرآنک حقیقتینه واقف بر مجتهد کامل ایدی . عالمدی . علمی دین و دنیا یی جامعدی . صاریقلی (چالمالی) اولدیغی حالده متمدن ایدی . متمدن اولدیغی حالده امام ایدی .

عزیز اسلامنک بر چوق یامان قولره دوشوب، اساسا نه قدر باعث ترقی اولمشکن، شیمدی نه قدر مانع ترقی بر حاله صوفلدیغینی یانه، یانه کوردی . کوردیکی نی هر بیرده جساتله سویله دی .

علوم اسلامیه وبتون کمالینی هیچ کیمدن فور و فمیوب، علوم غریبه ایله زینتلدی . دین نامنه منلٹی، اسارتی، ربا و نفاق، تملق و مداهنه یی، تعصبی، غفلتی، وبتون اوخرافاتی قبول ایتمدی .

« علمی چینده اولورسه ده ازله کز »، « حکمت مؤمننک بوغالمش

مالی کبیر. نره دن بولورسه اورادن آلور» مؤالنده اولان اثرلر ایله عمل ایتدی. آوروپالیرلر نڭ فضلینی اعتراف ایتدی. یالغز اعتراف ایتمکله قالمیوب فرصت بولدیقچه استفاده ایتدی: جبه سیله، چالماسیله آوروپایه کیدوب فرانسه ده «جنوه» دارالفنونینڭ تعطیل وقتی درس لرینه حاضر اولوب اوفاق فرانسوز معلملر نندن اوقومبه تنزل ایتدی. فرق بیش یاشینی کچدیکدن سوڭره براییکی یاز آوروپاده تنزه ایتمکله قوجه فرانسوز چه بی ال ایتدی. مکمل یازمیه باشلادی. بتون آوروپا علما و همکاماسینڭ افکار و آراسینی اوقوب نواقصینی تنقید و کمالتینی تقدیر ایدردی. و آوروپانڭ مختلف ملکتلرینه بر چوق سفرلر ایدوب، انکتره ده «فمبریج» دارالفنونی کبی بیوک دارالفنونلر ده فضائل اسلامه دائر خطبه لر اوقودی. کمالات علمیه سینه اودبارنڭ ده، علماسینی مقتون بر اقدی. او زمانلر انگلیز غزنه لرینڭ یازدیقلرینی اوقومق بر مسلمان اوچون انشراح عظیم اولش ایمش. فرانسه غارجه ناظری هانوتو، و مشهور فیلسوفی اولان «رینان» کبی ذانلر نڭ دین اسلامه اولان افترا لرینی غایت محکم و اساسلی حجت و دلیللر ایله رد ایدوب حریفلری اسکات ایله مش و بتون آوروپایی حیران ایتمش ایدی. اوبلیغ لسانی، ککسکین قلمی و قونلی دلیللری اوروپالیره عقابق اسلامیه بی اعتراف ایتدردی.

برنجی املی، غرافات و بالانلر، بدعت و هندیانلر ایله منظره سی چیر کنلشوش، عالی و پاک دین مبین اسلامی تهذیب ایتمک و اتی اولدیگی صاف و تازه لغینه فایتارمی، مسلمانلری دینلرینه چاغرمق و آنلری برطاقم فتاوی و کلام کتابلری ایله ترضیع عمر ایتمکدن آلیقویوب، قرآن یولینه کوندرمک و آنلره حقیقی اسلام و توحید روحی اوفورمک ایدی. و بومقصدلر اوغورنده یوراهق نه اولدیغینی بلمدی. بتون ایللی بییدی سنه لیک عمرینی تحقیقات و امت اسلامیه به خدمت یولنده صرف ایتدی. نهایت بو فضل مجسم سرطان علتی ایله مبتلا اولدی. بوخیرسز خسته لیک

مر حومك اوپكه سينه پيراشوب هر وقت تعجيز ايدر؛ بوسبیدن بعضاتوشا كينه يانار ، بعضايوروب كيدر ایدی. كچن سنه شوالهك سودانه سفرايتمشدی. اوراده بر صوغوق كچهده ايسكى خسته ليكى تقويه ایدن يگى برخسته- ليك پيدا اولمشدی . اورادن فاینديقدنصكره خسته ليك آنى بستون توشا گينه ياتوردی . صوگقى ايگى آى اچنده خسته ليگى پك قوت كسب ايتديكندن دو قنورلر ، دو الانق اوچون آور وپايه سفرايتمه سيني توصيه ايتمشدیلر . مر حوم بونيت ايله قاهره يه وداع ايدوب اسكندر يه به كيتدی . اورايه وار ديكنده خسته ليگى ده قو تلمهشدی . دو قنورلرده آور وپاسفرنندن ثوقتالماسيله اشاره ايتدیلر . بناء عليه استاذ سفر دن واز كچدی ، آنك ايله بر ابر سفر ايمك استه بين ذوات سفرايتدیلر . او ايسه خسته ليك مشقت و آغر يقلر ينى چيكه رهك اسكندر يه ده قالدی . نهز مان جمادى الاولى آي حلول ايتدی . ايشته بو آينك او ليگى هفته سى حياتينك صوگ كونلر ي ایدی . بو هفته اچنده هر كون قاهره يه ، بوكون پك ناچار ياخود بر آزاي اولدی خبرلر ي ورو دايدردی . عاقبت ۱۳۲۳ سنه ه نك ۸ جمادى الاوليسى سه شنبه كون او يله دن صگر ساعت بيشده روحلوی عالم ملكوته پراوز ايدرهك بو فانی دنيا يه وداع ايتدیلر .

تيليقراف تللر ي آنك وفاتينى قطر مصرينك پياتخنى وبشقه بيوك شهر لرينك همه سينه در حال خبر ويرديلر . بومشئوم خبر ي ايشتديكده قلملر تشره دی ، كوز لر ياشله ندى ، ديللر انالله . . . ولا حول او قودى . وبتون خلق مصيبتنك عام وجميع مسلمانلر آراسنده مشترك ايديكينه اتفاق ايدوب بر ي برينى تعزیه ايديورديلر . ياقين و يراق ، دوست و دشمن ، وطنى واجنبى ، ايز گى و ياوز ، عالم و جاهل ، بيوك و كچوك هر كسك آغزندن «عوضى بولنميه حق بر خسارتدر» ياخود « جناب الله امته خير ليسينى عوض ايلسه ایدی» عبارلر ي ايشدیلور دی . وفات ايتديكيله اسكندر يه ده اولان ناظرلر طوپلانوب جنازه سيني رسمى صورتده تشييع ايتميه قرار ويرديلر .

اسكندريهده ناظرلار، علما و مأمورلار، اشراف و بيوكلر، و حساب خارچنده اعالى اجتماع ايدوب، جنازه نك اطراف اوگنده آتلى و بيايان پوليسلر اولديقى حالده ۹ جمادى الاولى ساعت ۱۱ده استاسيونه كلتور-لوب مخصوص پوزىد ايله، جئەلرى فاهره به يوللاندى. شو كون اوپل، دن صوكت ساعت اوچده فاهره استاسيونينه واصل اوله رەق، بتون فاهره اهالىسى طرفندن استقبال ايدلدى. جنازه نك اوگنك عدليه ناظرى و بشقه ناظرلر ك و كيللرى، مستشارلر، مصر قاضيسى، الازهر شىخى، و بتون مأمورلر، قاضيلر، آدوو قاتلر، و اطرافنده آلدینده آتلى و پياده عسکر و پوليسلر اولديقى حالده، استاسيوندن، نوبار پاشا سوقاغى، كامل سوقاغى، اوپيرا ميدانى، العتبه الحضراء ميدانى، موسكى سوقاغى، السكة الجديده سوقاغى و حلوه چى سوقاقلر نندن كيچرله رەك، «الازهر» جامع شريفنك جنازه نمازى او قولدى. و اورادن «قرافة المجاورين» نام مقبره به كتور و لوب جسىملرى دفن ايدلدى.

مرحومك آرقاسنده دعوا و كيلى اولان «حاموده بك» نامنده برادرى، ريفقه لرى ايله، كياوه كيتمش ابكى و كيلاه كينماش ابكى دانه كرىمه لرى، و مصر اشرافينك اورتاچه حاللېلرى قدر ثروتى قالدى.

شيخ محمد عبده وفات ايندى دېدىك رات او، وفات ايندى. فقط آنك فالدر دېقى علم و معارفى، يخبلىق و ايرىگى اثرلرى وفات اينتى: پك چوق روعلرى نريه اينتى، پك چوق اصلاحات ياپدى و بر چوق كتابلر تاليف اينتى، علم و ادب براقدى، بر چوق بدعت و خرافاتلرى اولتوردى، بر چوق ايزگى و كور كام ستلرى تيرگزدى، و شاگردلرينه قرآنى نصل آكلامه به، اسلام هر يعنلرينى نيچك دوزلتمه به و نه بول ايله، جميع انسانلره فائده كوزده رەك الله اوچون عمل و اشلر كورمه به او گرندى.

مرحوم وفاتی آلدینگ شو شعرلاری سوبلهب اظهار تأسفی ابتدی .
 واست ابالی ان یقال محمد ابل ام اکتظت علیه المآثم
 ولکنه دین اردت صلاحه اما ذران نقضی علیه العمام
 وللناس آمال یرجون نیلها اذامت ماتت واضعلت عزائم
 فیارب ان قدرت رجعی فریبه الی عالم الارواح وانفض خانم
 فبارک علی الاسلام وارزقه مرشدا رشید ابضی النهج واللیل قائم (۱)

نسبی وتوغدیغی پیری: اسملری: محمد بن عبده بن حسن

خیرالله در . خیرالله عائلهسی ترکمان قبیلهسندن اولدیغینی مرحوم کندیسى سوبلهمشدر . والدی بابالاری فطرمصری داخلنده « بحیره » مدیریتی (ولایتی) ایچنده اولتورمشلدر . آناسی « غریبه » مدیریتند « عائله عثمان » دبه معروف بیوک بر عشیره دندر .

یو عشیره نڭ سیدنا عمر (رض) قبیلهسی اولان ، « بنی عدی » به منسوب اولدیغی روایت اولنور .

والدی بیوک همئلی ، وقارلی ، بهادر ، جومرد ؛ والدیهسی ایسه ، اونکین ذهنلی ، حیالی ، فقرايه رحیملی اولمشدر . دیمک والدینی اڭ فطرنلی واڭ کورکام خلقلی کهنه لردن اولمشلدر . آنلرده بولغان بوگوزل خلقلر البت مدرسه تعلیملری ومعلملر تربیهسی ییمشی اولمیوب ، نسلکن نسله وراثت طریقیله کوچوب کلمش وگوزل خلقلی کهنه لره معاشرت وایارمکدن حاصل اولمشلدر . مفتیمزک ایرشدیکی کمال

(۲) مضمونلاری : خلق ، یاستر ، محمد شقایب اولدی ، یاستر وفات ابتدی دیسون بنم اوچون هر ایکیسی اهمیتسزدر . یالڭز دین مبین اسلامڭ صارقیلر طرفندن ، دها بر فنا حاله صوقله چغندن خوف ایدیوم . حالبوکه بن الهم کلدیکی قدر اصلاح وتهذیب ایدلمهسینی استیوردم . هر کمنڭ ایرشک استدیکی مقصد وامللری بولنور ، بن وفات ایلمرسه ، امیدلرم وفات ایدچک ، پلانارم بیقلهچقد . یارب ، بنم وفاتیمی تقدیر ایبارک جان بندن آیرارسه : اسلامی حفظ ایله ، مسلمانلره قارانغو کیچده باشچی اولورلیق بر مرشد روزی ایله ا

ودرجه يه ، پدرووالدسىنىڭ گوزل خلقلىرى بىرىچى اصل وىخىم اولدىغى شېھەدن عارىدر .

صاحب ترجمه ۱۲۶۵ ياخود ۶۶ سنه هجرىيە آخىرلىرىندە مصر ك « غرىبە » مديريتىنە تابع بىر قىرەدە توغمشدر . بو قىرە يە ايسە والدى ، « بېنس » نام قارىنداشى ايله ، مشهور مصر مصلحى محمد پاشا حكومتىنىڭ آخىرلىرىندە « بحيره » مديريتى مامورلىرىنىڭ ظلمىدىن قاچوب ، كوچوب كالمشدى . شو قىرەدە اوتوردىغى زمان كورشى قىرەلەردە كىلوب كلوب يورور ايدى . عاقبت « طنطا » شھرى قىرەندە « حصە شېشىر » اسملى قىرەدن صاحب ترجمە نىڭ والدىسى ايله اولمشدر . مصر واليسى بىرىچى عباس حكومتىنىڭ آخىرلىرىندە فدر شورادە « شتر » نام قىرەدە اولتورمشلر . صگرە زمانە حاللىرى آنلىرى « بحيره » مديريتى داخلىندە بولغان ايسكى قىرەلىرى « محلة نصر » قايتەيە مجبور ايتەمشدى . اشته ، صاحب ترجمە بو قىرەدە اوسوب بىومشدر .

تعلم وترىبەسى : = قىرەلەردە بشقە بالالر نصل اوسبور ايسە بىزم مفتىدە اويلە اوسمشدر . اوفومق يازمق اوگرنمك اوچون كىتە اون ياشىدىن صوك كرمشدر .

اوفومق ويازمىنىڭ باشلانغى حقندە كىندىسى بويلە حكايە ايتەمشدر : « اوقوب يازمى پدىرمنىڭ خانەسندە اوگرىندىم . صوگرە بىر حافظ قرآننىڭ اوينە كىدوب قرآنى تمام اوقوب چىقىم . ايكىنچى دفعەدە اوفودىم ، ايكى سنە ظرفندە تمام قرآنى حفظ ايتىم . ايكىنچى سنەسندە بىم قرآن از بىرلە مكدە ترقىمى حافظنىڭ اھتىمامىدىن در ظن ايدىرەك بو حافظدىن قرآن اوگرنمك اوچون باشقە مكتەبىنىڭ چوققىلىرى بىكا كىلوب فوشوالدىلر .

۱۲۷۹ سنه هجرىيە سنە والدىم بىنى ، قرآنى تجويدلىمك اوچون ، قرالرى تجويد فنونىلە مشهور اولان « طنطا » بىلدەسندە كائىن « المسجد الاحمدى » يە كىنوردى . ۸۱ سنەسى درسارەدە اولتورمىيە باشلادىم . ايكى اول علم خودى

«آجرومیه» شرحی «الکفرای» به حاضر اولدم. یارم سنه برشی
 آکلامه دن کچردم. زیره اوراده تعلیم طریقلری غایت آغیر ایدی:
 مدرسلر بزم آکلامدیغمز نحو وفقه اصطلاحلرینی تأقین ایدرلر،
 آکلامیانلره آکلانلق اوچون باشلرینی آغرتمازلر ایدی. بوراده
 بکایأس کلدی. علمدن امیدم کیسلدی. مناسب وقتینی بولوب درسدن
 فاجدم. اوچ آی قدر والده منک فارتد اشلری یاننده یاشریندم. نهایت
 برادریم بنم اورنیمی ایشتهش. برکونی بکا کلدی. بنی مذکور «المسجد
 الاحمدی» به کتوردی. زورله اوقومیه بیوره قق اولدی. بن باش تارتدم و دیدم:
 «بن یقینا بلدم که اوقومقده بنم اوچون نجاج یوقدر. بن اووله فایته چقم،
 فارتد شلرم کبی ایگین ایکمکله اشتغال ایده چگم.» برادریم ایلخیلی مجادلر
 ایتدک. آخرینده بن علیه چالدم. اشیا لریمی آلوب «محله نصر» ه فایتدم.
 بردها اوقومق اوچون زحمت ایتمیه چگمی نیت ایتدم. شونیت اوزرینه
 ۱۲۸۲ سنه سنده اولندم.

«ایشته «طنطا» ده اولان طریق تعلیمدن نفسده برچی دفعه حاصل
 اولان اثر بودر. او طریق ده بعینه «الزهر» طریق تعلیمیدر. یعنی
 مدرسلر بلدیکلری و بلمدیکلری شیلرنک همه سینی سویله مک، شاگردلرنک
 حاللرینی رعایه ایتمه مک، آنلرنک آکلامیه مستعد اولوب اولمدیقلرینی
 صناب فارامه قق طریقیقدر. بنده حاصل اولان بو اثر باشقه طریق ایله تعلیم
 ایندن معلملری کورمیه موفق اوله میان، شاگردلرنک یوزده، طوقسان
 بیشنده حاصل اولمقدهدر. فقط آنلرنک کوبسی کندی کندیلرینی
 آلداتورلر. برشی آکلادق ظنیه اوزلرینی تسلیه ایدرلر شو طریق
 سقیم اوزره طلبده دوام ایدرلر. بر زمان آنلری کورورسین یاشلری
 ارلر یاشیدر، عقللری چوققلر عقلمدر. صوکره بونلر دنیا به چیقار، آدم
 اوغللرینه بلا کیسلورلر؛ نادانلره بیوک مصیبت اولورلر؛ جاهلرنک
 جهالتینی آرتدورلر؛ توغری یول ازله مکده اولانلری آداشدورلر؛

دەۋالرى ايلە بر آز علم صاحىبى اولالمىرى اذا ايتمكده فصور ايتمزلر.
علم صاحىبى ايلە، انسانلرنىڭ آنىڭ علمىلە فائىدەلنمەسى آراسىندە «سەچىنى»

كەبى برسەد ھائىل اولورلر. (۱)

« اولندىكەمدن فرق كون سوگۈرە بر كون صباح والدم بىڭا كلدى.

«مطلقا طنطايە او قومبە كىدە چەكسەن» دىدى. بن خىلى عنادايتىم. كىتھامەك

اوچون دىللىر، ھىچتەر اقامت ايتىم. نھايت والدمنىڭ امرىنە اطاعتىن

بر تورلى كەندىمى آلەمەم. بر يوگۈرەك آت ھاضرلەدم. والدم بنى

« انىباى بارود» استاسىيونىنە قىر اوزاتتى اوچون يافىنلرمزدن، ارى

گودەلى، پھلوان برسىنى آرقداشلىغە كەتتوردى. بو استاسىيوندىن بن

تېمىر يول ايلە «طنطا» بە كىدە چەك ايدىم. آرقداشم آتېمى آلوب فرىبە مزە

قايىتە چەقدى. يولە چىققى. كون غايىت صىچاق، اوت كەبى بىل اسپور،

انسانىڭ بوزىنى قاورور ايدى. يولمىزە دوام ايتىمكىن بن يورولمىشەم.

آرقداشمىمە : « فارندەشم، صىچاق اكسەل نىجەدەك بر قىرەبە كىدوب

استراحت ايدىر ايسەك اولمىزى؟ زىرا بندە يورمىتە طاقت قالمادى»

دىدىم، بىم سوزىمە قولاق وىرمىدى. بن دە آتېمى وار فوتىلە قوغغەرق

آرقداشمەن قاچىم. وكىدىر كەن «بن» كەنسىۋە ادرىن « فرىبەسىنە

كىدوبورم. » دىدىم.

« بو فرىبەنىڭ اككەر سەكنەسى والدمنىڭ آناسى طرفىندىن اولان

قارنداشلرىدىر. بن بو فرىبە بە واردىقەدە باشلار قوقلدى سوئىدىلر. زىرا

بن آت اوزرىندە اوينايمە ، قلىچ او يوينىنە پەك ماھر ايدىم. بر بىرمز

ايلە اككەمەك اوچون بو فرىبە دە قالمىقى اوتىدىلر. بىم آرقامدىن آرقا-

داشم دە ئىيتىشىدى. ايكندى وقتىنە قىر بىمەلە برابر قالىدى. نھايت، ھايدى

(۱) آى قارنداشلارم، شاكردلر! بىزم مەدرسەلرەم تامام شو ھىقتە اولان كىشىلر

ئىيتىشەرمەكەدەر. بىزەنە اولدىدە شو كەبى عىطالت خانەلردە ھىرلەرمىزى ضايە ايدەلم. ھايدى

بر آغزىن انفاق ايدوب راحت، راحت او يويان مەدرسەلرەم او يغانەلم، اصلاح طلب ايدەلم.

بو يولە ياپمازسەق، آنلردىن خىر بىكەمەك ھىشەر! كورەيم سىزلى!

كیدهلم . دیدی . بن «آنیسی کوتور» و آووله قایت، بن یازین صباحدن
 كیدهچگم ، استرسك والدیمه بنی «طنطایه» سفر ایتدی دیه سویلیه
 بلورسن . « دیدم . بن بوقریه ده اونیش کون قدر فالدیم . بوراده عالم
 دکشدی ، اولده گی رغبتلرم بیرینه باشقه رغبتلر کلدی . شویله که :
 «والدمك احوالندن بری اولان «شیخ درویش» نام کهمه چوق
 دفعه لیبیا صحراسینه (نوبه، مصر، طرابلس غرب آرالرنده واقع، برقاچ
 واحه لری مشتملدر) سفر ایتمش و طرابلس غربه قدر کیدوب السید
 محمد المدی حلقه ندریسینه اولتورمش ، بر قدر علم او گرنهش ، و آنن
 «شاذلیه» طریقتینی آلمش بر کهمه ایدی . بوکشی «الموطأ» کتابینی و باشقه
 حدیث کتابلرینك بعضیینی ، و قرآن شریفی گوزلر و شه حفظ ایتمش ایدی .
 آخرالواخر سفرلردن نوقتایب مذکور قریه ده ایگنچیلیک ایسله اشتغال
 ایدر ایدی .

« کنیسه ادرین ده اونکر دیکم کیچه نك صباحنده مذکور شیخ بکا کلدی .
 النده محمد المدی نك بعض مریدلرینه یساز دیقی رساله لرینی محتوی ،
 اینجه «مغربی» یازی ایله یازلمش بر کتاب وار ایدی ، او غلم، کوزلرم
 ضعیف اولدیقی او چون شو اینجه یازیلری اوفویه میورم . شو کتابدن
 بکا بر آز اوفور میسن؟ » دیدی . شیخک بور جاسینی شدتلر رد ایتدم .
 اوفومق و آنکله اشتغال ایدو چیلره لعنت اوفودم . یوزیمی دیکر طرفه چویردم .
 شیخ کتابینی او کیمه قویدیقنده ، کتابی او بر طرفه آلوب بر اقدیم .
 لکن شیخ بر آچیغ اثری کوسترمدی . بلکه تبسم ایدره ک بو ادبسنز
 لیکلریمی ، حلمنك الك گوزل منظره سیل تلیقی ایتدی . ده ابر چوق دفعه
 رحالرده بولندی . آخرالامر بکا کتابی آلدرمیه موفق اولدی . کتابدن
 بر قاچ بوللر اوفودم . اوفو دیکلریمی شیخ آچیق عباره لر ایله تفسیر ایتیمه
 باشلادی . شیخنك عباره لری بنم نفرتم ایله چارپشور ، عاقبت بنم نفرتمه
 غالب کلور ، دماغه نك الك یاشرین فپولرینی ناووب کروب بیرلشوردی .

شیخ ایله مصاحبتمزدن آذربر زمان صوکنده اییده شلرم کلدی ، بنی آته
 بینمیه ، فالجله اوینامیه ، قریه یه یاقین نهرده یوزمیه چاغردیلر . کتابی
 آندم آنلرایله برابراوینامیه کیتدم . ایکندبدن صکره شیخ دخی کلدی .
 بر آزاوقومه یی رجاایتدی . اوقودم . اونفسیرایتدی . صکره اوینامیه
 چیتدم . ایکنچی کونی هم بویله یاپدی . اوچنچی کونی ایسه اوچ ساعت
 متصل بن اوقودم ، شیخ بنم اوقودیقمی ترجمه ایتدی . اوچ ساعت مدتی
 اصلا اوصاندم . کیده چک اولدیغینده « بن بوکون بعض بر اشلردن
 اونری نرلا (باصو) یه کیده چکم » دیدی . بن ده « کتابی بکا بر افسه گر اولزمی ؟ »
 دیدم . بر اقدی ، کیتدی . اوکیتدیکن صوگ بن کتابی کمال شوقل
 اوقومیه باشلادم . آکللامدیغم جمل لراوزرینه شیخدن صور مق اوچون ،
 علامت فرویدم . بویله لکله او یله وقتینه قدر قالدم . اوینامیه ده چیقادم .
 بلکه او یونه نفرت ایده باشلادم . ایکندی وقتی کلدیکه آکللامدیغم
 جمله لرنگ معنالرینی شیخدن استفسار ایتدم . عادتی اوزرینه بکا آکلاندی .
 بنده مطالعه و آکلامیه رغبت آرتدیغینی کوردیکه شیخ اوقدر شادلندیکه
 تعریف ایده مم . بورساله ننگ مندرجانی بر قدر معارف صوفیه و آنلرنگ
 تهذیب اخلاق و تریبه نفس حقنده اولان گوزل سوزلردن عبارت ایدی .
 « بیشنچی کون کلدیکه بکا ، ایگ سومدیکم شی اولان مطالعه و لوقومق
 غایت محبوب : جان و دلدن محبت ایتدیکم او یون و بطالت فوق العاده
 منفور و دشمن کوز و کمیه باشلادی . بنی اولدک سودیکم او یونلره دعوت
 ایدوچی ، و شیخنگ صحبتندن ایقومیه چالشوچی آرقد شلرنگ صورتلرینی
 کورمک استمه یوردم . مصادفة برسی بکا یولوقورسه در حال صاوشوردم .
 « ییدچی کون شیخدن سزنگ طریقتمکز نه در بابام ؟ » دیه صوردم .
 شیخ : طریقتمز اسلامدر .

بن : شو انسانلرنگ هپسی مسلمان دگلمیدر عجباً ؟

شیخ : مسلمان اولورسه لر اوافق تفاک شیلر اوچون چیکشملر ،

بالاندن بالانه الله نك اسم كرميله آنط ایتمز لردی!...

« شیخك شوكلمه لری بر هر یق هائل کبی بنده اولان باطل دعوالری و فاسد خلیالری، یاپهد بیهز بر گناه فالمدیغی حالده مسلم کامل اولمغی دعوا ایتمك غرور لر بنی بر دقیقه ده یاندردی، کیتدی.

بن: تنهاییر لرده و نماز سوکنده او فوله چق ورد لر کز نه لردر؟

شیخ: بزده قرآندن باشقه وردیوقدر هر نماز آرقاسنده کمال تدبیر و فہم ایله بر جزأ قرآن او قوملیسن!

بن: بکا قرآنی آکلماق نرہده؟ بر شی اوگرہ نهدم که آکلایه یم.

شیخ: بن سنکله قرآن او قویه چقم بر قدر اجمالا آکلار ساک کافیدر. بونک بر کاتنده سکا جناب الله تفصیلا آکلماه غیده الهام ایدر. تنها محللرده

دائما اللهی ذکر ایتمه لیسن (ذکر نك کیفیتینی ده بیان ایتدی). سیکز نجی کونی شیخک تعلیم ایتدیکی طریق ایله عمل ایتیمه باشلادم. بویله لکله

بر فاج کونلر کیچد کد نصره بنده بسبتون یگی بر حال ظهور ایتدی:

تقسم یگر بر عالمده او چیوردی. بنم او چون اولده طار اولان شیلر

هپ کینش کوز کیوردی. بکا کوره دنیا پک اوفاق بر شی، عالم قدسی به

میل، عرفان حقیقی به شوق ایث بیوک بر مقصد عد ایدلمیه باشلادی.

جمیع صیقنتی و کدر لر زائل اولدی. بنده بالغز بر فکر فاله شدی که اوده،

نصل ایدوب ده، کمال معرفت صاحبی و مهذب النفس بر انسان اوله یم؟

فکری ایدی. جناب مولا بکا اوشیخی کمال رحمت و مرحمت ایدوب

توغری کبیلوردی. زبرا اوشیخ بنی جهالت هسخانه سندن معرفت

میدانینه؛ تقلید اسارتندن توحید هر ینینه چیقاردی. اشته یاقینلر مدن

بر سی اولان اوشیخ نك صبتندن نفس نك بولدیغی اثر بودر. اگر بودن باده

بنده سعادت وار ایسه، شکسز او سعادت نك آچقچی شیخ درویشدر.

اوشیخ بنم طبیعت مدن غائب اولان عالم محبتینی قایتاردی. فطرتمده مرکوز

اولوب دە بىدىن گېزىلمىش بىر شېئىرنىڭ پىردەسىنى آچۇپ بىگا كوستردى .
 «بۇ قىرەبە كەلدىكىمىن اونىش كون كىچىدىكىدە بزم قىرەبە مۇزىن
 (محلە نصر) بىرسى «كىنيسە ادرىن» ە كەلدى . بىنى كورمەك اوچون
 والدە منىڭ «طنطا» يە كەتدىكىنى خىبر ووردى . بوكشىنىڭ بىنم بوآنە قىر
 «كىنيسە» دە قالدىغىنى والدېمە سوبىلەپ چىقىنى بىقىنا المىم . بوندىن تولايى
 ايرىنى كون صباحىدىن «طنطا» يە كەتتىم . زىرا بوندىن كىرە بو قىرەبە دە
 فالەچى اولورسەم والدېمنىڭ تەكدىر ايدەپكى آشكار بىر حال ايدى .
 «دوغرى ، بىن بو فاقىدىغىم بىردە والدېمنىڭ كەندېمنىڭ مقصدى اولان
 علمى بوالمى . فقط بوگا والدېمى اقناع ايتمەك كوچ ايدى . «طنطا» يە واصل
 اولدىم . لىكىن بىنم واردىغىم وقت تحصيل وقتلىرىنىڭ آخىرى اولوب ، تەظىل
 وقتلىرى باقلاشمىش ايدى . (۱۲۸۲ ھ جمادى الاخرى آيندە .) اوپلە
 ايسە دە بەش مشايخنىڭ بىر كىرەبەسى وفات ايدوب ، قىزىنە اولان قايقو
 وحسرىنى آنى «عزىبە» شىرى «زىرقانى» بى نەم ايتەمىدىن منع ايتىش ايش .
 دىگر بىر شېئىر دە بەش مانىلردىن تولايى «آجر ومبە» شىرى «شېخ خالد» بى
 تەم ايدەمەشىدى . بو كىتابلار ھەر ايكىسى اوللار بىدىن اوقۇلورلاردى .
 ھەر ايكىسىنە ھازىر اولدىم . ھەمد اولسون شېئىرى اوقۇدىق وايشىدىكىلەر بى .
 ابى آكلا بوردىم .

«بىنم ، بو ھالىمى بىلەن شاگردلار ، كەلچەك دىرى مطالعە ايدىمەك
 اوچون بىنم اطرافىمە توپلانمە باشلايدىلار .

«مەككە سەنەنىڭ رەجىندە شاگردلار ايلە برابر «شرح الزرقانى»
 مطالعە ايتەمەكە ايكىن ، اوگەدە «مجدوبلار» ياخود «دىوانلار» دىمە مشھور
 طائىفەلەر بىكۆبە بىر كىمەسە كوردىم . كوزلار بىمى كوئاروب اوزرىنە باقدىغىمەك :
 «مىركىڭ بىياز ھلۋاسى نە قىر طاطلىدىر» مئالندە بىر سوز سوبىلەدى .
 بىن : «ھانىيا ھلۋا ، كوسترسەڭ اولمىزىمى؟» دىدىم . او : سىجان اللە آرايەن
 بولور . دىدى وچىقىدى . بىن بونى ، بىگا علمى طنطادە دىگەل ، مىردە تحصيل

ایتمیه اشاره ایدر بر الهام کیمی تلقی ایتدم . شو سنه نڭ شوالی اورتالری بنده مصرده «الزهر»ه کلدیم . مشایخینڭ درس لر بنده مد اومت ایله دم . بو وقتلر عزالت ، وانسانلردن اوز افلاشمه بی اختیار ایتدم . برسیمله ضرورتدن بشقه بر گاهه سویله شر ایسه م استغفار ایدر ایدم . هر سنه تعطیل کونلرینڭ اولنده قریه مز اولان « محله نصر » ه کیدر ایدم . اوراده شعبان یاریسندن ، شوال یاریسینه قدر ، یعنی ایکی آی مقداری قالدوردم . قریه به وصولمه ، ذکر ی کچن شیخ درویش بندن مقدم قریه مزه کلوب توروردی . بن مصره سفر ایدن کونه قدر ، بگا قرآن و بشقه علملر تعلیم ایدر ایدی . هر سنه بندن : ازهرده نه علملر او قودک؟ دیه سوراردی . بنده او قودیقلمی بر بر صایدیغمک ، یا منطق نیچون او قومادک؟ حساب نره ده؟ هندسه مبادیئنی هم او قومامش سن « دیردی . بن : بو صایدیغکنز علملرڭ چوغیسی ازهرده او قولمیور . دیدیکمه «علمی ازله ینلر نره ده اولور سه ده بوله بلورلر» دیر ایدی . قریه دن قاهره به کلدیکمه بو علملری بلوچیلری آرار ، و بر قدر استفاده ایدردم . بعضاً ازله دیکلریمی تابار ، بعضاً نابمازدم . بن بویله متخیر بر حالده ایکن مصره ۱۲۸۶ سنه سی آخرلرنده مرحوم سید جمال الدین افغانی حضرتلری تشریف بیوردیلر .

«بن ، ۱۲۸۷ سنه سی بحرینڭ اولندن افغانی به مصاحبت ایله باشلادم . آندن ریاضیات ، حکمت و کلام علملرینی تلقی ایتیمه کرشدم . بو محترم ذاندن استفاده ایتمه به باشقه لرینی هم دعوت ایدر ایدم . ازهر مشایخ و طلبه سی آراسنده افغانی و بزم حقه زده قیل وقال چوغالدی « علوم ریاضیه او قومق اعتقادی ضعفلشدرور ، ایمان نورینی اکسلتور ، انسانی آخرت سعادتندن محروم ایده چک ضالته سوق ایدر » دیرلردی . « قریه مزه فایتدیغمک بن بونلری شیخ درویشه حکایه و عرض ایدر ایدم .

او، بۇ «ھى، اوغلىم» جناب الله علم و حكيمدر . آنڭ علم و حكمتينڭ فوقنده هيچ علم و حكمت بولماز . علمينڭ اياڭ بيوك دشمانى جاھلدر . حكمتينڭ بر نچى دشمانى سفيدر . الله ياقينلاشدرهچق وسيللر نڭ اياڭ افضللى علم و حكمتدر . الله قاشنده هيچ بر علم مكروه و هيچ بر جهل مقبول دگلدر « دبر ايدى. »

اشته بولنر ، تر بيه و تعليمى حقنده مرحومنڭ كنديسينڭ يازديقلر بيدر . همده كنديسينڭ سويله دكينه بنا ، هيچ وقتده آڭلامه ديقى ، يا خود بر شى استفاده ايدمهديكى مدرسلرنڭ درسلىرىنه حاضر اولماشدر . بعض وقتلرده بر مدرسنىڭ درسينه حاضر اولديقى حالده ، درس بيتنجه ديك ديگر بر كتاب مطالعه ايدوب اولتورورمش . ازهرده اول تحصيلنده استفاده ايتديكى شياخلردن محمد البسيونى نام شياخدر . ازهره اوچ سنه دوام ايتديكدنسكره ، عادناً اوراده اوقولان درسلىردن اوصانمش ، آنلردن اولوشينى آلەش كى يڭى علملىرى استهر ، علوم عقليديه ميل ايدردى . اوقورديقى و آڭلاديقى كتابلىرى بر دهانكرار اوقومەي پكده سومزدى . حسن الطويل نام شياخ ازهرده علم منطق ايله ممتاز ايدى . آنڭ درسلىرىنه دوام ايتدى ، لىكن قلمينڭ استه دكلرينه بر تورلى شفا بولمەدى . بلكه دائماً ازهرده بولنمايان علملىرى ازلهر ، ازهرنڭ كىتابخانەلرندن كورمەدىكى فنلرنڭ كتابلىرىنى آرادى . سالف الذكر شياخ حسن طلبه لره بر آفلسفه اوقودردى . لىكن بونڭ معناسى بولمەدردى . قطعى بر حكيم ايدمهزدى . بلكه بودرس احتمالات و تشكيكاتدن عبارت بر شى ايدى .

جمال الدين افغانى كلديكده قلمينڭ دولقنلىرى باصلەش آرادىقلرى شيلرنڭ كافەسىنى ، وايڭ بيوك مقصدلر ينى آنڭ عندنده نامەش ايدى . افغانينڭ كلديكىنى صاحب ترجمه به ازهرنڭ رواق الشوام طلبه سندن برى خبر و يردىكنده ، فوق الحد شادانەش ؛ سكره مذكور شياخ حسنه خبر و يروب ، آنى افغانينڭ زيارت يه دعوت ايتەشدر .

افغانينك اوتور ديفى خان خليل نام خانه وار ديقلرينده ، افغانى
 افشام بيمكىنى بيورمش ، آنلرى بيميه چاغرمش ، اعتدار ايدوب بر آز
 اولتور ديقلر نندنصوڭ ، آنلردن قرآن كريمك بعض آياتلر نندن و او
 آياتلر نك مفسرين و صوفيه يه كوره تفسير لر نندن صور مشدر . صكره
 كنديسى ، صور ديقلر ينك تفسير و معنالرينى بيان ايتمشدر . صاحب ترجمه
 بونلرى ايشتديكده پك سوينوب نه ياپه چغينى شاشرمش . زيرا تفسير
 و تصوف آنك ايڭ سوديكى يا خود اوزى ديديكى كى سعادت
 آچقچى اولان علملردر . جمال الدين افغانيندن ، كتاب الزوراء ، شرح
 القطب على الشمسيه ، مطالع ، سلم العلوم ، هداية الحكمة ، الاشارات ،
 حكمة العين ، حكمة الاشراف ، عقائد الجلال ، التوضيح مع التلويح ، الجفمينى
 فى الهيئة القديمة ، كتابلرينى و هيئت جديد . دن هم بر كتاب اوفومشدر .
 همده ، افغانى آنى بشقه شاگردلرى كى ، انشاء وادبى ، اجتماعى ،
 سياسى مقاللر يازميه ارشاد ايدر ، خطبه و نطقلر القاء ايتمه آلدورور
 ايدى . بوايكى بايده بزم مقنى اوقدر براعت حاصل ايتمشدر كه ،
 استاذنندن فرسخلر ايله كچمشدر . چونكه افغانينك عبارلرى هر نه قدر
 بليغ و متين ايسهده ، عجميلك كدورتندن پكده صاف دگلمش . شيخنك
 عبارتى ايسه خالص عربى ، صافى و تازه ايدى .

ديگر جيتدن افغانينك هر مجلسى علم ، حكمت ، ادب و سياست
 مجلسى ايدى . صاحب ترجمه بوجلسلرنك هر قابوسنده حاضر اولور ،
 پك چوق استفاده ايدر ايدى . مذاكره و قونوشمقدن حاصل اولان
 فوائد ، درسدن آلمان فوآئددن دهـا چوق ، دعا آلمهسى چابوق
 اولديغى معلوم بر حالدر .

صاحب ترجمه نك مجلسلرى هم استاذينك مجلسلرى كى علم ، حكمت ،
 ادب مدرسهسى ايدى . فقط شوقدر فرق وار ايهشكه ، افغانى حكمتى
 هر كسه نلقين ايتديكى حالده ، شيخ هر كسنك و هر فرقه نك استعداد

وقابلېتىنە كۆرە سويلەر مش .

درس اوقوتە باشلامەسى وازەردە تەلىمى اصلاحە دعوتى :

مدرسلىك شهادتنامەسى آلەققىدىن مەقمە ازەردە اوقودىقلىرى درسلىرى بەض طلبەلەر ايلە مذاكرە ايدردى . صكرە برفىر طلبە طوپلانوب آنلرە برشى اوقوتە سىنى اوتىدىلر . اول باؤل آنلرە منطقدن « ايساغوجى » صكرە ماشىلەرى ايلە « شرح العقاید النسفیة » و عطار حاشیە سەیلە مقلات السجاعى و بشقە ازەردە اوقولمىيان كىتابلىرى اوقوتدى . درسینە كۆن بكون طلبە چوق طوپلانوردى . آنلىرى عادت ایتەدىكلرى فنون و كىتابلىرى مطالعه ایتىمە دعوت ایدر و شاگردلىرى ایلە كېچەلىرى مطالعه و مذاكرە ایدرەك اوزون كېچەلىرى فسقە ایدرلردى . عقلی باشندە اولانلر آنك بىان و تقریر بىك كوركاملىگى ، و فهمینك نچكە لگینه مقنون اولدىلر . و بر طائفە طلبە حسد ایدوب آنك حقندە شیخ « علیش » نك آپىغىنى تحرىك ایتدىلر . كۆنلردن بر كۆن شیخ نك اوغلىلە ، دیگر بر طالب شیخە كېدرەك : « فلان مجاور (ازهر اصطودینتى ؟ ! ...) ازهرده شرح العقاید اوقوتیور . دونگى درسندە اشەریە مذهبینە ، معتزلە مذهبىنى ترجیح ایتدی . » دیتدىلر . شیخ علیش ایسە هر ایشتمدىكىنى تصدیق ایدوچى بر قولاق ، دیندە غېرنلى ، (۱) اونكىن مزاجلى ، تیز آچولى بر كەسنى ایدى . بيوك ، بيوك مشايخلر نك اوقوتىمە جىسارت ایدە مدىكلرى بر كىتابى طلبە دن برسینك اوقوتىمەسى آككا پك بيوك كورولدى . صاحب ترجمەنى چاغرتدى . اوده كلىدى . شیخ علیش مسجد حسینى دە درس اوقوتىمە ایدى . شیخ علیش : بن ایشتمكە سن شرح العقاید اوقوتیور مش سن . صاحب ترجمە : اوت افندم . شیخ علیش : سن اشەرى مذهبینە معتزلە مذهبىنى ترجیح ایدىور مش سن .

(۱) غیرت : عربچە دە ، بز مچە ، كونجیلە مك « عثمانلیچە و قزاقچە « قساقنوق » تعبییر ایدیلەن صفتدر . بناء علیہ بولگەبى همت و بهادریق معناسندە استعمال طوغرىدن توغرى اوز معناسندە استعمال ایتەك دگلس .

صاحب ترجمه: بن اشعری به تقلیدی ترك ایدر سه م، نیچون معتزلی به تقلید ایدیم؟ خیر بن هیچ بر یسینه کور کورینه تقلید ایتیمورم بلکه مسؤلری دلیللرینه فاراب آلپورم. علمش: بگا بونی ثقه (اشانچلی) کهمه خبر وپردی. صاحب ترجمه: کیلتورگز اوثقه بی، کوز اوگم زده ایکی مذهبنک آراسینی فرق ایتسون، بن هانگیسینی ترجیح اینهش ایهشم بیان ایتسون. علمش: سنک کبیلر شرح عقایدیمی آکلایه چقار؟ صاحب ترجمه: کتاب حاضر در، استه دیکگزی صوریه بلورسز.

شیخ علمش کمی بر میابتلو شیخه بر طالبنک بویله سویله مه سی، طلبه لره پک آغیر کلدی. ایلرندن بعضیلری بو «ساچین اوسدروب چالماسی آستینه جیوب قوبه در» دیهرهک باشندن چالماسینی آلدی.

در سده حاضر اولانلر آراسنده شاو، شو چوغالدی. صاحب ترجمه: باشی آچیق اولدیغی حالده آنلرک مجلسندن چیقوب کیتدی. خلق، او وقت نورلی سوزلر سویله دیلر. بعضیلری شیخ علمش حضرتلری قینامشدر، و دیگرلری، درسدن منع ایتمشدر، فلان دیدیلر. خلاصه: صاحب ترجمه ایله افغانی عقنده اووقنلر قیل و قال، گفت گو، دوش و خیال چوغالدیچقه چوغالمشدی. لکن بووقعده اولان ماجرا، بزم یازدیقه من قدر در. بوندن زیاده سی دوش کور و چیلر طرفندن اوبدر لهش شیلدر در. بوماجرالردن صوگده صاحب ترجمه درسندن توقالمادی. فقط هر سی ثیاسنده یاتینه بر طباق قویار و «اگر شیخ تیمرلی طیاغی ایله کلورسه قارشوسنده بو طیاغی بوله چقدر» دیر، ابدی.

اوله ایسه ده، بو حادثه ننگ اثری اوزیندن بیوک اولمشدر. بعض جامدلر بو حادثه یییب اوچی ایدرهک افغانی ایله شیخه ننگ دینلرینه و عزیز ایمانلرینه قدر اوزاندیلر. شو قدر وارکه بوکمی طعن و افترا لردن هر عصرنک بیوک اماملری، حکما و فیلسوفلری سالم قالماملشدر در. بوکمی نه ورار ایله عقد و حسدلرینه شفا ازلهین دشمنان و حاسدلر،

ويونلره كور كورينه تقليد ابدن مسكين ومجنونلر آزه چق دوشنورلر سه بو كى فنا خلقلرينى گيزلر اردى . بو طعن وعسدرلر ، افترا ويوتانلر بو ايكى اسلام حكيمينك تارىخلرنده اك پارلاق صحيفه لر تشكيل اين چكلردر . فقط بونك سو نأثيرينك بيوك بر عرصه سى عموم عالم اسلامه ، وباصوص « ازهر » ه دوشمشدر . چونكه بوماجرالر ، آنلردن بيكلنلر اصلالره ، آنلردن امت محمديه نك فائده لئمه سينه بيوك مانع اوايدلر . آنلر دين وفارندشلرينه خدمت ايتمك اوچون وار فونى بازويه ويرره ك چالشديلر . حسن نيتلرينه كوره الله عندنده اجرارينه نائل اولسه لر كيره كدر . بو واقعه نك فنا نأثير نندن طولايى صاحب ترجمه « مدرسليك » وعالميه شهادتنامه لرندين محروم اوله يازدى . الشيخ العباسى نام شېخنك انصاف وعدالتى اولميه ايدى محروم اوله چقدى .

۱۲۹۴ ه جمادى الاولى ۱۳۰۵ ه كنديسينى امتحان مجلسينه عرض اينمش و امتحانده چوق زحمت چيكه مشدر . چونكه امتحان اعضاسينك اكثرى شېخ علبش طرفندن تعصب ايدلرلر . بو شېخ ده سرسام طلبه نك سوزلرينه اياروب ، صاحب ترجمه يه اولان عداوتينى اكسلتت مامشدى . بعض شېخلر امتحاندين مقدم : « فلان ، علم در جه لرندين هيچ بر در جه يه نائل اولميه چقدر » ديه آنظرلر ايتمشلردى . امتحان باشلانديقه ، بيكل ديكلرندن اوستون جوابلر ايتشديكلر نده ، منافشه ومناظره يه باشلاب ، بر مسئله دن ديكلرينه كوچه لرلر ، سوال اوستينه سواللر ياغدرورلر ، مكابره ومشاغبه لر (فساد قوزغانمق) اظهار ايدلرلر ايدى . بوندن طولايى بو مجلس امتحان مجلسندن زياده ، مناظره مجلسى شكلينى آلمش ايدى . مذكور الشېخ العباسى بونى كورديكده « والله بنم عصر مده امتحان اولنانلر ايچنده بونك مثلينى كوردم . برنچى در جه دن بوقارى بر در جه اوله ايدى مطلقا آكا مستحق اواوردى . » ديمشدر شېخلر دن برى ، مشايخنك آرارلرينى توفيق ايتمك ، بارشدرمق مقصدله « شهادتنامه كاغدينى آلوب ، ايكنچى

درجه بى بازىرىق ، امساله نىق اوچون آرقداشلىرىنه عرض ايتمىشدر .
 جمله سى امساله دىقندى نىق «الشيخ العباسى» عرض ايدىلدىكىده ، اعضالرنىڭ
 مكابره وتىصبلرىنى كوردىكىده آنلره دىھابىر دىقعه رجا ومراجعتى فائىق سىز
 ظن ايتدىكىندن ، غايت ناراضىلىق ايله گنھ امضا ايتمىشدر . متىصىب شىخلىرى
 مظلوم بىلرنىڭ بىر كىسھ كىنھ نائل اولمىشلىرىدى كى ، اوده بىرنچى درجه دىن
 بىخروم ايتىمىشدر .

مدرسلىگه نائل اولدىقندى نىق شىخىرىنى تىحصىلى وعملھ باشلامىسى :

اوائل تىحصىلدىن مدرس اولنچىبھ قدر مشاىخلىرىدىن تىلقى علم ايتدىكىنى كچىن
 بابىدھ بازىق . ھىر كىمھ معلوم اولدىقى اوزىرھ بىزم اكثىر طالب العلم لىرمىز
 «عالمىت شىھادىنامھىسى» ياكى «امامھ منشىورى» الھ كچىرمھ گى تىحصىل
 علم واوقومدىن مقصد اصلى ، تىحصىلنىڭ غاىبھىسى عد ايدىبىورلىرى . بونلىرى
 الھ ايتدىكىدىن نىقھ آنلرنىڭ فىكرلىرى يالگىز ، علمدىن مادى فائىدھ چىقارمىق ،
 آنىڭ واسطىسىلھ ، مال ورتىبھ كىسب ايتىمىڭ جىتلىرىنھ متوجىھ اولور .
 لىكىن بىزم مىفتى آنلرى مىسلىكىنھ سىلوك ايتىبىوب ، طرفلىرىدىن «علم طلب
 ايتىمىڭ بىشىكىن لىدھ قدر لازىمىر» . قاعدىسى روىت ايدىلدىن سلف
 صالحلىرىمىز آثارىنھ انىماع ايتىدى . حىياتىنىڭ صوڭ دىقىقھلرىنھ قدر «بىن دائىما
 طالب العلمىم ، ھىر كون علم ومىرفىتم آرتىمھ سىنى آرزو ايدىبىورم» دىبىورمىش .
 استاذىڭ علم طلب ايتىمىكده اوچ دورى اولمىشدر . بىرچىسى ،
 مىروف ، ازىھىر طرىقىلھ ، مؤلفلىرىنىڭ عبارھلرىنھ مناقشھ ايتىمىڭ ، مىتنلىرى
 شىرخ وھاشىبھلىرى ، تىعلىقات وھامىشلىرى ايله اوقومىق دورىدىر . بو طرىق
 ايله اوزاق زىمان اشتىقال ايدىرھىك غايت اوصانىمىش ، آنلردىن دىھما عالى
 ودىھما فائىدھلى علملرھ مىل وتوجىھ ايدىر ايدى . ابىكچىبىسى ، افغانىدىن
 اوقومىق دورىدىر : افغانى حىضرتلىرى بىكىل ومقصدھ چابوق ابرىشدرھچىك
 بول ايله ، بشقھ علملر تىعلىم ايتىمىش ، ركىك عبارھلر ، ضىقىق اسلوبلىرى ،
 طاطىسز مناقشھلر ، بىمىد اىتماللىرى چوبىلىگىدىن قالدىرېرھىق ، سماء عرفانھ

چىقارمىش، طاطلى عبارەلەرە آلدۇرەش، مۇلفلەرە تەقلیددن فۇرتاروب،
 یقین ودلیل ایله حکم ایتمە عادتلىندىرمدىر. بودور، برىچى دور كىبى
 عرب لسانی ایله یازمىش علوم اسلامیه به خاص اولوب، بر آزده فنون
 عصر به و علملىرى مسلمانلارنىڭ احوال حاضرە سینه تطبیقى مشتمل ابدى .
 اوچنچى دور، علوم غریبه، معارف افرنجیه به نظر (قارامق) دوریدر. مرحوم،
 اۆللىرى آوروپا لسانلردن عریچیه به ترجمە ایدلمىش پك چوق كىتابلر
 مطالعه ایتمىشدى . صگړه فرانسى لسانینى اوگره نەرەك، فرانسى چه یازیلان
 كىتابلىرى اوقدر بر نهالكله او قوردیکه هر كون مطالعه دن بوش اولمىزدى .
 بشقه علملردن زیاده، علم الاحلاق والنفس واصول الاجتماع الانسانی،
 تاریخ و آنك فلسفه سى و فن تربیه به اهمیت و پرور ایدى بر آوروپالینك
 اسلام و مسلمانلر حقنده بر كىتاب یازدیقىنى ایشدرسه در حال او كىتابى
 استحضار ایدر و مطالعه ایدردى . خصوصاً تربیه فكر و اراده حقنده پك
 چوق كىتابلر مطالعه ایتمىشدى . اسوچر به اولان صوگ سفرنده اوراده
 « فلم مسند » یازیسىنى اوگره نەشدى چونكه بویازى ایله یازمىش بعض
 اسلام كىتابلرینك آوروپا كىتابخانه لرنك حفظ ایدیلدىكىنى وانگلیز لرنك
 « حضر موت » دن بعض « آثار حمیریه » بی كوتوردىكار بیی ایشتمىشدى .
 بو كىتاب و اثر لرنك عرب و اسلام تاریخنده نه قدر اهمیتى اولدیقى
 ار بابینه معلومدر . اشته بو علوم افرنجیه، مرحومه ، اسلام و مسلمانلرى
 مدافعه ده بىوك قوت و پر مىش و بونلر ایله اسلامه خدمتده كوزى
 و كوكلى آچىق بهادر كىبى طاورانهشدر . چونكه بونلر قوتله ، اسلام
 دشمانلرینك نرەدن هجوم ایدك چگىنى و او هجوملرنك نه طرزده رد ایدیلە چگىنى
 مكمل صورتده بلور ایدى . « آوروپا لسانلریندن برینى بلمیەن كەسنه
 بو عصرده عالم صایلماز » دیورمىش . فرانسى چه بی اوگره نەك حقنك كند بىسندن
 بویله منقولدر : « فرانسى چه بی باشم فرق دورنى كىچىك بىكندن صگړه
 اوگره نەبه باشلادم . لکن بر اهنى لغتى اوگره نەبه میلم

« وقایع عربیہ » (۱) اثناسندہ باشلانمىدى. اووقت الفبا اوگرەندىم ، براقدم ، اونتولدى. بىرچى دفعە فرانسەيە سفر ايتدىكەمدە اورادە اون آى مقدارى فالدىم . بووقت ظرفندە ، « العروة الوثقى » جريدەسىنى خريىر ايدردىم . فرانسز چەدن برشى اوگرەندىم . زيرا آرفداشلىرم جمالالدين افغانى وبشقه عرب فاندشلىر اولدىقى ، ومذكور جريدەنىڭ محررى اولدىقم اوچون ، درس فلان اوقومبە وقتم مساعك (۲) ايتەزدى . « بوندنطولايى بو وقتلر ، لغت جەتتندن آزىچق اولسون بىر فائدە استحصال ايدلمەدن كچوب كيتدىلر . منقامدن مصرە قايتدىقمەدە « محاكم اعلیە » دە فاضيليفە تعين ايدلدىم . محكمەدە خصوصاً جنایات محكملىرى فرانسە اصول قوانینى اوزرە اولدىقندىن ومجلىسدە اولان بشقه فاضيلر قانونلرى لەتیلە بلدیكلربىندن ، قضا مجلسندە برابر اولتوردىقم آرفادا . شلر بىدىن ضعيف (آشاغى) اولماق اوچون فرانسز چەبەمىلم زيادلشدى . صكرە قاهرەبە كدىم . محكمەلرنىڭ بىرنە فاضيلقى ایلە مشغول اولدىقم اثنادە ، بو ایشە باشلامق اوچون وقت وحالى مناسب بولدىم . اوتارچە بىر معام ناووب آوہ چاغردىم . اللہ « گرامىر » نحو كتابى اولدىقى حالە بكا كدى . الكندە نەدر بو؟ دىدىم . نحو كتابىدىر . دىدى . بن : بىم باشلامیە وقتم بوق . بلكە بن تمام ايتەك استيورم . دىدىم .

« أليكساندر دوماس » تاليفى اولان بىر حكايە كتابى وىردىم . بىن اوفويە چقم . سىن خطالرىنى اصلاح ايدىر ، كالمەلرنىڭ معنالىرىنى بيان ايدىرسىن . بوندىن بشقەسى بىم وظيفەمدىر . نحو ايسە تطبيق وعمل اثناسندە كلور دىدىم .

(۱) بووقەنىڭ نەدىن عبارت اولدىقى ايلروده ذكر ايدلور .

(۲) مساعده كلمەسى ، ساعد كلمەسىدىن چىقارلمشدر . ساعد عربچەدە بزم « بلك » تعبير ايتدىكەن عضور . مساعدهنىڭ معناسى ، اصلينى اعتبار ايدىلدىكە « بلكە كشمك » و « بلكە ايلە ياردىم ايتەك » دىكلەر . سوكتندىن مطلق ياردىم ايتەك معناسندە اولدى . خالبوكە بىر « وقتم مساعده ايتەدى » وقتم صيغەلىرىنى معناسندە استعمال ايدىمەن . وشول معنالى آكلىمەن . وباشكلىشدر . وقت كىنىش اوورسە گويا انسانە ياردىم ايدىيور . دەر ايسەك بىرقتىر جائز اولور .

بو معلم ايله مذکور کتابی وایکنچی ، اوچنچی بر کتابلری تمام اوقوب چیقدم. اوده یالکیز فالدیغمده فرانسزچه کتابلری داووش ايله قچقروب اوقوردم بویله لکله فرانسزچه ننگ مبادیئینی، اوقومق و آکلامق قدرینی حاصل ایتدم. لکن مکالمه یه اقتدارم یوقدی. بوندنکجه جای تعطیلی اثناسنده بر فاچ دفعه فرانسوا سوتچره به سفر ایتدم. بوسفرلر یهمه «جنوه» دارالفنونینگ تعطیل وقتی درس لرینه حاضر اولوردم. اوشبو طریق ايله «مخاکم ابتدائیه» ، «مخاکم الاستیناف» ده قضا ايله اشتغال ایتدیکم حالده ، بوش وقتلرده چالشق ايله فرانسزچه مکالمه یه اقتدار کسب ایتدم. بوندنما عدا بنی اوروپا لسانلریندن برینی اوگرانمه سوق ایدهن حال: بن تجربه ايله تابدم که، آوروپا لسانلریندن برینی بله میان کهمسه ننگ، علم وامتینه خدمت و آنلری مدافعه ایتمک دعواسینی ایتمه سی مطلقا بر بیبل سوزدن عبارتدر.

نصل او یله اولمسونکه، شو زمانده دنیاننگ هر گوشه سنده، مسلمانلر ايله، آوروپا لیلرننگ مصالح و اشلری قارمه قاریشیق بر حاله کله شد. آنلرک لسانلرینی بله میانلره، آنلرک خیرلریندن فائده لئوق، یاوزلریننگ شرلریندن صافلانه بلمک ممکن اولورمی ؟ هیچ! بیتدی.

یالکیز تر بیه سی حقنده بر ایکی سوز:

نعلمی حقنده کچن بابلرده یازدق. تر بیه سینه کلنچه یوقاریده یازدیقلریمزدن هم بر قدریسی آکلاشلیمشدی. اوده. دیدیکمترچه، مرموم، اعضالری فطری اخلاق همیك ايله متصف بر عائله ایچنده اوسه شد. آنلری علم نوریندن بشقه برشی کیمونه زد. صاحب ترجمه او، نور ايله ده نور لندی. کچوک ایکان، آته بینمک، فلنجهل اوینامق، بوگروک آنلر اوزریننگ یارشوق، صوده بیز مکدن بشقه اوینلره پکده اهمیت ویرمزدی. بو او یونلر ایسه همت و فکره خدمت ایدوچی او یونلر در که، مدنی قوملر اولادلرینی مخصوص بو او یونلره آلدیر یورلر ، بونلر ايله تر بیسه

علماسی توصیه ایدبور ، اوروپاده بیوکلرک چوچقلری بونلر ایله
تربیه ایدلور .

بو تربیه طبیعیدن اولوشینی آلدیقدنصکره « شیخ درویش »
تربیه دینیله ایله تربیه ایدرهک ، انسانلردن اوزافلاشمیه ، نفسینی تهذیب
ایتمیه آلدیلمشدر . هر شیئه جدیت وقوة ایله کرشمک آنک عادت اییدی .
یازدیقهز برچی ، ایکنچی دورلر تحصیل ائناسنک کوندلری روزه نوتار ،
کیچه لری نماز ، ذکر ونلاوتل کچرور ، یورورکن آباپنک باصدیق
بیره قارار ، ضرورندن بشقه هیچ کسه ایله فونوشمزدی . بر قاج
سنه لری ، حتی سواقده گیزرکن بیله ، اجنبیه فادینه کوز سالمامشدر .
ذکر ، فکر وتصوف کتابلرینه فوق الحد چومدیغی اوچون حسندن
چیقار ، متصوفین دیدیکی کبی ، عالم الخیال ، عالم المئالده (۱) گیزردی .
فقط بو کبی حاللری هیچ کسه یه سویله مزمش و دیرمش که ، صوفیه لره
حاصل اولان ، طبیعتدن طیش حاللری اهلی اولمیانلره سویله مک اصلا
جائز دکلدر . او کبی شیلری کتابلره یازوقده بیوک خطادر . اگر بن
حکمدار اولورسهم ، شو کبی حاللری کتابلره یازوچیلری اولتورمکه
حکم ایدردم . زیرا آنلر بو عمللری ایله چوق آدملری فتنه به دوشورولر .
ضرردن باشقه بر فائده کلتورمزلر . عالم خیاله آتیلانلرنک ، بر تارتوب
چیقاروچیدن بشقه آندن چیمقافلری غایت زوردر . نارتوب چیقاروچیلرده
هر کسه نوعری کلمبور . بیتدی .

بز بوراده دیرز : صاحب ترجمه یی بو خیال دریاسندن تارتوب
چیقاروچی ، جمال الدین افغانی اولمشدر . بو ذات آنی بو دریادن
چیقاروب ، آندن خیرلیسینه ارشاد ایتدی البت آنی بوخیال عالمندن
قورتارمق اوچون افغانی خیلی زحمت ایتمشدی . صاحب ترجمه بوندن
قورتلمیه ، افغانی ایله اوزاق زمان مصاحبت ایدرهک آنک بو باده مهارت

(۱) روحانیات وما ورا الحسه ایمان ایدر ایسهک بونلره انکار ایتمک معناسدیر . . . .

تامه‌سی اولدیغینی یقیناً بلدیکی ، افغانی ده ، صوفیه کلامارینک توبولمارینی چیشوب کندیسینک تصوف اهلندن اولدیغینی اثبات ایندیکی صوکنک غنه موفق اولمشدر .

شیخ علیش مسئله‌سی وقتنده خلق ، صاحب ترجمه‌نک تصوف وعبادنده اولان درجه‌سینی بلسه‌اردی ، هر نه قدر صلاح ایله معروف ایسه ده شیخ علیشه ، و آکا افترا ایسوجی مجاورلره هجوم ایدرلردی . لکن او ، عبادات و تصوفینی خلق کوزندن گیزلردی . صاحب ترجمه‌ی تریبه باینده حالدن حاله کو چره‌ن افغانی اولمشدر . دبدک . علمده هم ایکنچی طریقه نقل ایدن اودر .

اما ، بوابکی بولنک هر ایکیسینه یول حاضر له وچی ذکر ی کچن شیخ درویشدر . تریبه‌سی حقنده تکلمدن کوچمزدن مقدم شونی ده یازیم : آنی ارشاد دینی وانسانلره نصیحت ایتمک یولینه کوندر وچی هم شیخ درویشدر . افغانینک تعلیم ایندیکی ، اصلاح علمی و سیاسی نک یولینی کوستروب بیبه‌روچی هم بوشیخدر . شویله‌که : شیخ مریدینک اوزون زمان عزلت ایندی بکندره نفسی تهذیب ایلدیکینی ، مریدلرک یولینی کیسوچی یولداشلردن قورقمیه مجال فالمدیغنی کوردیکنده آکا انسانلر ایله مصاحبت ، و آنلری ارشاد ایتمک ایله امر ایتمه‌شدر . بوتوغریک کندیسی بویله یازمشدر : « ازهرده تحصیلنک اوللرنده استفاده ایندیکم شیخلردن بشقه آدملردن براق اولدیغیمی ، عزلت وانزوایی اختیار ایندیگمی سویله مشدم . شیخ درویشده بنی ، نفسنک مکروه کوردیکی ، روزه تونوق ، قبا کیوملر کمک ، و بعضا انسانلری انتقاد ایتمک یوللری ایله تریبه ایدردی . لکن بویله لکله بییدی سنه کچدیکن صوکنک ۱۲۸۸ سنه‌سی قریه‌مه فایندیغمه شیخ بکا : بو عزلته نه وقته قدر سوره چکدر ؟ سنده انسانلری وکندیگی هدایته ایردره‌جک بر نور اوله‌نسه علمکدن نه فائز واردر ؟ ملنگی اونوده‌رق فائده‌ی بالکنز کندیک اوچون قزانمق

پكده ماقناولى بر عمل دگلدر . اوگر ندىكى شيلر ايله انسانلره فائده كىلتورمبهن كهمسه، معرفتىنك انك اهميتلى يمىشنى ضابع ايتمش اولور . بوندن صوك انسانلره قارشاليسن، وانلرى توغرى بوللره وايزگى عمللره ارشاد ايتملىسن ديدى . بن «انسانلردن غايت نفرت ايدىيورم، انلر ايله معاشرنى هيچ سوميورم، انلرك حقدن اوزاق اولدوقلرى، وحق عرض ايدىلدىكك اندن نفرت ايتمه لرى بگا فوق الحد اعر كليور» ديدم .

شيخ : سنى انلرك معاشر تينه دلالت ايتمكىمك بر چى سببى ده انلرك شو حالده اولدوقلرىدر . هممى هدايت تابهش وتوغرى يوله سلوك ايتمش اوله ايدىلر ، سگا بر احتماللارى اولمزدى . ديدى . بوكوندن باشلاب بنى عوام مجلسلرينه آلوب وارور ، تورلى بايلردن سوز آچوب ، بنى سويلتمك اوچون خطابلر بنى بگا توجيه ايدر ، و مجلسك اولانلرنك سؤاللرينه جواب ويرمه كم اوچون بگا امر ايدر ايدى .

بئده انسانلره الفت، انلره سويلشممه باشلادىغمى كوره نجيهدر بو عملينه دوام ايتدى . شو سنه نك شوالنده فانلى باشلر دو گهرهك بنم ايله وداعلهدى ايكنچى سنه سى وفات ايتدى . الله رحمت ايليه ! بيتدى . بوندن آكلاسلور كه ، شيخ حضرتلرى مريدنك تربيه سى كماله ايردىكىمى ، وباشلادىغمى عملينك تمام اولدوغينى كورمش ، اجلى بافلاشدىغى سيزمش اولدوغيندن ، مريد بنى بونداه بردها كورميهك وداعله وداع ايتمش و صوك بر كرووش اولدوغيندن ائرنلوب فاقى آغلامشدر .

عمل واصلاحات دورى حقدنه سوز باشى :

بر آدم چيقوب ده : « بر قوم ايچنده نه كى آدم انك بيوك آدمدر ؟ » سؤال بنى اورتابه انارسه ، جوابلر انسانلرك فهم ومشر بلرينه كوره مختلف صورتلرده وبرلور : بونيسى : انك بيوك آدم عالمدر . ديگرى ، غير ، انك بيوك وافضل آدم فيلسوفدر . اوچنچى سى ، بگا كوره انك بيوك آدم ايزگى

و تقوی که سنه در. دورنچیسی، بگا فالورسه قوماندان و جهانگیرار
 ال بیوک آدملردر. بیشتچیسی، یوق، انسانلرک بیوک سیاسی (دیپلومات) در.
 دیر. بشقهلری هم مذهب و مشربلرینه مناسبت جوابلر و برورلر. فقط
 بونلرک هپسینی دلیل و برهانلره قابتار ولورسه، جهلسی ال بیوک آدملر، مصاحلر
 (ریفارماتورلر) اولدیغینه اتفاق ایدرلر. اوت، ملنلرینی آشاغیدن
 یوقاریه چیقارمق اوچون همت و عزیزهتلرینی اشلهتلر ال بیوک والک
 حرمئلی انسانلردر. عالملر، صالحلر، قوماندان و سیاسیلر هر زمان
 بولندیقلمی حالده، مصاحلرک برسی ایله زمان بر قاج عصرلرده برگنه
 دفعه جو بردلیق ایتمکده در.

انسانلرک بیوک اولمهسی ایکی شی ایله در: بری، فطری در،
 کسب ایله حاصل اولمز. اوده کمال خلقت (مکمل بارادلیش) واعتدال
 مزاج (صوغوق قانلیلیق) دن نشأت ایدن استعداد و وراثت کیلن کورکام
 خلقدر. ایکنچیسی کسب ایله تابلور. اوده: نوعی تربیه و فائذلی تعلیمدر.
 بزم امامه کلنچه، هر شیئه استعدادی بیوکدی. حتی کورکام تربیه
 و تعلیمینه شو بیوک استعدادی برچی تخم اولمشدر. یوقاریده کوردیکمه
 کوره آک فطرت سلیمهسی (تازه طبیعتی) آکللامدیقلری درسلمه حاضر
 اولمیه راضی اولمامشدر. بو حال بشقه طلبه لرده کورولمش دگلدر.
 بلکه آنلر شو آکللامدیقلری درسلمه صبر ایدرلر، بک دفعه تکراردن
 صوگره برشی از برلرلر ایسه بلدک و آکللامدیقلرین ظن ایدرلردی. صاحب
 ترجمه مسئله لری آکللامه دن، بونده حکم قطعاً، یاخود ظن غالب بویله در
 دیه حکم ایتمه دن ناشلامش دگلدر. بوندن طولاییدر که، اتمه آلات
 شیخلرندن چابوق اوصانه شدر (۱) بو خصوصه کندیس «عریچه
 کتابلری از هر طریقله اوقومق ذهن و فکریمه خیلی ضرر کلتوردی،

(۱) آلتنچی قرن هجریدن باشلاب اسلام علماسی هپ احتمالچی کسه شلردر.

بو چوپلردن ذهنمنی بر قاچ سنه لر سپور دیکم و تازارتدیغم حالده ،
کینه تمام تازاروب بیتمادی.» دیرمش .

جمال الدین افغانی درس اوقتورکن ، اوْلا مسئله یی هر کیم آکْلا-
یه پق روشده آپ آچیق بیان ایدر ، صوْکره کتابنْک عبارتسینی اوقور ،
وآنی مسئله یه تطبیق ایدر ، موافق کلررسه گوزل ، کله زسه عبارتده
اولان فصوری بیان ایدر . یا که اوْلا کتاب عبارتسینی اوقور وآنْک
دلیلنی آرار ، بولنورسه کتابی تصدیق ایدر ، بولنمازسه کندی عندنده
اولان دلیل اعمه اد ایدوب بشقه سینی ترجیح ایدر ایدی . اوشبو طریق
ایله هر مسئله ده کندیلگندن حکم ایتمک اقتدارینی کسب ایتمش .
یالکز مسئله یی کتابده غی کبی آکْلابوده مؤلفینه مسلم اولمیه هیچ بر
وقت راضی اولمامشدر .

استاذنْک ایسه اوزی کبی ازهر لیلردن امتیازی
شونلر ایلدر : او ، اوْلا امرده آکْلامدیغی درسله حاضر اولمیه راضی
اولمزدی . صکره لری ایسه یالکز آکْلامق ایله ده اکتفاء ایتمیوب هر
شیئی دلیل و برهانه عرض ایدر ، دلیل و حجة تقویه ایتمیه ن شیلاری
مطلقا قبول ایتمز ایدی . همده باشقه لری کبی یالکز ازهرده اولان
علملر ایله قناعت ایتمیوب ، علم یولینه کردیکندن باشلاب تا وفات
ایدنجه قدر علم طلب ایتمکده ایدی . کندیسینْک کهالتینی آرتدره حق ،
ملت و قومینْک شائینی یوفارولتمیه معاونت ایدن علملری باشقه لری نه
تقدیم ایدردی . اگر اروپا علما و حکماسی کبی ، توغری طریق
ایله مدرسه نظامیه لرده تعلم ایدرک ، عمرینْک قسم اعظمینی سقیم و عقیم
اولان ازهر طریق ایله ضایع ایتمیه ایدی ، کوردیکمز علم و کهالدن
قات ، قات زیاده سینی کورور ایدک . مع مافیه ایرشدیکی علم و کهال
هم خوارق کبیدر . زیره نه کبی علمده اولورسه اولسون تکلم ایدرسه ،
شو علمنْک واضعی کبی تحقیق و تدقیقلر نوگاردی .

تربىھسى ايسە يوفارىدە كوردېكەز كېى ، بدعت و غرافانلاردن نازە اولان توغرى صوفىھ طرىقى اوزرە اولمىشدر . بو تربىھ ئەرھسى اولارھق ، نەسبىنە مالک ، اخلاقى کامل و دېن آڭا وجدان كېى بېراشمىشدى . صڭرەدن دېنى ، برھان ايلە آلمىھ كوچمىشدر . آنڭ موفق اولدىقى شيلرنڭ اھمىتلىسى « تربىھ ارادە » در . يعنى اقدام و عزىمت ملكەسىدر . ذكرى كچدىكى اوزرە ، استاذ ھەل و اصلاحە «رسى مدرس» اولمىدن مقدم توجە ايتەش ، اصلاحە ، لغتى تېرگزمك ، ازەرە علم و دېن روھى اوفورمك ايلە باشلامش ايدى . افغانى ايسە آنى ، اصلاح اجتماعى و سياسى كېى بېوك اصلاحلرە توجىھ ايتىدى . بو خصوصە آنى اوزىنە معين و ايبداش اتحاد ايلەدى . بر مدت بو نوع اصلاح ايلە اوغراشدى ايسەدە ، عاقىمت ، امتنڭ لسانىنى اھيا ايتەك ، توغرى تربىھ و فائىدەلى تعليم ايلە آنلرە نازە روح و بېرمىدن بشقە اصلاحە زمان و ھالنڭ مساعدەسى اولمىقىنە فئاعت حاصل ايتەشدر .

(۱) ماسونىھ جمعيتىنە دخولى :

(بوھم سوز ياشىدر) جمال الدين افغانى بېوك بر ھەل اجرا ايتىھە كندى كندىنە سوز و بېرمىشدى .

(۱) « ماسون » كلمەسى فرانسۇزچەدە بانى « بنا ايدوچى » دېمىكەر . ماسونىھ قديم جمعيتىنڭ مقصدى بناچىلىق ، ھىكلتراشلىق اولدىغىدن ، بو اسم ايلە آتالمىشدر . بو كېى بناچىلىق ياخود (ماسون) جمعيتى ، ميلاد ھىسى (ھەم) دن ۷۱۵ سنە مقدم باشلانوب ، بعدالميلاد ۱۰۰۰ سنەلرېنە قىر دوام ايتىشدر ، بو جمعيت اعضالرى رومادە ، استانبولدە ، لوندردە ، قرطبە ، غرناطە ، حتى شام و بغداددە جىسىم سرايلر ، كليسالر ، قلعلر ، قەلەر ، وجاملر بنا ايتەشدر . بو ، ماسونىھ ، قديم ، ياكە « عليه » ناملرى ايلە مەروفىدر . بىزم زمانمزدەگى ماسونىھ جمعيتى ايسە ۱۷۱۷ م دن باشلانئور . بو ، يڭى ، ياكە « رمزىھ » نامىلە مەروف اولان « ماسونىھ » نڭ مقصدى ، علوم ، مەارفە ، اخلاق و فضائل ، عموم اجتماع بشرىھ خدمت ايتەك ، انسانىت و عدالتنك قولندن توتمىدر . يڭى ماسونىھ ايڭ اۆل انكلكتر پايختى لوندردە تأسىس ايدلوب ، اورادن آوروپا و آمريقا ملىكلارنڭ ھەمسەنە ، آسيا و آفرىقا شھەرلرېنڭ مەملرېندە ھەم تارالمىشدر . روسيادە ، ماسونىھ جمعيتى ۱۷۳۲ م دە تركيادە ۱۸۳۸ دە مصر دە ۱۸۹۸ دە ظهور ايتەشدر . شىمىدى ايسە -

اوده ، شوکتلی بر اسلام دولتی تاسیس ایدرهك ، اسلامنك ضایع اولدیغی فوتینی قایتارمق ایدی . بونك اوچون استعداد و افتداری هم وار ایدی . فقط بو خصوصه عجله ایدبور دی : یعنی بو کبی بیوک بر عهلی باپه روق بیمشین کندی حیاتنده نوپلامق استیوردی . بوند- نطولای بو مقصدینه ایرشمك اوچون حکومت یولندن باشلامش ، و علمیه بوکئا آله و وسیله اتخاذ ایتمشدی . مصرده شاگردلر طوپلاب ، آنلره اصول دین و فلسفه او قوتیمیه باشلادی . شاگردلرینه تمام امنیت حاصل ایدرسه ، آنلره علم اکهگینی سیاست (پولیتیکه) قانیغی ایله برابر تقدیم ایتمك استیوردی . لکن او وقتلرده مصر والیی اولان اسماعیل پاشانك استمدادی ، مطبلرینك اوکنده بر مانع تشکیل ایدمکچکندن خوف ایدرهك مریدلری ایله برابر ماسونیه جمعیتینه قید ایدلمشدر . بوندنصکره شاگردلری ایله برلشوب بر خصوصی جمعیت تشکیل ایتدی . بو جمعیتده شاگردلرینی خطبه او قومیه ، نطقلر سویاهیمیه ، امبلر نك تبریلیمگی ، دولتلر نك آيافلانماغی و بیقماغی حقنده مذاکره ایتیمیه تمرین و تعلیم ایدر ایدی . بو جمعیت اعضاالقینه شریف پاشا (۱) پطرس پاشا غالی (۲) و بشقه بر چوق کبار و کنچلر کرمشدی . او وقتده خدیویلیک ولی عیدی اولان نوبیق پاشا (۳) افغانینی و آنك جمعیتینی همایه ایدردی . صاحب ترجمه نك افغانیه نه درجه یاقین اولدیغی بزه یوقار بیده بیلندی . شونك اوچون اوهم افغانیلر برابر ماسونیه به قید ایدلدی . اورابه قید ایدلمه سی تریبه و تعلیمینی نکمیلر ، ماسونیه نك اولدگی اهمیتی قالماشدر . ماسونیه حقده تفصیلات استهینلر عربچهدن ، جرجی زیدان افندنك « تاریخ الماسونیه » نام اثرینه مراجعت ایده بلورلر .

(۱) مصر خدیویلری ، سعید ، اسماعیل ، توفیق پاشالر زمانده ، خارجه ، داخلیه ، معارف ، عدلیه ناظری اولمش (مختلف وقتلرده) و وطن غیرتی ایله مشهور وزیردر .

۱۸۲۳م توغمش ، ۱۸۸۷م آوستریاده « فرانس » شهرنده ۶۴ یاشنده وفات ایتمشدر . شو سته نك ۲۷ آپریلنده جنه سی قاهره به کیتورلوب دفن ایدلدی .

(۲) مصرک قبطیلر . بو کونده بر حیات اولوب ، مصرده خارجه ناظریلر .

توفىق پاشا و باشقه مصر نىڭ بيوكلىرى ايله فانوشميه ، حكومت مصر يه -
نىڭ احوالدىن بخت ايدىرەك ، آنىڭ كىچىكلىكىرىنە مطلع اولمىه ، واصلا -
هينە تشبث ايتمىه ، عرابى وقفەسندن اوّل و آندىن سوڭ ياسايدىقى
عمللار يە قىو ويول آچمىه سبب اولمىشدر .

بور اده شونى دە يازمىم : بزم مفتى ماسونيه جمعيتىنى چوقىدىن
ترك ايتمىشدر . منقاسىدىن مصرە قايتىدىغىندە مذكور جمعيتنىڭ اعضالارى
جيو اشلار يە چوق دفعە چاغرىدىلار . كىتمادى . و نشان مەدىيە ايتىدىلار
قبول ايتمادى . و كندىسى بوجەيت حقتە : « اور و پادە ماسونيه جمعيتنىڭ
مقصدى ، علم و حرىت دشمانلارى اولان ، حكمدار و قانوليك پاپالار يە
مقاومت ايتمىك ايدى . شىمدى ايسە بو مقصد بولدى ، علم و حرىت
كەالينى بولدى . بويلە بر مقصد بيوك مقصددر . زىرە اور و پاننىڭ
ترقىندە بر نچى سبب بوللردر . ماضردە « ماسونيه جمعيتى » آثار غىتقە
قبىلدىن حفظ ايدلمىكە ، و يالڭز انسانلار آراسىدە فانوشمىه وسيله اولان
« جمعيت ادبىه » خدمتىنى كورمىكەدر . افغانى ايله بزم « ماسونيه » يە
دخولم بر عرض سياسى اوچون ايدى . بن آڭگا چوقىدىن و داع ايتىدىم .
بر دها انتساب ايتمىه چىم . بو كوندە آنىڭ ماضردە بر قيمتى قالمادى .
ديپورمىش . اور و پا دولتلارنىڭ بعضلرىنىڭ دلالتىلە بىر وتدە بر ماسونيه
جمعيتى تركىبا غلپنە اشلدىكىنى سىزەن صاحب ترجمە ، بىروت و المسىنە
بو جمعيتى ابطال ايتمىكە اشاره ايدىر . و الى خوف ايدىرەك « بىنم طاقتىم
خارجندە اولان بر اش ايله توصىه ايدىپورلار » دىر . صاحب ترجمە ايسە
بو عملنىڭ يولنى كوسترمىش ، و والىگە عزىمت و روح و یرمىش .
والى دە بو عملى اجرايە موفق اولمىشدر .

افغانى ايله بر ابر « ماسونيه » دن چىقماغىنە باشلىچە سبب :
بر سنهسى مصرە « رئىس الشرق الاعظم » لقبىلە ملقب انگلترە
ولى عهدى كلور . « ماسونيه » جمعيتى بونىڭ نامنە احتفال و شىنلار ياپار ،

جەمئىيەتنىڭ رەئىسلەرىدىن بىرى ۋەلى عەھدى مەككە لىق (تېتول) ايله ذكر ايدىر. افغانى بوگا شەرتلە اعتراض ايدىرەك «بىر كەسنى نامنە يالىكز بىر دولتك وليعهدى اولديغىچون شىنلىكار ياساپوق اصلا جائز دگلىدر. خصوصا بويلە ، بويلە صفتلر ايله متصف اولان انگلترە دولتى ۋەلى عەھدى اوچون اعتفالىلر ايتەك بىستون يازىقدىر. هالبوكە آنىڭ جەمئىتە ذرە قدر فضل ومعاونتى يوقدر» دىمەشدر. بوگا قارشى رەئىسلەردىن بىرى رد ايتەش. خېلى مناقشە ومجادلەدن سىكەرە مريدلرى ايله برابر ماسو-نيدەن چىكەلمەشدر.

صاحب ترجمەنىڭ ترقى ومكومتدە اولان نفوذىنى كورەن بعض ازهر علماسى ، بو ترقى جەمئىتنىڭ معاونتىلە حاصل اولەشدر ظەننە وارەوق ، ماسونىيەتە كرمىشدر. وبعضيلرى جەمئىتدە اولان ، آرقدا-شلىرىنىڭ دعوتىنە اجابت ايدوب كرمىشدرى . لىكن امت وملىتە فائىدە ايتەك نىتەلە قىد ايدىلنلر ، يالىكز افغانى جەمئىتى ايدى. سوز باشى بوندە تمام اولدى. بوندە سىكەرە كلام ، عمل واصلاحلارى حقندە اولاققدر.

حكومت مەكتەپلىرى وازەردە اولان اصلاحي.

مرحوم ۱۲۹۵ سنقىسى آخىرلىرىدە «دارالعلوم» (۱) مدرسە سىندە تارىخ مدرسەلىكىنە ؛ «مدرسە الاسن الخديويه» دە عربيات مەلمەلىكىنە نەيىن ايدەشدى . بو ايكى مدرسەدە ، ازەردە اولان تدرىسپنە دىۋانلە برابر قدرىس ايدىرى .

دارالعلومدە مقدمە ابن خلدون اوقوتىيە باشلادى. زىرە بو كىتاب تارىخنىڭ مقدمەسىدۇر. مەمافىيە بونى اوقوتەقدىن مقصدى ،

(۱) دارالعلوم مدرسەسى قاھىرەدە ، مىصرلىلەر مخصوص اولان «دارالعلمين» دىر. اورياه «الازهر» جامئەندە اكھال فن ايدىللىرى قبول ايدىورلر. بو مدرسەدە تارىخ وبشقىە دنياۋى علملر ، وعربيات مەكەل بىر صورتدە تدرىس ايدىلىدىكىندە ماعنا ، انگلىزچە ھم تەلىم ايدىلىمەكەدۇر. ائىللىرى اورادىن پك مەكەل صارقلىلر بيتشدرىش. بو صولڭ كونلردە انگلىزلىرىڭ مداخلەسى سايزە سىندە پروگراملارى خېلى تاراشەشدر. مىصردە منقظم مەكتەپلەرە مدرسە دىنلور. علوم دىنيە تەلىم اولانان مدرسەلەر «رواقى» واولاق ايتىدائىلەرە مەكتەب دىنامەكەدۇر.

شاگردلارنىڭ ذهنىنە ، سىياسى واجتەماى فېكرلارنىڭ اورلىغىنى ساچەك ايدى . كىتابدە اولان ، دولتىرك آياقلىنمى ، ويىقلمەغى واصلو عمران حەقنە اولان بىئارى ، كىدى امتىنە تىبىق ايدر و ضعيفلىگىنىڭ سىببلرىنى و اوضعفلىگى كىدرەچك ، و غايىب اولمىش شوكت و عظمىنى قايتارەچق و سىلەرلى سويلەر ، و شاگردلرىنە بونلرە دائر مقلالر يازمق ابلە تىكلىف ايدر ايدى . طلبەنىڭ هر برىسى كىدىسىندە يىگى بر روح حسن ايدر ، و كىدىنىڭ وطن و ملتىنە خدمت اوچون يارادلمىش انسان اولدىغىلە حكىم ايدر ايدى . شو اثنادە علم الاجتەماى البشرى و فلسفە تارىخە دائر بر كىتاب يازمىش ، و او كىتابدە ابن خلدوننىڭ بعض سوزلرىنى انتقاد ، آننىڭ بيان ايتەدكارلىنى بيان و كچمىش زمانلردە اولان اصول عمرانىەدن بر چوقلرىنىڭ بو زماندە منسوخ اولدىغىنى اىضاح ايتەمىش ايدى . « مدرسة الاسن » دە ايسە لغت عربىيە اىمىيە ، تعليمە يىگى بر يول آچمىق ، و طلبەنى اسكى طرق تعليم صعوبتلرىندىن قورتارمق دە مارقىلر كوسترمىشى . ازهرده اولان درسىنە كىچە ، علم عقايد و توحىد اوچون براهمىن قىطمە اساسى اوزرىنە يىگى بر بنا ، و اسكىرمىش علوم عقلىيەنى يا كارتەقدىن عبارت ايدى . حلقە تدرىسى غايت كىنىش اولوردى . مجاورلارنىڭ (ازهر اصطودىنتى دىمەك ؟ . . .) بر قىسمىنە خانەسندە اخلاق يا خود سياستدىن بر درس او قنوردى . اخلاقدىن تارىخ مسكوبەنىڭ « تەدىب الاخلاق » نام كىتابىنى (۱) و سياستدىن كىتاب (كىنو) بى او قوتەمىشى .

(۱) ابو على احمد بن محمد بن مسكوبەدر . دورتنچى قرن ھجرى علمائىنىڭ بىوكلرىندىن ، يونان فلسفەسىنىڭ روچىنى آلەمىە موفىق اولان اسلام فىلسوفلارنىڭ برىدەر . ۴۲۱ ھ دە وفات ايتەمىشدر . بو ، « تەدىب الاخلاق » نام كىتابى ، بو بابدە (اخلاق) اسلام عالماى طرفىدىن يازلمىش كىتابلارنىڭ گوزل و فائەدەلىسىدەر . شو ، صوڭ سنەلردە ، مىردە ايكى دۇعە طبع اولمىشدر . بو كىتابى ، مصر معارف نظارتى ، « دارالعلوم » نام مەم مىردىدە تدرىس ايدىلىسىنە قرار و يرمىشدر . بزم مىردىلر مىزدە هم تدرىس ايدىلورسە فوق الحد فائەدە بىخشى اولور ايدى .

بو درسلىردن مقصد، مصرده اغت عربيه وعلوم اسلاميه يى احياء و حكومت مصريه يى اصلاح ايده چاك يىكى بر طائفه بيتشدرمك ايدي . مصر حكومتي او وقتلر فوق الحد ايسكيهش و احتضار حالنده ايدي : حكومتىك هر بر اشينه اجنبيلر ال صوقهش ، فتنه طاشولرى هر طرفدن احاطه ايتمهش ، حكومته ياردم ايده چاك اهالى فقيرليك و آچلىق ايله مبتلا اولمىش ، ذلت و مسكنت يورغانينه بورونىش ايدي . بونلر ك اصل منشأ اسماعيل پاشانىك بجنونانه اسرافى ، و اهالىنى و بىرگو و تعذيب آستنده ايزمهسى ايدي . اسماعيل پاشانىك آثار سيئهسى ديللرده داستان اولوب بو كونه قدر ، فارت و ياش آغزىدن آغزه سويلنمككدر . اقامال الدين افغانى ايله ، مريدى شيخ محمد عبدك ، حكومتي اصلاح ، و استقبال اوچون رجال بيتشدرمك خصوصنده اولان سعيلىرىنى ، يالكز آنلر ايله عملده برابر بولمىش و آنلر ك مجلسلىرىنده حاضر اولمىش بو خصوصلره دائر درس اوگرنىش ذوات بيلمكده درلر . بو توغرىده اشتباه ايدنلر ، شميدى ده بر حيات اولان شاگردلرى ، شيخ عبدالكريم سليمان ، سعد بك زغالول . ابراهيم بك اللقانى ، حفى بك ناصف ، محمد بك صالح و سلطان افندى و بشقلرينه مراجعت ايدوب استفسار ايله بولورلر . اگور آنلر ك عمللرى اوزاق زمان سورسه ايدي مقصدلرى حاصل اولور و عراقى وقعهمسى ده واقع اولمز ايدي . لىكن زمان آنلره خيانت ايتدى ، دنيا كوشميه وفا ايتميور .

افغانى ايله شيخنىك موفى اولدىقلىرى عمللر ك اى اهميتلىسى : آنلر و ليعهد توفيق پاشابى الده ايدوب ، آنكله برابر حكومتنىك شكلينى اوزگرتميه و اصلاح ايتميه قرار و بىرديلر . و ليعهد آنلرى ك ياقين ياردمچى و ايدمىشلىرىندن سانار ايدي .

زمان كلدى . اسماعيل پاشاعزل ايدلدى . ظلم و جورلره خانمه چىكلدى ، ۱۲۹۶ سنهسى رجبنده مصر امارتينه توفيق پاشا نصب ايدلدى . افغانى توفيق پاشابه مراجعت ايدوب ، وعدهلىرىنى بىرىنه كيتورمه سىنى رجا ايتدى .

بونلر نڭ بر چيبيسى ، حكومت اوچون بر « نواب مجلسى » (۱) تأسيس ايتمك ووزارتى مسؤليتته ربط ايتمك ايدى .
اصلاحنڭ مقدمه لرى آز ، آز كوزوكميه باشلادىقى بر زمانده ،
قوغوچمىلر (۲) واقتر اچمىلر ظهور ايتدى . « آنلر حكومندن سز نڭ السكزى
باغلامقى ، ياخود بالكل سلطه كزى كيتهرمك اوچون سعى ايدىورلر »
ديه خديويى افتناع ايدرهك ، آنى افغانى ايله شيخنڭ عليهنه چويرديلر .
خديوى ده ، افغانينڭ نقيى وشيخ نڭ « دارالعلوم » و« مدرسة الاسن » دن
عزلى ايله امر ايتدى . افغانى كيچه ياريسنده اوزينده بالسكز بر كولهك
اولديقى حالده خانه سندن چيقارلوب ، قبالى آرابه ايله استاسيونته
كيتورلهرهك ، آنندن مخصوص پويزد ايله سويسه ، اورادن هندستانته
تسفير ايدلدى .

صاحب ترجمه قريهسى اولان « محله نصر » ده اوتورميه ، وآنندن
طشرويه خصوصاً اسكندريه و قاهره كى بيوك شهرلره چيقاميه اجبار
ايدلدى (بو حادثه لر ۱۲۹۶ هـ رمضانده واقع اولمىشى) .

مطبوعات و حكومتده اولان عملى .

۱۲۹۷ سنه سى اورنالر نده ، « رياض پاشا » (۳) رسمى
جريدهى گوزالمشدر ميهى و آنى مفيد و مرغوب بر صورتده قويمىقىنى
نيت ايتدى . بو خصوصده آبرى ، آبرى اوله رقى ،

(۱) مجلس مبعوثان ، ملت ديوانى ، پارلمنتى ، مجلس النواب هپ بر معناده در .
يكرمنچى عصرده ظهور ايدن يڭى بر اسمى ده « غوسو دارستؤيتنى دوما » در ! ؟ حقيقه
بو اسم يڭى و پك غرييدر ! ؟

(۲) قوغوچمىلر ايدوچى ، عثمانليه ده در . عربچه ، واشى ، و بزچه سوز يورتوچى ،
ياكه بو قنى وار ايدوب سويله ب يوروچى تعبير ايدرمز .

(۳) بو ذات ، الان بر حياتدر .

شيخ حسين الہرصفى و محمود پاشا سامى البارودى (۱) ايلہ مشاورہ ايتدى. بونلر نڭ هر ايکيسى اتفاق ايتمش کيى بر رآى ايلہ جوابلہ نديلر . اوده، شيخ محمد عبدنى مذکور جریده به محرر ايتنمڭ ايدى . رياض پاشا بورايبى معقول کوروب، توفيق پاشادن شيخى عفو ايتمه سيني رجا ايتدى. خديوى ده راضى اولوب، آنى جریده به اوچنچى محرر ليکمه تعيين ايدوب امر عالی اصدار ايتدى. بوندنصکره بو صورتلہ رياض پاشا بر مدت بيکله دى. لکن جریده ده اوز گه رو، گوزال شو فلان کوره مدى . کونلردن بر کون اسکندريه دن، مصر مطبوعات قلمينه يازهره ق مصرنک مالیه سى و آنڭ تار يخيله، شميدىکى حالى حقنده بر بند يازهره ق جریده ر رسميه نڭ بر نچى نومر وسنده نشر ايتمه سيله امر ايتدى. جریده نڭ چقمه سينه يالگز بر کون قالمشدى. غزته محرر لرى شاشروب صاحب ترجمه بى چاغرمق اوچون ازهره بر کشى يوللاديلر . وکلديکنده مذکور خصوصه اولان مقاله بى يازمه سيني اوتنديلر . شو مجلسده در حال يازدى. جریده ده نشر هم ايدلدى.

مقاله بى رياض پاشا اوفوديقنده چوق تعجب ايدوب، کيم يازديقيني صوراشدى. فلان در ! ديدىکلرينده ازهره مصر نڭ مالیه سى تار يخينه او قدر واقف برکنچنڭ بولنمه سى، و بليديکيني بيان ايتمه به

(۱) محمود سامى بن حسن بك حسنى در ۱۲۵۵ هـ توغمش. ۱۲۶۷ هـ مصر مدرسه سينه کروپ فنون عسکريه اوگره نيش ۱۲۶۷ هـ بر قاچ ضابطلر ايلہ برابر، فرنسا عسکرلر ينڭ متاوره لر ينده حاضر اولمق اوچون فرنسا به يوللانمش ايدى. ۱۲۸۲ هـ «کريد» عصيانى ائناسنده، ترکیه اوردوسينه ياردم اوچون يوللانمش، مصر عسکر ينڭ قومندانى صفتيله مذکور آطه به يوللانديغى کيى، صرب، بلغار، قوه طاغ اختلاللرينده، صوڭ ترکیا - روسيه بحاره سينڭ آوروپا قسمنده هم حاضر اوله ره ق خيلى يارارلقلر کوسترمشدر. صوڭره لرى «قاهره ضبطيه رئيسى» «اوقاف ناظرى» «معارف ناظرى» «حربيه ناظرى» مأمور يتلر ينده بولنمشدر. ذکرى ايلر وده کلهچک «عربى وقعهنده» اختلال طرفدارى اولمق له متهم اولوب «سيلان» آطه سينه نقى ايدنمشدى. اوراده اون ييدى سنه قالدیقندنصکره، عفو خديويه مظهر اولوب ۱۳۱۷ هـ مصره عودت ايتدى. عاقبت کچن ۱۳۲۲ هـ ده وفات ايدنمک عموم مصر ليلرى حسرتلندردى. بوذات يالگز عسکر ليک ايلہ ممتاز اولميوپ، بيوک و مستثنى بر شاعره ايدى،

مقتدر اولمه سی تعجیبینی ده ا بر قات آر تدر دی .

بوسنه نڭ آخ رینده ریاض پاشا صاحب ترجمه ایله «رسمی غزته بی»
اصلاح ایتمک حقنده مشاوره ایتدی .

اوده رأینی اوزون بر تقریر (بیان نامه) ایله بیان ایدوب تقدیم
ایتدی . ریاض پاشا بو بیان نامه یه نظر او چون داخلیه و کیلی ، مطبوعات
مدیری و بیان نامه بی بازو چی استاذدن مرکب بر هیئت تألیفیه ، همده
مطبوعات قلمی و جریده تحریری او چون بر لائحه (پر و ئیکت) ترتیبیله
امر ایتدی بونلر همه سی اجرا ایدلدی .

صاحب ترجمه ده «جریده رسمیه» تحریری قلمینه رئیس تعیین
ایدلدی . رئیس لکگه کچدی کدن صکره اقتدار لی محرر لردن شیخ عبدالکریم
سلمان ، شیخ سعد زغلول ، شیخ سید وفا جنابلرینی انتخاب ایتدی .

بو ذوات شیخنڭ و افغانینڭ در سارینه حاضر اولمش و شیخ لبر برابر افغانی
النده تحریر و کتابته مهارت کسب ایتمش ذانلردر . بوند نصکره نه اولدی ؟
هیچ عقلره کامیمن بر حال ظهور ایتدی . اوده ، «جریده رسمیه» در مه سینه
رئیس تحریری حکومت و اهالینڭ مرافی کچدی . آنلرنڭ اقبال و اهوالینی انتقاد
ایدر واسته دیککی فکر اصلاحی سینی بیان ایدر ایدی . شوا ائناده مطبوعات
قلمی او چون قانونلری مشتمل بر لائحه ترتیب ایدوب ریاض پاشایه
تقدیم ایتهدی . او لائحه نڭ امکامندن بعضیلری بونلر ایدی : پارتخنده
و بشقه شهر لرده بولنان ، اداره ، مصاحبت ، و جلسهلر هر قایوسی ته پایدیغنی
ونه یه باشلا دیغنی ونه و جهله تمام ایتدی کینی مطبوعات اداره سینه خبر
و یرمییه و محکمه لر هم حکملرینڭ نتیجه سینی اورایه یازمییه مجبور ایدملی .
همده مرصده چیقان اجنبی و وطنی جریده لره مراقبه ایتمک حق مطبوعات
اداره سنده اولملی . او جریده لر نڭ رجال حکومت و آنلرنڭ عمللری حقنه
یازمش اولدی قیلری شیلر حقنده تحقیقات اجراء ایتمکده حقلی اولملی .
حکومنده آڭا بو خصوصده معاونت ایتملی . رجال حکومتده افتراسی

ثابت اولان جریده‌لری توقیف (قباحتق) ایله تهدید ایتدی. بر جریده اوج دفعه تهدید اوغرارسه او جریده‌بی مطلقا قباتدی. همده «جریده» رسمیه «تحریر رئیس جریده» کندیسینک باخود بشقه‌لرنک، ادبی، اقتصادی، اجتماعی مقاله‌لرینی نشر ایتک اوچون بر قسم غیر رسمی آچق حقیقه مالک اولدی. بیتدی.

بو قانونلری ریاض پاش ممنونیتله قبول و تصدیق ایتدی زیره بو پاشا اصلاحه میال، صاحب ترجمه‌نک خدمت عامه خصوصنده اولان غیرت و اصلاحینه قانع ایدی.

بونلری آزه‌چق تأمل ایدرسه ک خیلی عبرت‌لر چیقارورز: باشی صاریقلی بر ازهرلی، عمللرینده علم و دیندن پک بیراق اولان حکومت مطلقه^(۱) قپوسندن کیره‌ره ک اوفاق بر مأموریت اولان «جریده» رسمیه «تحریری ریاستی اوطه‌سند اولتورور. آراسی چوق کچمز، بر پنجره‌دن حکومتنک نظارتلری، مجلسلری و محکمه‌لرینه مرافقه ایدر. و آنلرنک یازدیقلرینی توزه‌در و یا په‌چقلرینده صوابه ارشاد ایدر؛ دیگر پنجره‌دن ملت اوزرینه باقه‌ره ق توغری و عطا و ارشاد حقیقی ایله آنلرنک اخلاقی‌سی تهذیبه، فنا عادتلرینی اصلاحه چالشور؛ اوچچی پنجره‌دن هر چه جریده‌لره بر کوز گیردره‌ک، آنلری گوزل

(۱) علماء‌نین سیاست حکومتلری مطلقه (مونارخیا) مقیده باخود مشروطه (نوستیتوتسیا) و جمهوریت (ریسپوبلیکا) نام‌لریله اوچه‌تقسیم ایتمشلردر. مطلقه حکومتلرده بر حکمدار استدیکی‌نی یاپار. چون وچیرایه قولاق ویرمز. اهالی استرسه ترگیزور، استرسه اولتورور. اوفاق پولیس قدره بر مأمورلر ایتدی‌لری کبی اهالی په‌بر حیوان سورسی نظریله باقارلر. بو طرز حکومتنک نه قدر فنا اولدیغی هر کیمه معلومدر. شونک اوچون بوندن فور تولوق، ایکنچی و اوچنچی طرزده حکومتلره نائل اولوق اوچون سیلر کبی قانار توگلمش، وایک سوکو شیلر فداء ایدلمشدر. آروپا و آمیریکا حکومتلرینک اکثری مشروطه ویر نیجه‌سی جمهوریت‌در. شو یکرمنچی عصره قدر آروپا قطع‌سند ایکی حکومت مطلقه طیانمشدی. شمیدی یالگیز بریسی قالدی (!) آنک هم حریت نورینه چیقمه‌سینه دعا‌لرده بولنه‌لم!

تخریرلی و توغری لجهلی اولامیه چاره لر وضع ایدر . !! بو صاریق (چالما) نه قدر مبارک صاریق ایش ۱۱ بوساریقنڭ قونیلدیغی باش، آنی اوقدر معزز و مشرف ایتمشدرکه، او صاریقه فس لر حسد ایدر ، و آنندن سیلیندر اشله په و تاچلر قورقار ایدی !!

بوراده اکلنجه قیلیندن ذکر ایده لم: بعض بیوکلر صاحب ترجمه یه: «صاریقلیلر، فسلیلر کبی رئیس و ناظرلر درجه سینه ابرشه میور» دیره ک صاریق بیرینه فس کیمه سیننی رجاء ایتمشلر، اوده قبول ایتماش ایدی. بونلر بو خصوصه ریاض پاشادن یاردم استهب آگا مراجعت ایتدیلر ، « شیخ فلان فس کیمک استیور فقط سزنگ امرکز شرطیلر»

دیدیلر. ریاض پاشا بو توغریده کندیسندن صور دیغمده: «خیر بن البسه می دکشدر میه پکده رغبتلی دگلم، اگر فس کیمه یه اجبار ایدرسه گز او وقت، یالکز حکومت عملی ایله مشغول اولور کن کیره ک، دائره مدن چیقدیغمده صاریق ایله گیزه حکم» دیمشدر . بوگا قارشى ریاض پاشا: «بن سگافس کیمه یی الزام ایتمک نرده ، بلکه صاریق ایله گیزمه کی بشقه سینه ترجیح ایدیورم. زیره بن خلقه: فس و بشقه لری آلتنده اولان

عقل و فیهلر ، صاریقلر آلتنده هم بولنه بلدیگیتی سنی مثال ایدره ک کوسترمک استیورم» دیمشدر. ریاض پاشایه رحمت او اسونکه ، جمال الدین افغانی کندیسینه چاغروب ، آنی مصرده تقویه ایده ن و شیخ محمد عبده نڭ باشلانچ عمللرینه سبب اولان بودر .

مطبوعات اداره سینڭ، جریده لری مراقبه سینڭ اثری اوله رقی جریده صاحب لری، گوزل یازن محرر لر اخیبار ایتیمه اجتهاد ایدردی مشهور بر جر یلیکی تعیین ایتدیگی مدت نظر فنده توغری عبارلی محرر اخیبار ایتیمه سه قباتوق ایله نهیدید ایتدیگندن، جریده مدبری، محررینی دکشدر میه مجبور اولمشدی. ضررلی و فساد اخلاقه دائر اولاجق کتابلری طبع دن منع ایدر ایدی (۱).

(۱) بو کبی کتابلری نشر دن بزی منع ایدو چی بو قدر. کندی کندیمه دن طیلیمه سه ق بزه بشقه چاره بولماز. غریب اولورق، طاهر زهره، بوز یکت، یوسف کتابی و بشقه لری اخلاقی بوزچق کتابلردر. بر ده اطبع و نشر ایتیمه لم، دیه باغیر، باغیر باغیرن بعض محرر لر، —

حکومت یاز پیلیرینی (کاتېلرینی) انتقاد ایتمک اثری اولرهق، اقتدار-
 لیلرینک شائینه تنبیه و مرتبه لری تقدیر، قصور لیلرینی تعلیم اوچون
 لیلی مکتبلر آچولمشدی. بو مکتبلرنگ بعضیسنده صاحب ترجمه درس لر
 هم اوقودور ایدی. مصرده حقیقی اولرهق قلم حرکتی بو وقتدن باشلاندى.
 بو حرکتنگ قورمانلری افغانی ایل، بزم مفتیدر. الله رحمت ایلیه!
 اما حکومت عملرینی انتقادى، حکومتنگ حق وعدلی تحری ایتمه-
 سینه وهر نظارتی اصلاح ایتمیه باعث اولمشدی. خصوصاً معارف
 نظارتینی انتقاد ایتمکده صاحب ترجمه بیوک فداکارلیق کوستره رک
 مدرسهلرده اولان تعلیم وتر بیه کیه چیلکلرینی فاجعه لی بر صورتده
 تمثیل ایدوب کسرتلمشدی. او وقتلر معارف ناظری شاهرهق
 «جریده رسمیه» دن شکایت ایدوب، ریاض پاشابه التجا ایتمشدی.
 ریاض پاشا: جریده ننگ یازدیقى حق ایسه زارلنمیه حقکنز یوقدر.
 اگر حق دگلسه بونی دلیل وبرهان ایل، اثبات ایتمه لیسز. شیخ محمد عبده
 او مقاله لری کندیسی یاز یور، یازدیقلری ایل، مصلحتدن باشقه بر
 شی قصد ایتمیور. دیهرهک حریفی صوصدرمشدی.

معارف نظارتی مجلس اعلاسنده خدمتی.

ریاض پاشا معارف نظارتنده اولان کیه چیلکلره
 قناعت حاصل ایتمش، و جریده رسمیه ننگ یازدیقلری توغری اولدیغنگ
 اشتبا ایتمیور ایدی. بوندنطولایی، بو خصوصده صاحب ترجمه ایل
 مشاوره ایترهک اصلاح ایتمک توغریسنده فکرینی استفسار ایتدی.
 صاحب ترجمه ده، معارف نظارتی اوچون بر مجلس اعلا کشاد ایتمک
 لازم اولدیغینی، معارف عمومیه اداره سنده حاکم فاصل شو مجلس
 اولمق و جوینی، او مجلسنگ قرار ویردیکی ماده لری معارف ناظری
 بالکنز تصدیق و تنفیذ ایدوچی اولمق تیموش ایدیکنی عرض ایتدی.

بیگی اصول اوزرینه مفسد اخلاق کتابلری یازوب نشر ایتمکده درلر. بونوع کتابلرنگ تقلید
 ایتدیکنز روس و آوروپا مطبوعاتنده هم یکده محترم عد ایدله کیینی ایشوهمز. بزم اکلنجه
 زمانن دها کلماشدر!...

رياض پاشا بو فكري مناسب كوروب بو كى بر مجاس اعلانك كشادى ايله امر ايتدى. صاحب ترجمه او مجلسه اعضا تعيين ايدلدى. مرحومنك اوراده غايت فائدهلى طلبلرى چوق اولوردى. اكر مجلسه وطن اوچون فائدهلى عملاره فارشيليق ايدن اجنبى اعضالر و عرابى و قهسى و افغ اولمديه ايدى، او زمانلرده مصرنك معارفى فوق الحد ترقى ايدردى.

بو مجلس اعلايى تشكيل اوچون ۱۲۹۸ هـ ۲۸ ربيع الاخرده فرمان على صدور ايتدى. او مجلسه جميع مدرسه لرده تعليم وتر بيهي اصلاح ايتمك خصوصنده مذاكره ايتمك اوچون بر هيئت تشكيل ايتمشدى. او هيئتك جلسه لر اينده كاتب عربى صاحب ترجمه ايدى. بو هيئتك جبولش لر اينده آنك بيك چوق توغرى رايلىرى، و اصلاحىنى استه ديكى شيلر حقنده قوتلى دليللرى سبقت ايتمشدر. آنك طلبلر ايندن بر ايكى- سىنى بوراده يازم: بر جيولشده مجلسه، ديار مصر يه ده علم و معارف نشر ايتدك لر ينه مكافاة اولمق اوزره مصرده بولغان اجنبى مدرسه لر ينه توزيع ايتمك اوچون حكومتدن بيوك بر مبلغ پاره طلب ايتمه سىنى عرض ايتمشدى. بو طلبدن اجنبى اعضالرنك يوزى كولمىش و وطنى اعضالردن بر قسى معارضه ايتمش، و مقصدنك نه اولديغىنى بل نلورى راضى اولمش ايدى. عاقبت اغلبيت آراء ايله قرارلشدرامشدى. ديگر بر جيولشده مجلسنك، اجنبى مدرسه لر اينده اولان تعليم نظاملر ينى، « نظارت مفتشلىرى » باقمق اوچون، آنلرنك مصر معارف نظارنى تحت نظارتنده اولمه سىنه قرار و بزمه سىنى طلب ايتمشدى. بو طلبدن وطنى اعضالرنك يوزى كولديكى حالده، اجنبيلر معارضه ايتمشدى. آنلره فارشى صاحب ترجمه شو دليلى اقامه ايله دى: « آوروپا دولتلار ينك هيپسى حكومتلر ايندن اعانة آلان مدرسه لرى كندبلرى مراقبه ايدورلر. زيره بر حكومتنك، پاره ايله معاونتده بولنديغى مدرسه لرنك حالينى

نظارتسىز بىراقمىقى عقل اشى دىگىلەر. حكومت ، وطن وقومىنه فائىده كىتورمىهن مدرسەلەرە اعانت ايتمەيى بىر وقت جائز كورمىز. فائىدەلى اولوب ، اولمىد بىغىنى بىلەك اوچون نىقتىش ومراقبە لازىمدر.»

بوگا فارسى اجنبى اعضالردن بعضىلىرى: بو طلب ودليلكز توغرىدىر. فقط موسەسزدر. چونكە شىمىدىلىك مصر نىڭ معارفى غايەت آشاغى درجەدەدر. بىزىر بورايە معارفى ايلرولتمىك اوچون كىلىمىك . اجنبى مدرسەلرنىڭ صاحبلىرى بالعكس معارفچە متركىدرا. بىناء عليه كچوكنىڭ بىوگە ، شريفك حقيره حكىم ونظارت ايتمەسى بىر وقت تجويز اولنەمىز. دىدىكلرىنە فارسى صاحب ترجمە: «سزىڭ بومدافعكز ، سز وارقداشلركز معارف مصرىە مجلسندە اعضا اولمىد بىقكز صورندە توغرى اولوردى. اكر بىم استەدگىم حق وتوغرى ايسە «دەها مصردە معارف عەومىە ترقى ايتمامشدر» دىە رد ايتەك مناسب اولماز. زىرە معارفنىڭ ترقى ايتنەمگى ومدرسەلرك انىظامسىزلىقندىن، معارف نظارتندە اجنبى مدرسەلرى نىقتىش ايتنەمە مقندر، آوروپا مكتىبلرىندە تربىە كورمىش، مصرلى باخود آوروپالى مأمورلرنىڭ بولنمەسى لازم كەلەز» دىە جوابلنەشدى. آخر الاواخر بو طلب قبول اولنەشدى. بو مقصد ايت كچوك بومقصد دىگىلەر. اكر عراقى وقەسى ظەور ايتەمىسە بو كازىب ، باخود عضو اجنبى مدرسەلرىنى عەوماً مصر معارف نظارتى ادارەسىنە كىتورمىسە موفقى اولوردى، با بىر بىوك نفوذلى منصب صاحىبى اولورسە نىشلەردى ؟ !

اوقاف نظارتىنى اصلاحە دعوتى:

بىشقە نظارتلەرە وىكومت مصالحنده اولدىقى كىبى ، مەرومىڭ ارشادى اوقاف نظارتىنە هم ايرىشمىشدى. آنىڭ اخلاصى تائىرى اولارەق اوقفتلر اوقاف نظارتى بىر بىوك عملە نيت ايتمىشدى. اوده ، بىوك كىتبخانە مصرىە ودار-العلوم مدرسەسىنى ازهرە توتاشدىرمىق، واو مدرسەنىڭ دائرە وپروغرا-

ملرىنى توسىع ايدىرەك ، طلبەسىنى بشيوزە قدر ايرشدرمك وآنسدر
 بيتشەنلرى حكومت عمللرىندە بر نچى توتەق ايدى. اگر بو عم
 تمام اولورسە و قفلر وطن اوچون حبات چيشمەسى اولوردى. لكر
 بو و حكومتنڭ كرشدىكى بشقە ، ادارى ، قضائى و عسكرى اصلاحلرنڭ
 جەلسىنى زىر وزىر ايدەن كىلچك بابدە يازچەمز خىرسز فتنەدر

عرابى اختلالى.

بوقارىدە كىچىدىكى اوزرە ، اسماعىل پاشا
 امارتى اخىرلرىندە مصر نوپراغى قارانقولىق اوستىن
 قارانقولىقدە قالەش ، حكومت واهالىنڭ حال واشلرى عرب
 ساچى كى قارشەشدى . هر شەردە ظلم و جور چادىرىنى قورمش
 فقيرلىك وفساد اخلاق جايولەش ، مصر هارونى اولمق آمال مچنونانەسەل
 بورچلەر غرق اولەش اسماعىل پاشايە ، وىرگو وجزىلەرنڭ چوقلغندىن
 بورجلەنمىە مچبور اولان اھالى يە قرض وىرەن اجنبىلر « مرابئە مالىە »
 بىب اوچى ايدىرەك حكومتە صامب وافتدى كىسەشلر ايدى . شو
 قورقچلى قارانقولىقلرنڭ اچىندە تورلى اورنلردە خيال مبال ياقتمىقلر
 كورنىوردى . بر اوت كوزى ازەردە يالترابوردىكە ، شىخ علىش
 آنى سوندرمك اوچون خىلى اوفورەش ايسەدە سوندرە مېوب ، يالكز
 بر آزلولەنمەسىنى باسا بلەش ايدى. سوكرە بونور ، مخصوص اورونلردە
 ظهور ايدە باشلادى ، بولىنى شاشرىش بر چوق كىسەنلر اوونورنڭ
 ياقتمىسنىك آفرىن ، آفرىن گىزىلردى. نھايت بونور مطبوعات ادارەسندە پارل ،
 پارل پارلامىە باشلادى وياقتىسى خىلى اوزاق بىرلەرە جاىرايوردى
 بردە ، حكومت واهالى ماللرىنە كوز دكمبەن واصلە مبال
 امىرلىرى « توفىق پاشا » واصلالى و عمل صامبى وزىرلىرى
 رىياش پاشادىن خشنود اولرەق اھالى اصلاح واش يوللرىنە
 كرشدىكلرى بر زماندە ايدىكە فتنە اويغانشدى . يعنى مصرلى
 ضابطلر اللرى قنچلرېنڭ توتقاسندە اولدىقى حالدە ، حقوقلرىنى

طلب اوچون، حکومت وغدېويە قارشى آياقلانەشلردى. ايشتە بووقەبە «عربى اختلالى» دىيورلر (۱). بووقەنك تەفصیل وتارىختىنى يازمق البت بزم مقصدە مەزە موافق كلەم. يالکىز بزم بورادە يازاغمىز، صاحب ترجمە بو اختلالى فوق الحد مكره كورور، اختلال باشچىسى ضابطلرى بو فنايتلرىندىن آلبقومىيە چالشور ايدى. چونكە بو اختلالنك؛ آنك و حكومتك كىرىشدىكى اصلاح و عمللرە سكتە كىلمنورە چكىنى، مصرە اجنېبلرنك استىلا ايدە چكىنى او، اې بلور ايدى. حتى مصر اشارىنە آور و پالېلرنك ال صوقە جغىنى افغانى ايلە برابر اسماعيل پاشانك اسراف و سفاھنلرندىن هم آكلامشردى. افغانى بونى خطبەلرىندە سويلە مش و او وقتلر يازوب طبع و نشر ايتدىكى مقالەلرىندە بيلە ذكر ايتەمشدى. شو قورقچلى بر بليەنك اوگىنى، اصلاح بولندە سەى ايلە آلمق استردى. «صاحب ترجمە اختلالنك عافىتى مصر اوچون فنا، اولە جغىنى گوزل بلوردى. «دېمەكەز بجزد، حسن ظن و گمان ايلە سويلەنەش بر سوز اولەيموب، قوتلى دليللر، كندىسندن واشنك ايج طرفىنى بل نلردن طوغرى روايتلر ايلە ثابت بر كەدر. اختلال باشچىلرى اولان ضابطلرى مجلسلرىندە خطبە و مجادلە ايلە، ورسەى غزىتەدە انتقاد ايلە بو محرکتلرنىنك فنا بر نتيجه يە سبب اولە جغىنى سويلر و بازاردى. حتى بر كون اختلال قوماندانى، عربى آى تەيدى ايتەك اوچون بر كشى بىر و ب، «سن

---

(۱) بو اختلالنك قهرمانى، مصرنك «شرفىيە» مديريتى داخلىندە «ھرىيە رزىيە» نام قريەدە ۱۲۵۷ ھ ۶۷ صفرندە طوغش احمد عربى بن محمد عربى اسملى ضابطلر. قيام ايدوچى ضابطلر عسكارلرىنى قوماندانلر ايدوب، انگلىزلر ايلە محاربه ايتدىلر. «تل كبرى» نام بىردە مەنزوم اولوب پرىشان اولدىلر. بو احمد عربى ۱۳۰۰ ھ دە موبدا اولارەق «سېلان» اطەسىنە نفى ايدلەشى. سېلان جزىرە سىنى زيارت ايدەن «انگلتەرە ولىعدى (كرنوم و بورك) نك شفاعتيلە، شىيدىكى مصر خديوىى اولان ايكىنجى عباسنك عفونە مظهر اولوب ۱۳۱۹ ھ دە مصرە قايتدى، الاّن بر حياتلر.

جرىدە رەسمىيەتتە عەسكەر ۋە قوماندانلىرى ھەققىدە يازدىقلىرىڭ ئايەل عەسكەرڭ شەرفىنى تەحقىر ايتىدىڭ! دېدىرتەش، ۋەشەقە بىر ۋەقتدە مەتبوعات قەلمىنە، ايكى ضابطە يوللامش، صامب تەرجەمە آنلىرى ادارە دن قوغەرەق، چىقمازلىسىە صوفەق ايا، نەيد ايتەش ايدى .

شەيتەڭ اخلال طرفدارى اولەيدىغى انصاف اياالرىنە مەلومدر . بونى بىلك استەينلر، ھەقىقتى بىلەنلردن صورملى ! درست، اخلالە اشتراك ايلە تەمەت ايدىلدى ، لىكن تەمەت ايدامكىن ، گناھلى اولمق لازم كلەز . بو بيوك آدم اخلال طرفدارى اولمق نرەدە ، عرابى وايىدە- شلرىبىدن خەيدوى سرابى در ، درتەرەديگى ۋرئىس نظار زور ايلە دبوانىدن دوشرىلدىكى اوزىدە اخلالچىباردن تەيدىد سوزلرى ايشدوب تورديغى ھالەدە : آنلىرى « جرىدە رەسىيە » نىڭ قەسم ادبىندە انتقاد ايدر (ياكلشلىرىنى كوستورور) دى . شجاعت دىگەلى ؟

استاذنىڭ عرابىيە مەارزە ايتەسنىدن ، آنىڭ « مجلس مبعوثان » ەكومت مەقبەيە فارسى اولەيدىغى آكلشلىماسىن ! بوق ، او ، بونى استەمكە استاذى افغانىدن ھىگرە ايكىنچى ، بو درسى آنىدن بىرچى دفعە آلمش كشى ايدى .

فقط بو مقصدە نائل اولمق اوچون ، اخلال ۋەقتنە چىقارمىيەنى استەمبوردى . بىلكە بو اصلاح خەيدونىڭ رضاسىلە بىگى ارار بىشە نچىە قدر اوگرە نچىك فېبلىدن اولەرەق ، تەربىيە ۋەتەلىم ايلە بىرابر اولەسسىنى استەمبوردى . يوقارىدە يازدىقلىرىمزدن آنىڭ ، استاذى ايلە بو بابدە نە روشچە ھركەت ايتدىكلرىنى آكلامشدىق .

شو قدر ۋاركە ، او ، فتنە آياغە قالەيدىغى زمان ، اصلاح طلب ايدىۋچىلردن ايبىر لوب ، خەيدوى سرابىنەيا كە بشەقە بىر بىرە ساقلانمانەشدى . زىرە او ، فكىرنە كورە ايكى طرفنىڭ اورناسنىدە ، وايكى مصلحتنىڭ مەركەزىدە ايدى . چوق دفعە عرابىيە « فارندە شەم بواش طاورانمالىسن ،

عجلەدە فائىدە يوق، عقل و فكر ايله حرکت ايدىر ايسەڭ بىر قاچ سەنە
ظرفىدە استەدېكىڭدىن زىيادە سەينە ابر شەمە كېڭە بن كفىلم « دېمەش ،
سوكۇندىن انگىلىزلار ايله محار بەدن هم طېمەش ايدى .

بو غېرىسز ، اختلال مصرە انگىلىزلار نڭ صوفىلەسىلە ختام بولدى .
مصرە ضرردن باشقە بىر فائىدە كىنورمەدى . موقنا اصلاح اوچون
كىرمەش انگىلىزلار يكرمى بېش سەنەدر اولتور بولرلر . كون بكون
طامر لرېنى جاي مېكەدر لر . اختلال باشچىلارى مەسەس تونولوب ، اشلرى
مېكەدە قارالدىقۇن صگرە اعدام اېتمەك (اوانورەك) اوچون جىسخانەلرە
آتولدىلر . صاحب ترجمە هم اختلال طرفدارى عد ايدىلدىكىندىن آنلر
جەلسىدىن ايدى عاقىبت عربى وآر فداشارېنە مؤبدا (اولنجىبە قدر)
صاحب ترجمە يە اوچ بېل اوچ آى نقى ايله حكك ايدلدى . نقى ،
سورولمىشلرنڭ بارچە سەينە بلا وىخت اولدىغى مالدە ، آڭا رحمت
ونعمت ؛ علم و تربىيە سەينڭ آرتووينە وىكوب شەرلردە علم ومعرفت
نشرېنە سەبب اولمىش ايدى . چونكە او ، اخلاص و تقوا اهلندىن ايدى .
شونڭ اوچون جاب الله آڭنانار بېرلرى كېڭ ، بلالرى رحمت و ياوزلىقلرى
ايزگىلىك ايدىوردى . اېشئە بونڭ اوچوندىركە نقى آنڭ اوچون يىڭى
بىر حىيات اېتىداسى اولمىشى . كېلەچكە كورورز .

صاحب ترجمە منقادە :

بىوك ارلر كەمالتە عوق مشقتلر وآغىرلىقلر كورمەدن نائل اولمامقەدرلر
بو مال اېسە دنيا نڭ عادىتى ، اللھنڭ سەنتىدر . نىچر بەلر ايله ثابت اولدىغىنى
سولە مېدە حاجت بو قىدر . طوغرىلىق و حقلقە ثابت قدم (تابانلى) (۱) اولق
اوچون نفس مەدنلرېنى فتنە اولتۇرىنە صوفىق و چوق مېختلر كورمەك لازىمدر .
(تاكە كو بوگى كېتسوى ، وانسانلرە فائىدە وېرە چىگى بېردە
فالسون) . شونڭ اوچون جناب الله ايزكى فوللرېنى (مصلحتلرى)
ياوز (مفسد) لر نڭ فتنەلرى ايله بلالندىر مېكەدر . بو بلالار امتجانندە

(۱) تابانلى : ثباتلى مەناسىدەدركە ، قزاق قارنداشلرېم لھجەسىدەر .

صبر ايسالرى وصادقلىرىڭ درجهسى بلنمەكە ، مؤمنلر تەمىزلنەكە ، باشقەلرى سەيلنمەكەدر . فتنە وبلالار مؤمنلرنىڭ (اللهنىڭ دنياده وضع ايتدىكى قانون وسنتلىرى ابلە يور وچىلرنىڭ) نفسلرئىنى نازاردىر وتەمىزلەب بىر اوج اعلايه كونارور ؛ مؤمن اولمىانلرى ، كفىران نەمت ايدوچىلرى (قانون الھىدىن بىر طرفە چىقانلرى) ازەر ، بىرىوزىدىن فالدرور . صاحب ترجمە ناھق اولارەق اغتلال طرفدارلىقى ايسلە تەھت ايدەش واو وقتلر منافقلر آنىڭ ھقنە يالانلرى اويدور دىقچە اويدردىورلرايدى . ھتى اعدام ايلە تەھدىد ايدەش ، آخر الامر اعدام بىرىنە اوج سەنە اوج آى نقى ايلە ھكم ايدەش ايدى . بو بيوك نفسلى آدم دشمانلرئىنە ، ھقنە افتراء ايدوچىلەر بىر كىبن وعداوت صافلامادى . ھبسدە ايكان بىر دوستىنە ، دشمانلرنىڭ افتزالرىدىن نەچب ايدەرك بويەلە باز مشدى :

دىرى اولورسام ، بىخشىلىقلر اشلرم ، بىچارەلەر ياردەم ايدىرم ، خىانت چوقورىنە دوشوب اغلامقە اولان مەسكىنلرى قورتارورم ، ظلم آلتىندە ازلەمكە اولانلرنىڭ اللرىدىن توتارم ، بىكئا اوساللىق ايدىلرى عفو ايدىرم ، ضرر كىتورەنلرنىڭ ضررىنى اونودورم ، ملىتمەنىڭ جھالت قارانغولىقنە ھىران گىز دىگىنى آنلەر آكلادورم .

آرامزە اولان دوستلىق بوغالماز ، دوستى ايكى زىنتلى روشدە ، دلربا صورندە اظهار ايدىرم . دوستىڭ ، (كىندىسىنى قىلد ايدىور) سنىڭ بىر جاننىڭ اىچىندە ايكىنچى قىلبىڭ ، بىر خىاننىڭدە ايكىنچى جىسەڭ ، كىدرلر كىچەسندە آرقداشنىڭ ، ھىسرتلر قارانغولىقنە چىراغنىڭ ، نوبونلرى چىشمەكە قورالنىڭ ، آغىرلىرى يوكلەمكە قوننىڭ ويوقارى درجەلەر چىقمەقە باسقىچنىڭ (نردبان) اولدىقىنى انسانلر كوزلرى ابلە كورورلردە ، دوستىڭ وفالرىدىن ھىران اولورلر . بىن سزە شونىدە دىھلم : بو قورقنچىلى ماجرالر اونودلور ، دىچىر ، شرف وھىيىتەز كىبرى قايتور . اگر بو

پيس توپراق او، شرفنڭ قايتمه سيني قبول ايتمىسه، توپراغى تميز اولان باشقه شهرلرده قايتوز. اهابلر يى بيوكلېگه چيكرم. والوغليغه ميال اولانلره ياردم ايدرم. بونلرى ياپهق اوچون بڭا اللهنڭ معونتندن صڭره، دير يليك وصحتمنڭ پيرنده اولمىسندن باشقه بر شى لازم دڭلدر. (بو، مكنوبنڭ خلاصه سيدر).

اختلال حقنده عىسده وقتنده نظم ايتدىكى يوز بيتدن عبارت قىسدهسى هم واردر. آخرنده، شو كچن مكتوبنده اولدىقى كىي، زمان ومختلر ايله كوره شمكده، اللهه نوكلدن صڭره كند يسيه اشانديغىنى، امت وموطنينه خدمته آنڭ يوليني اولومدن باشقه بر، شى كىسه آلميه جغىنى بيان ايتمكده در. ايسته بر قاچ اياتى:

واحفظ الدهر انى لا اشاكله فيما تبطن من غش وتهويه
 امارب الدهر وحدى ليس ينفعنى الا الثبات وحسبى من اصابه
 نعم الدهر منى كيف يطعننى فخاب طنا وحانته مز اكيه
 وليس يعجزنى عن كسر فيلقه الا المنايا تغاجينى وتحميه
 ان المنايا سهام الله حددها وليس يتطع سهم الله مرميه (۱)

بوييله بر بيوك نفسه واوتكون عزيمته مالك اولان كمسه نڭ قىرىنى، سياست (پوليتيقي) ايل نهمت ايتىك، جىخانه يه آنهق كيمتورمى؟ ياكه آنڭ استعداد نورىنى نفى وتعذيب ايتىك سوندرورمى؟ هيچ!

مصر واسلام اوچون اورو پاده عملى:

سور يايه نفى ايدىلدىكى صڭره اوراده برسنه فالوب، آندن استاذى ودوستى

(۱) بالان وحيله كارلىكده اوزينه بڭرهمديكم اوچون زمانه بڭا آچىغ ايديور. زمانه ايله يالڭز اولره قى محاربه ايديورم، بڭا معاونتده چين كوكلمدن سوديكم الله واوزمنڭ ثباتدن باشقه بر شى لازم دڭلدر. بنى سونگو ايله اورمه غى زمانه بنم اوزىمدن اوڭر انمشدى، كيمته موقق اولميور. زمانه نڭ عسكدرلر ينى صدرمه قده بنى اولومدن باشقه بر شى عاجز ايدمىز. زيره اولوم، اللهنڭ پك توغرى آتلىقده اولان لوقلر يدر، اللهنڭ اوغى هيچ خطا ايدرمى؟

جمال الدين افغانى ايله اتفاق ايتدىكى «مسئله مصریه» نام مسئله نىڭ آرقاسىدىن سعى ايتمك اوچون آوروپا يه سفر ايتدى. (او وقتلر افغانى پارىژده اوتورويوردى). (اكثرى پارىژده اولمق اوزره، آوروپا ده اون آى قدر قالاره ق، پارىژده افغانى ايله برابر «العروة الوثقى» جريده سىنى نشر ايتدىلر.

برده، مسلمانلارنى اتفاهه چاغرمق، وانلرى اويقولرىنىدىن اويغاتمق، واطرافلرىنى احاطه ايدىن، خطرلارنى كوسترمك و او خطرلاره مقاومت ايتمه نىڭ يوللرىنه ارشاد ايتمك نيتيله، هندستان، مصر، مراکش، سوريا اسلاملرىنىدىن مركب بر جمعيت تاسيس ايتمىلردى. غزيبه نىڭ مدير مسئولى جمال الدين افغانى و باش محررى شيخ محمد عبده ايدى. حتى جريده نىڭ آندن بشقه محررى ده اولمىوب، يالكىز آوروپا غزيبه لرىنىدىن بعض خبرلرى ترجمه ايدوچى بعض كهمسهر بولنور، و او خبرلرى شيخه سويلر، شيخه ده آنلاره عبرت و وعظ روحىنى اوفوردىكچه اوفورور ايدى.

افغانى جريده ده نشر ايدىلن افكار سياسيه و پولىتيكه مسئله لرىنىڭ چيشمه سى ايدى. باخصوص انگليزلرنىڭ هندستانده اولان سيمائىنى تعداد ايدىر، شيخ محمد عبده بو مسئله لرى، كوزلرى عبرتلىننن چك، فكرلرى هر كته كىلتوره چك بر صورتده تصوير ايدىر ايدى. اقا اجتماع بشرى، اخلاق و سياست اسلاميه حقننده يازدىقى مقاله لرى هر برسى بر خارقه ايدى. فوق الحد بر تاثير و بلاغه مالكدى. هر مملكتنىڭ (روسيه اسلاملرى مستثنا اولمق اوزره) علما و عقلاسى بو جريده نىڭ مسلمانلر آراسىنده بر انقلاب عامه سبب اوله جغىنى بىكله لر ايدى. السيد سلمان افندى الكيلانى نقيب بغداد نام مرجع الكل اولان بيوك بر عالم «العروة الوثقى» نىڭ هر بر عددىنى مطالعه ايتدىكند: «كىلجك نومرونىڭ چىقما سىنهدر بعض اسلام مملكتلرىنده انقلاب

ظهوری پک محتملدر « دیر مشر . مشهور حسین الجسری حضرتلری :
 « العروة الوثقی چوق بشابه ابدی، اسلاملر آراسنده یسکی بر حیات
 و بیوک بر انقلاب ظهور ایدردی » دیر ایهش . مصرده معتبر « المنار »
 مجله اسلامیهسی صاحبی . فاضل محترم شیخ رشید جنابلری دیبور : بنی
 حالدن حاله کوچرهن وصاحبلری اولان ایکی حکیمی سودرهن العروة
 الوثقی در . نهایت بنی بو محبت مصره چیکدی ، صحبت بیبیمی شیخ
 محمد عبده حضرتلرینه باغلاب ، آنک حکمتینی نشر ایتیمیه ، دعوتینی اعلان
 ایتیمیه مجبور ایتدی . شامده ایکان وقتنده پدرمنک طوپلانوب باغلانیش
 جریدهلرینی آقتاردیقه « العروة الوثقی » نك بعض عددلرینی نابمش
 ایدم . آنلری او قومیه باشلادم ، قات ، قات او قودم . او قورکن او ،
 بنی بر قوه ایلیکتیر بقیه ایله او چور یوردی . بکا وعدهلر ایدر و طاطلی
 امیدلر کوستر یوردی . وعدهلری طوغری چیقدی . امیدلرده حقیقت
 اولدی . آز او اورسده اصلاح وعمل ایتیمیه سبب اولدی . بو عددلری
 تایدیقدنصکوه « طرابلس شام » ه کیدوب بشقهلرینی ازله میه باشلادم .
 بر کشی یاننده بر نومرو ، دیگر ی یاننده ایکی نومروسینی بولوب ،
 بولدیقلریمی یازوب آلور ایدم . عاقبت حسین الجسری حضرتلرینک
 همه سینی توپلادیغینی ایشدوب جره سیمی اوراده کوچروب آلدیم .
 بومبارک جریده نك بکا ایتدیکی تأثیرنك ایك بیوگی ، فکریمی ونفسمی
 عمومی اصلاح اسلامیه توجه ایتمه سیدر . بن اولده کوز اوگنده
 اولانلردن بشقه سینی دوشونمه یی بله زدم . اوستیمیه واجب اولانلرنك
 بالکیز ، درس لریمده درست عقیده لری ، گوزل خلقلری بیان ایتمک ،
 یخشیلق ایله بیوروب ، یاوزلیقدن طیمق و فناشیلردن نفرتلندرمک در
 دیه ظن ایدردم (۱) عقاید و اخلاقده اولان فسادنك سببلرینی و مسلمان
 نلری انقراض چوقورینه توشرهن بلالرنك منشا لرینی بله زدم . ایشته
 بنی بونلره کوندرهن هم العروة الوثقی در .

(۱) سز بونلری آرسینه سز ، بزم حرمتلو عالملریمزده بونلردن برسگیگه
 اولورسده آنلری ، عالملردر ! دیر ایدک .

بو ایکی فیلسوفنڭ آوروپاده، اسلامه خدمتلیری یالڭز وعظ وارشاددن عبارت دگلدی. بلکه آنلر «مسئله مصریه» و «مسئله سودانیه» نام مسئلهلر حقننده فرانسه وانگلتریه تکرار، تکرار مراجعت ایدوب چوق سعیلرده بولندیلر. جمله دن بری: آنلر انگلتره خارجه ناظرینی (سودانی مصردن آیردیقدن وصاحب ترجمه اش نازه فازبغه باغلامق اوچون چوق شهرلره سفر ایتدیکنده صکره) سودانی، اهالیسینه تاشلامق و آنی فتحدن واز کچمک ایزله افتناع ایتدیلر. بو خصوصه آنلرنڭ بیوک امیدلری، شانلی مقصدلری وار ایدی. بو اش قرارلشمشیدی. شو ائنده سودان مهدی اولان محمد احمد وفات ایتمز ایسه رسماً امضالنه چق ایدی.

بونڭ اوچون آنلرنڭ فولاندیقلری وسائلی یازه چق اولورسه ق، آنلرنڭ مهارتینه انسان حیران اولماق ممکن دگلدر. درست، بو سیاسی عمللری اویلاب چیقار وچی افغانی ایدی. فقط صاحب ترجمه آنڭ یاردمچیسى، آرقاسى، دیبل و قلمی ایدی. او، اولمازسه افغانی بو عمللرده توقتامه دن یورومیه البت طاقت ایدمه زدی. بونکله برابر، صاحب ترجمه اوزی و استاذینڭ باشینه کلن، توفیق پاشا ماجرالرندن صکره، اصلاح سیاسی حقننده امیدى ضعیفلنمش، و فکرینی تریبه و تعلیم ایله حاصل اوله چق اصلاح قودى به توجیه ایتوش ایدی. کندسندن، افغانی به آوروپاده ایکن بویله دیدیکی مرویدر: بزم بو سیاستمزدن بر فائده چیقار کیى دگلدر. زیره عدالتلی و شوکتلی بر «حکومت اسلامیه» ناسبس ایتمک یالڭز اجنبیلر طرفندن واقع اوله چق مانعلری کینترمیه توقتامبور. بوندن بشقه هم بر چوق شیلر لازمدر. بزم اوچون خبرلیسى، سیاست و پولیتیکه آلی ابرمیهن ایڭ مجهول بر بیره کیدوب، اوراده کندى استه دیکمز کیى بر قاچ کشى تریبه ایتمکدر. اگر بز آنده اون دانه یاشلری تریبه به موفق اولورسه ق، آنلر

ملت اسلاميه بىخىمىر خدمت اوچون جانلىرىنى فدا ايدىلار؛ وطنلىرىنىڭ چوگوب اولتورمىزلىرى؛ مال وباللارە ھەملىرىنى ھىسر ايتىمىزلىرى. بىلكە دىنانىڭ ھەر كوشەسىنى كىدىرلىرى. اوزلىرى كېيى آدملىرى، اوزلىرى كېيى تىرىپە ايدىلار. آنلارنىڭ ھەر بىرىسى اون آدم تىرىپە ايدىرسە چوق زىمان كېچىز، اسلامە خدمت ايدەپك بىزم بوز آدمىز اولور. ھەر ھەملى باپان ارلىرىدىن بىئىدى. بوگا قارشى افغانى: « سىن ھەمى سوندىر يورسىن، بىر ھەملى باشلاشق، آرتىق توقنامەدىن يورمىك لازىمىدىر. ياتىمام اولور، ياتىمام اولور » دېيە جاۋابلىنىشى ايدى. او وقتلىرى بوسىقى اوچون، مىسىر و سودانى يا خود سودانى قورتارمىقى اوچون يول وار ايدى. چونكى او وقت انگىلىزلىرىنىڭ مىسىرە سوقمىلارنى اوروپا دولتلىرىنىڭ كافەسىنى ئىزدەش موقت ايدى و انگلىزە آباغى مىسىرە پىكىرلىشىمىدى. شىمەدىكى سوزلىرى و يازمىلىرىنىڭ.

مسئله ۶ مىسىرە ھىقندە انگلىزە وزىرلىرى ايله مناظرەسى:

صاحب ترجمە اوروپادە ايكىن، لوندوندىكى كىتەپخانىسى. انگلىزە وزىرلىرى ايله « مسئله مىسىرە » و مىسىرنىڭ مالىيەسى و بىشقى ھىصو مىسىرە سويلەشدى. او وقتلىرى آنىڭ بىشقى مىسىرە لىرىنى، اوروپا غىزىتەلىرىدىن بىشقىلىرى نىشرا ايتىشىدى. بورادە « العروة الوثقى » جىرىدە سىنىڭ ۱۳۰۱ ھ ۱۴ آغوست تارىخلى ۱۴ نچى نومورسىندە « انگلىز سىياسىيەتى و افكارلىرى » سىراۋەسىلە نىشرا ايدىلىشى بىر مىسىرە ترجمە سىنى يازەيم: (افغانى لىساندىن) بو كۈنلەردە فرانسادە ھوالىر ناچار اولدىغىدىن ناشى مىسىرە كىمىسىزلىك عارض اولدىغى اوچون، جىرىدەمىز وقتىدىن بىر قاچ كۈنلەر كىچىگوب چىقىدى. شىمەدى الحمد لله بو مىسىرە كىتەپخانىسى. مىسىرە بىشقىمىزە واجب اولان اشى يەنى مىسىرلىرىنىڭ ھىقونىنى مىسىرە ايتەمەكى اودەمكىدە قىسور ايتەمەدىكى. ھەم اولسون بىز بو ھەملى اوچون يازمىمىز. بىزە بو

عمل، طبیعت ثانیه اولمشدر. جناب اللهدن دعا ایدوب صوریمزکه، بزم جانمزی بو یولده قبض ایتسون، وکیلک بک بر کونده بزى، بو یولده فداء جان ایدنلر زمره سندن ایله سون. بو جریده نك محرری شیخ محمد عبده نك لوندریه وارمه سینى مناسب کوردیکمزدن، جنابلری اورابه واروب کلمشدى. مذکور پایتخنه کیتمه کندن تورلی سبیلر وغرضلر وار ایدی. اؤلا: مسلمانلر نك مصاحتلرینه رعایت ایتمک حقنده توغری نیتلی و ملتزمه بر قدر فائده سی مأمول اولان بعض انگلیز رجال سیاستینک دعوتیه اجابت ایتمک. ایکنچی: آندن قورتلماسی پک کوچ اولان، چوقره توشورمک اوچون، شرفیلر نك یوللرینه قورولمش، سیاست آغلرینک (توزاقلرینک) اورنلرینی کشف ایتمک. اوچنچی: حد و حسابی اولمیان، دنیا نك اوچده برینی یوتان، بتون کره ارضی فتح واستملاک ایله چولغاب آلان، شیمیدیه اوزانمقده، جمیع عالم مملکتلرینی بوتمايه بیوک اشتهاده اولان، بر مملکتی هضم ایدر ایتمز دیگرینی استمه مکده دوام ایدهن انگلیز طمعسینک تیره نلگینی صنایق، دوردنچی: فکرلر آراسندن، سوزلر ایچندن یاشرین نیتلری آ کلامق. بیشتنچی: آروپا سیاسیونی آراسنده قوللانمقده اولان، ایك گوزل شیلری هر کورهن نفرت ایدر درجه ده چیرکین بر صورنده کوسترمک، وایك فنا عمللری کوره نلری عیبلندره ک طرزده گوزل و پارلاق بر صورته قویه ق سیاستینه مطلع اولمق. زبیره بوگا مطلع اولدیقدن صکره، بلهیه نلر آلدانماسین، بله نلر آدشامسین اوچون، ساخته ایله حقیقی بی آیرمق اوچون بر میزان (ترازو) پایمق ممکن اولور.

بزم جریده محرری اوراده انگلیز سیاسیونینک بیوکلرینه ملاقات ایتدی. سیاستده، طوغری و کيسکین رأیلی ارلر ایله کوروشدی. آنلر ایله محرر آراسنده احوال مصریه حقنده اوزون محاوره لر جریان ایتدی. اؤلیگی محاوره لری «البال غازیت» «التروت» و «نیمس» کبی

بیوک انگلیز غزبته لرنده نشر ایدلدی . بوندنصکره بزده ، جریده مزده
محرر ایله بعض حکومت انگلیزیه رجالی آراسنده جریان ایدن ، عموم
شرقلیلرنک وخصوصا مصرلیلرنک فائدهلنه چقی محاوره لری ومحررنک ،
آنلرنک سوزلری آراسندن ، فکترلربنک ایله ندیکی بیرلردن استخراج
ایندیکی فائدهلری درج ونشر ایدرز .

شیمدیلک ، محرر ایله ، انگلتره حر بیه ناظری لورد « هرتنکتون »
آراسنده جریان ایدن اوزون بر محاوره دن ، هر بر مصری عبرت
آلسون وهر بر شرقی اویغانسون وحکومت انگلیزیه رجالی نظرنگ
شرقلیلر نه درجده توتولدیفینی بلسون اوچون قسقه بر جهلهبی ذکر
ایده چکز .

لورد هر تنکتون : مصرلیلر انگلتره حکومتی تحت اداره سنده
راحت ، راحت بشامهیی سومبورلرمی ؟ بزم حکومتمز آنلر اوچون
ترکارنک ، فلان وفلان پاشالرنک حکومتندن دها خیرلی دگلمی ؟
محرر : خیر . جناب لورد ! مصرلیلر عرب ، اوفاجق بر قسمندن
(قبطیلر) بشقهسی مییسی مسلماندرلر . آنلرنک ایچنده انگلیزلرده
اولدیغی کبی وطنلربنی تهالکله سوه نلر اکسک دگلدر . آنلردن
هیچ برسینک کوکلینه اوزلرینه جنسا ودینا بشقه اولان بر قومنگ اداره
سینه بویون ایکمک کامبور . لورد جنابلری طبایع الامم دن (انسانلرنک
طبیعتلری) خبردار اولدیغی حالده ، مصرلیلرده بو میلی نصل تصور
ایدیور ؟

لورد : فطر مصریده چادرینی فوران عموم جهالتی انکارمی
ایدیورسز ؟ جاهل بر قومنگ اجنبی حاکم ایله وطنی حاکم آراسینی
فرق ایتمهسی کورولمشمی ؟ اجنبیلر استیلاسندن عارلنمک بالکنز
متمدن ومهذب امتلرنک صفتندر .

محرر (فیزره ق) : اجنبی استیلاسندن نفرت ایتمک بنی آدمنگ

فطرتىنە قارشىمۇش بىر تېبىقتىر . درس و مطالعە بىە محتاج بىر شىء دىگىلەر . اوبر شعور انسانىدىر . آنىڭ قوت و اثرى زولوسلرىكى (۱) اىڭ وحشى برفو- ملر دەدەدە ظاهر اولمىشدر . بونلردن وطنلرىنى مدافىعەدە كوستىردىكى غىبرىتى و بويوزدن چىكىد كىز خساراتى شاپد اونونما مشىزدر . دىگر جەتدىن ، مسلمانلار نرەدە اولورسەلر اولسونلر ، نەدر جەدە بولنورلرسە بولنسونلر ، جەالتدە لورد جنابلرىنىڭ ظن ايتدىكى در جەدە دىگىلەرلر . زىرە آنلرىڭ اوفومق يازمق بلميانلرى بىلە ضرورىيات دىنيەلر بىنى بلىيورلر . ضرورىيات دىنيەدن آنلرە اڭ آپىق معلوم اولانى آنلرە دىنئاً مخالف اولانلرە (دىنلرىنە تعرض ايتەك شرطىلە . . .) اطاعت ايتەماسكىدر . هم دە آنلرىڭ جەمە خطبەلرىندە واعظلرىنىڭ وعظلىرىندە علوم ايتدائىبە قائم اولەجق علم واردر (۲) . و آنلرىڭ دىنى نصيحتلىرى ، انسانىت صفتى اولان حسيات شريفە اوفورمىكەدر . بو خصوصە آنلر ، خصوصا دىنلرىنىڭ اسانى اولان عرب اسانىنىڭ دفايق و حقايقىنە مطلع اولان مصرلىلر ، بشقە ملنلردن اصلا آشاغى دىگىلدر . و اوچاچى جەتدىن ؛ مصر توفراغىندە محمد على پاشا زمانىدىن بىر ، آوروپا بلادىندە اولدىغى كىبى علوم و آداب جەدبە نشر ايدىلدى . هر بىر مصرلى حالى مقدارى يىڭى فنلردن اولوشىنى آلدى . هر قىرەدە اوفور و بازار كەسەنلر اكسك دىگىلر . هر چە جەرىدەلر آنلرە اھتار عەومىيەت كىون بىكون اير شىدرمىكەدرلر . اوفومق بلميانلر خىبرلرى ، اوفوچىلردن اوگرنىيورلر . ايشتە بونىڭلە آنلرىڭ اولدەگى شعور و وطنى ، تىقلىد دىنىيارى اوستىنە

---

(۱) بوقوملر شىعاعت و جنگاورلىك ايله مشهور اولب جنوبى آفرىقادە «نانال» نىڭ شىمالىدە ، ترانسوال» نىڭ شىرقىدە واقع ، انىگىلترە نىڭ «زولولوندى» مستعمەرىسىنىڭ اھالىسىدىر . انىگىلترە بومىلىكتى ، ۱۸۷۹ مە ضبط ايدىوب ، ادارەسىنى ، «نانال» والىي مرقابەسى تىندە ، زولوسلرنىڭ كىدى رۇيسلرىنە ترك ايتەشدر . اىڭ مشهور شىرى «سنت لوسى» در .

(۲) اوت ، اسلامنىڭ امرىنە و جەمەتنىڭ حكمتىنە باقلىورسە اوبلە اولمق اىجاب ايدىردى . بىزم جەمەلردە اوبلە شىلر بوقىلر !

برده تہذیب عمومیدن حاصل اولان ، وطن محبتی قوشولدی . بو صوکتی صفت ، اولسگی ابکی صفتی تقویہ ایتدیکہ ، بوتوغریده آنلری بشقہ امتلردن آشاغیدر دبه ظن ایتمک جائز اولمز . بیتدی .

عالم جاهل ، بیوک کچوک ، زنگین فقیر ، مسعود سفیل ہبمز بر آرایہ توپلہ نہ لمده بو محاورہ ننگ سطرلرینی قارشدرہ لم . او وقت انگلیز رجال حکومتی نظر ندہ شرقیلرک نہ منزلده اولدیغی بزه آپ آچق معلوم اولور . باقکمز ، لورد ہر تنکتون انکلتزه حربیہ ناظری ، مسلمانلرہ اویلہ بر جہالت اسناد ایدبورکہ ، آنلردن جمیع انسان قانونی وحسینی سلب ایدبور و آنلرہ ، غریب ایلہ فریب ، دوست ایلہ دوشمان آرالرینی آیرمازلق درجہده بر صوفر و جاهل اولدیقلری ایلہ حکم ایدبور . بوندن آکلاشلورکہ ، اڈ مدنی واک حریت و انسانیت صاحبی انگلیزلر (بشقہ لرینی سویلہ مبدہ حاجت یوق . . .) بیچارہ شرقیلر ، مسلمانلر حقندہ بویلہ بر اعتقاد ایدبورلرمش : شرقیلر صحراہ اونلامقدہ و چوپان طباغی آلتندہ گیزن حیواندرلر . آچلق و اویقوسزلق کبی مادی راحتسزلکلردن بشقہ سیلہ ایچینہ بلمز . آنلرک بدن حرکتندن بشقہ احساسی یوق (قانی یوق ، جانی یوق ! . . .) در . اوزبنہ کیرہ کلرندن ، حیات حیوانیہ سینہ یاردم ایدہ چکلریندن بشقہ برشی بلمز . اوستینہ بینوچی بہ ، اوزریندہ یوک طاشیانہ و آنی آغر خدمتلردہ قولانو چی بہ پیہ چک و ایچہ جگینی و بیروب توردیغی حالده آالشور ، آندن اوروکمز ، طعامینی تقدیم ایدنی کورہنجہ شادلق اظہار ایدر . چیکہ کده اولدیغی بلا نہ قدر آغر و مشقتلی ایسہده نوزہر . اگر خدمتدن عاجز فالورسہ ایاسی بوغازلاب ایتینی دە یبور (آشار) والسلام . فاعتبروا ! . . .

شوقدر کینش اولان ، انگلیز حریتی ، العروۃ الوثقی حقندہ تارلاشدی ، آنی مصر و هندستانہ کورتمکدن منع ایتدی . انگلتزه

حكومتى بىر جەريدە يېزىپ چىقىرىشنى تەلەپ قىلىدىغان ھەرقايسى مەسئۇل ھەمكارلىرىنىڭ ئىسمىنى ئىشەنچسىز قىلىپ، ئۇنىڭغا ئىشەنچسىز ھالدا مەسئۇل بولغانلىرىنىڭ جەزىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. ئۇنىڭ ئىسمىنى ئىشەنچسىز قىلىپ، ئۇنىڭغا ئىشەنچسىز ھالدا مەسئۇل بولغانلىرىنىڭ جەزىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. ئۇنىڭ ئىسمىنى ئىشەنچسىز قىلىپ، ئۇنىڭغا ئىشەنچسىز ھالدا مەسئۇل بولغانلىرىنىڭ جەزىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. ئۇنىڭ ئىسمىنى ئىشەنچسىز قىلىپ، ئۇنىڭغا ئىشەنچسىز ھالدا مەسئۇل بولغانلىرىنىڭ جەزىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى.

بۇ ئىشەنچسىز ھالدا مەسئۇل بولغانلىرىنىڭ جەزىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. ئۇنىڭ ئىسمىنى ئىشەنچسىز قىلىپ، ئۇنىڭغا ئىشەنچسىز ھالدا مەسئۇل بولغانلىرىنىڭ جەزىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. ئۇنىڭ ئىسمىنى ئىشەنچسىز قىلىپ، ئۇنىڭغا ئىشەنچسىز ھالدا مەسئۇل بولغانلىرىنىڭ جەزىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. ئۇنىڭ ئىسمىنى ئىشەنچسىز قىلىپ، ئۇنىڭغا ئىشەنچسىز ھالدا مەسئۇل بولغانلىرىنىڭ جەزىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى.

بۇ ئىشەنچسىز ھالدا مەسئۇل بولغانلىرىنىڭ جەزىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. ئۇنىڭ ئىسمىنى ئىشەنچسىز قىلىپ، ئۇنىڭغا ئىشەنچسىز ھالدا مەسئۇل بولغانلىرىنىڭ جەزىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. ئۇنىڭ ئىسمىنى ئىشەنچسىز قىلىپ، ئۇنىڭغا ئىشەنچسىز ھالدا مەسئۇل بولغانلىرىنىڭ جەزىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. ئۇنىڭ ئىسمىنى ئىشەنچسىز قىلىپ، ئۇنىڭغا ئىشەنچسىز ھالدا مەسئۇل بولغانلىرىنىڭ جەزىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى.

سور يادە عمللىرى .

بۇ ئىشەنچسىز ھالدا مەسئۇل بولغانلىرىنىڭ جەزىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. ئۇنىڭ ئىسمىنى ئىشەنچسىز قىلىپ، ئۇنىڭغا ئىشەنچسىز ھالدا مەسئۇل بولغانلىرىنىڭ جەزىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. ئۇنىڭ ئىسمىنى ئىشەنچسىز قىلىپ، ئۇنىڭغا ئىشەنچسىز ھالدا مەسئۇل بولغانلىرىنىڭ جەزىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. ئۇنىڭ ئىسمىنى ئىشەنچسىز قىلىپ، ئۇنىڭغا ئىشەنچسىز ھالدا مەسئۇل بولغانلىرىنىڭ جەزىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى.

خلق آنڭ درسلىرىنە اوقۇر بر شوق ورغبتلە دوپلانورلردىكە ، آندن اوّل هيچ بر كەمسە يە بويلە بر رغبت كورولماشدى .
 ەنى بوغصودە غرستيانلر مسلمانلرە حسد ايتمە باشلاديلر . آنلردە ، مسلمانلر كىبى درس اوقۇلان مسجدنڭ فېوسينە طوب ، طوب جىواوب بوپونلر ينى اچر ويە سوزارلر ، قولاقلىرى ايلە دڭلارلر ، هر نېچكە شو درسدن استفادە ايتەك صدندە بولنورلردى . نھايت مسجدە كروب ، درس حلقەسینڭ بر كوشەسەك اولتورمىە رغصت اسنە ديلر . رغصت وپرلدى .
 (فأجره ەنى بسمع كلام الله !)

۱۳۰۳ سنەسى اوّللر يندە « مدرسە سلطانيە » دە درسلىگە چاغرلدى . او مدرسە دە ، صرف نحو كىبى علوم مبادئى و علم حال نسمیە ايدیلەن چوققلرە تعليم ايدلجك عبادات احكامندن بشقە ، لغت عربیە و دین اسلامە متعلق برشى بوغیدی . مدرسە يە كرديكند نصكرە آنى برىكى طرزە قويدى . هر بر اشە مروئس (اوفاق ، بيوكە تابع) اولرەق قارشىدىقى حال دە ، رئيس عملينى ياپمىە موفق اولدىقى بو قارىدە يازديقلر يەزىدە آكلاشلمشدى با ! مدرسە نڭ مديرى ايله برلەشوب ، درسلرە يىكى پروگرام ترتيب ايدرەك ، بوپر و غرامدە علم عقايد ، معاملات الفقه ، تاريخ اسلامى ، منطق ، معانى انشافنلر ينى آرتىردى . بو درسلر نڭ اكثر ينى اوزى اوقودور ، كون بوپى درس ايلە شغلنور ايدى .
 درسلىرى سلفلر موزك عبادت حسنەسى اولدىقى هر بر صنفك درجەسینە مناسب ، يىكى ويىكل طرزە امالى ايدى . يعنى معاملات الفقه دن بشقە سنە مخصوص كتاب التزام ايتمىوب ، آغز دن سويلەر . شاگردلر يازوب آلور ايدى . معاملات الفقه دە ايسە عثمانلى محكمەلر ندە دستور العمل اولان « مجلە احكام عدليه » كتابينى اوقوتوردى .
 شاگردلرە نهج البلاغە و ديوان الحماسه دن بعض شيلر ويازبە صيقى ، صيقى استعمال ايدلەن لفظلرى حفظ ايتمكلر يە تكليف ايدر ، حفظ

ايتىدىكارىنىڭ مەنالىرىنى بىيان ايدىر ايدى . طلبەنىڭ آداب و اخلاقىنە پىك دقت ايدىر ، حتى آنلىرى مرقابە اوچون مدرسەيى كېچەلىرى زيارت ايدىر ايدى . آنىڭ قولندە وطن و ملتە فائىك كىتورە جىك خېلى كىچىلر يىتىشى . بوندىن بشقە ، آداب و اخلاقى ، گوزل معاشرىتى ايلە عوام ناسى هم تىرىبە ايدىر ايدى آنىڭ مجلسندە ، سنى ، شىيى ، درزى ، خىستىيان ، يهودى ھېسى ماضر اولوزدى . بونلرڭ جەل سېنە كوكرە گى كېك ، ھىر قايوسېنە مئاسب درجەدە ادب ايلە معاملە ايدىر ، قونوشدىقى كەسدى اداء ايتىمىز ، مذاكرە ايدوچىنىڭ فضلىنە انكار ايتىمىز ، مناظرە ايدوچىنىڭ خاطرېنى فرماز ايدى . حالبوكرە او ، استىر دېندە ، استىر علمدە ، استىر ادوار اجتماعىدە اعتقاد ايتىدىكىنە بشقە روشدە سويلەمزدى . اچى و طشى ھىر ايدى . عفو و مسامحەدە ، اتفاقە دعوتدە ، علم وار بايىنى احترامدە سلفى صالحلرەنىڭ ھىر نىسەسى (قوپىدە) ايدى . فضل ايلالرىنى علم وادى ايلە ھىران ايتىمىش ، اولدىن ماضرلىمىچە خطبە و نطق ايسراد ايتىمىكە اولان افتدارى ايلە ، سبحان الله ! دېدىر تەمشى .

بونىڭل ھىر ايلە آندە ايلە ئالىف ايلەدە اشتغال ايدىر ايدى . اورادە ، جمال الدين افغانىنىڭ فارسىچە يازلمىش « الرد على الدهر بين » نام كىتابىنى عرچەدە تىرجمە ايتىدى . نھج البلاغە ، و مقامات ھىمدانى بە شرح يازدى . بو كىتابلر اھالى غەندەنىڭ فوق العادە مقبولىتە كچىرەك دىفا نەل طبع ايدى . ھىم دە جىرىدەلرە مفيد ماقالەلىرى ھىم اكسىڭ اولمىز ايدى يالنىز بو اصلاح مەنوى ايلە اكتفا ايتىمىب ، مەلىكتىڭ ادارەسىنى اصلاح بولندە حكومت فاشندە سەمىلدە بولندى بو توغرىدە بىر وت والىسىنە بىر لائىحە تەقدىم ايتىدى . و اصلاح دېنى ھىقندە بىر لائىحە تىرتىب ايدوب والى واسطەسىلە ھىزرت سلطانە تەقدىم ايتىدىمىش ، ولايت اطرافندە دولاشوب ، اھالىنىڭ احوال وكون كچىرلىرىنى گوزلچە آڭلامىش ايدى .

مصره عودتى وسفرلردن استفادەسى :

۱۳۰۶ سنهسى ديار مصر يەبە عودت ايتدى . سفرلر وخطرلر ايله تەذب و تربيه سى بركمال اعلاي بولمىدى . بوندنطولاي، اولك زورلە درس اوقوميه سوق ابدلدىكى حالده، صكرەدن مطالعه اسيرى اولدىغى كىي، شو، زورلە سفر ووطنندن چيقمايه مجبور ايدىلدىكىندن صكرە، كندى اختياريله سفر ورحلتلرە بولنور ايدى . سفر وسياحتنك فائدهلرينى بالذات تجر به ايتەش ايدى . سفرارنك نائىرى حقندە اوزبندن بويله روايت ايدامكدهدر : « تركيه بلادينه سفر ايتەك وەصر مسلمانلر يندن بشقه مسلمانلر ايله، معاشرت ايتەكنك نتيجه وفائدهسى شو اولدى : بن يقينا بلمكە ، مسلمانلرنك خستە ليكلرنك اصل سببى ايكي نرسەدر : برى، دينلرينى بلمديكلرىدر . آنلر دينلرينك اولميا نلرى دينە قارشىروب شو درجه يە كامشلكە ، آنلرنك شيمديكى دينلرى ، بيوك وپاك اولان اسلام دينينه بسبتون اجنبى لردين شكلىنى آلهشدر . ايكنچيسى : دنيانك نرسندە اولورسە اولسون ، مسلمانلرنك كندى ايجلريندن اولان ، ظالم حكمدارلرنك استبداديدر . (مشورتدن قاچوق ، هر اشده اور بلىدىكى كىي اش كورمك ملت واهالىي حيوان كىي توتوق) بوندنصكرە چوق دفعە آوروپا و آفريقا (جزائر ، تونس) به سفر ايتدم . اسلام شهلر ينده سياحتلرم اولك بلمديكلرى قوتلندرميه سبب اولدى . آوروپايە سياحتم ايشە مسلمانلرنك حالينى اصلاح ايتەك حقندە بنم اميدىمى آرتدورور ، هر دفعە آوروپايە واردىغمە ، مسلمانلرنك حالينى توزهتمك و بر آز خير ليسينه تبدىل ايتەك اميدى بلك كسب قوت ايدر ايدى . بوده ، افساد ايتدكارى دين اسلامى اصلاح و تەذب ايتەك ، اوز حاللرينى و اوز كيركلرينى اوزلرى بلميه ؛ اش وادارهلرينى ايجلرندن بر نيچه ظالملرە تسليم ايتەبوب ، اوزلرى صاحب اولميه عزيمت

وہنلرینی قایرماق ایله اولہ بلور . وطنیمہ قایتدیغمده یولیاچقم مشقت
 و آغر یلقری ، مسلمانلرنڭ اوز فائده لربنه کوز سالودن قاجمقلری
 و کندی کندیلرینه دوشما نلیق ایتدکلی و ایچلریندن ظالملرینی آرقالربنه
 بیندریمه بیوک رغبتده بولندیقلری ، قلیق واساتی زیاده سودیکلی
 و بو کبی بر چوق مانعلری کوردیکمه بو امیدلر بنده ضعیفلشور ایدی
 ایسه ده ، یگیدن آوروپایه کیدوب بر ایکی آی فالدیغمده اوطاتلی
 امیدلر بنده یگیدن اویانور ، محال صاندیغم امللر بیگل بر شی کبی
 کوز کیوردی . سببینی ایسه صورمه ، زیره بن بونی تفصیلہ مقتدر دگلہ
 باری سفرلردن آلدیغم اثرلر شونلردر « . بیتدی .
 بزه فالورسه ، بوک سببی ، مکان و آنده ساکن افوامنڭ تأثیریدر .
 بر انسان بر بیرہ کلورسه ، اورا ، افوامینڭ حال و کون کچر شلرینی
 کوردیکنده ، آنلرنڭ معیشت و حرکتلریندن البته اوزینڭ استعدادی
 و کوز توندیغی مقصدی نسبتنده اثرلنور . آوروپا قطعہ سی علوم
 و صنایعه ، کسب و سیاستده عقللری حیران ایده چک بر طرزده ترقی
 ایتمشدر . بر کسه آوروپایه تجارت نیتیلہ سفر ایدرسه ، البته بو کسه
 تجارت یوللرینده بیوک معرفت حاصل ایدر . عملینده نشاط و جدیتی
 آرتودر . دیگر بر کشینڭ مقصدی باشقه برشی ایسه ، اھالیہڭ ارتقایسینی
 کوروب اوده متأثر اولور ہمئی اویغانور . خصوصاً آوروپالیلر ،
 ملتلرینہ خدمتده ، وطنلرینڭ قدرینی بوکسلیمکده ، بو مقصدلر اوغورلنہ
 میلیونلر ایله لیرالر صرف ایتمکده و بونلر یولنده مشقت و آغر یلقلری
 تحمل ایتمکده بزم عقللرمز تصور ایده بلمزلیک بدرجہ درلر .
 آنلرنڭ کچمش زمانلرده اولان جہالت و وحشتلرینی ، فقیرلیک و کیہچیلکلیک
 یینی بلن بر انسان ، بو کونده گی عزت و رفعتلرینی ، علم و ثروتلرینی
 کورر ایسه ، البته نہ قدر جاهل و آشاغی درجہ ده اولور سہ لردہ
 کندی قومی حقندہ ہم امید یبور . و آنلرنڭ شیمہ بگی حاللرینہ
 باقمق ایله استقباللریندن امیدینی اوزمز .

آوروپا سياھتینە كیده چگی وقت: «آوروپا پەنەفسىمى يانگارتەق
 اوچون كىدىيورم، يالقاو وامىدسزار معاشرەسى آنى خىلى ايسكلىتىدى»
 دىرمش. مرھوم بو صوڭ يىللردە تورلى نوپراقلارنىڭ مسلمائىرىنى زىيارت
 ايتىمە كىرشمەش، بوگۇنا تونىس وجزائىرى زىيارت ايلە باشلامش ايدى.
 بوندىنصكرەدە هندىستان، ايران، قزان، وققازبا، اسلامارنىنى زىيارت
 ايتەك نىت خىرىبەسندە ايدى. بو نىتلردن خستەلىك منغ ايتىدى، عاقىبت
 اولوم كىلەرەك هر بر امىد وپلانلارنىنى بر باد ايتىدى، كىتىدى.

قاضىلىق دە سىرتى :

سورىادن مصرە قايتىدىغىندە، بىوكلر آنى عفو ايتىدىمك اوچون
 توفىق پاشايىبە برى آردىنچە برى مراعت ايتىدىلار. شفاعت ايدىوچىلار
 اچىندە، خىدىوى عائلەسندن بعض ذوات. مصر فوق العادە قومىسىرى
 دولتو غازى مختار پاشا وانگلتىرە غنىرال فونسولى (حاضر دە مصر
 حاكىمى دىسەكە جائز) لورد كرومر جنابلىرى موجود ايدى. بونلردن
 ھىچ فايوسى آنى كورروب بلەش دگل، يالگىز فضل وكەالىنى ايشىدىورلر
 ايدى. خىدىوى دە، آنىڭ ذكرى كچن واقعلر ائناسىندە، حركت فكريەنىڭ
 اصلى اولمش ايسەدە، عسكرلارنىڭ اغتلالىنە دوشمان اولدىقىنى بىلدىكى
 وانىڭ حقىدە حكمنىڭ عدلى اولمىدىقىنى اعتقاد ايتىدىكى اوچون در حال
 عفو ايتىدى. مرھومنىڭ كىندىسىنە اوشانچىلى بر آدم، خىدىوينىڭ: «شىخ
 محمد عبدەن باشقە ھىچ بر كەسەيى، اعتدازە بگىزەين بر عفو ايلە عفو
 ايتىدىكم يوقدر» دىدىكىنى روابت ايتەشىدر. اويلە ايسە خىدىوى آنىڭ
 افكار سىياسىيەسندن، ملتى بر استىقلال روھى ايلە تىرىبە ايتەسندن قورقار
 ايدى شونىڭ اوچون آنى محاكم اھلىيەدن برىندە قاضىلىق تەيىن ايتەبى
 مناسب كوردى. بو تەيىن صاحب تىرىبە ايشىدىلىك دە مكر اولەرەق:
 «(بن فلانە ، فلان دىبە حكم ايتىدىم ودىگىرىنە بوبلە حكم ايتىدىم) دىبە

اولتور و چی قاضی اولوق اوچون بارادلاماشم. بن معلم اولوق اوچون بارادلاماشم. تعلیم بابنده کندیمی تجربه ایتدم. او بابده نجاح طابدم» دیمشدر.

صکره داخلیه ناظرینه، امیردن (خدیوی) قاضیلیق بیرینه «دار العلوم» ده معلم تعیین ایتمه سینی رجا ایدر سه گز اولمزمی؟ بن ائی بلیورم مدرسلیکده ترقی یوقدر. وقاضیلقدہ ترقی هم ایده بلورم. او یله ایسه ده بن قاضیلیقی سومیورم» دیه مراجعت ایتمشدی لکن توفیق پاشا بوکا راضی اولمیوب: «او قاضیلیقی سومز ایسه، بن آنک شاکر دلری افکار سیاسیسه سی ایل تریبه ایتمه سینی سومیورم» دیمش ایدی.

استاذده قاضیلیقه راضی اولدی و آنده ترقی ایده، ایده ایگ عالی بر درجه یه چقدی. قاضیلقدہ بالکیز قانون ورسم قاضیسی اولمیوب، عدل وانصاف قاضیسی. ایکنچی عباره ایل مقلد قاضی دگل مجتهد قاضی ایدی. زیره او، بالکیز قانون عباره سینیه باقوب، بردن بره واقعه یی او عباریه تطبیق ایدوبکنه حکم ایتمز، بلکه اولا هر قضیه ده حقی حیفارمه و عدالته اصابت ایتمه چالشور، عدالت و حق قانونده موافق کلورسه پک گوزل، او یله اولمزمه صالح طرفینی آرار ایدی. بر چوق قضیه لرده قضااً فانونک خلافینه حکم ایدردی.

بونو سیزهن بعض حاسداری او وقتلر مستشار قضائی اولان (مستمر سکوت)ه ایرشدره شار ایدی. مستشار صاحب ترجمه یه مراجعت ایدوب قانونه مخالفتینک سببینی صور دیقنده، «صاحب ترجمه: نه ظن ایدبورسز، عدالت، قانون اوچون وضع ایدلمشمی، یا که قانون عدالت اوچونمی؟» مستشار: «طبیعی، قانون عدالت اوچون وضع ایدلش، اصل مقصود عدالتدر». صکره استاذ واقعه اری برهم، برهم، بیان ایتمه کرشوب بو قضیه لرک جهل سنده عدالت ایل حکم ایتدیکنه، مستشار قناعت ایدرک پک ممنون اولمشدی. زیرا او، انصاف ایسی، ایرارنک قدرینی تقبیر ایدوچی آدم ایدی.

اعتقاد واجتهاد بىنە مطابق حکم ايتدىكى مسئلەلەردن بىرىدە ربا (پراتسىنت) مسئلەسىدەر. بو مسئلەدە صالح ايتدىمىيە موفوق اولەمىزسە ، راس مال (صوما) ايله حکم ايدوب، ربا (پراتسىنتى) ايله حکم ايتەزدى. مال صاحى رباسى ايله حکم ايتدىمىك اوچون استىنافى محکمه سىنە التجا ايدردى (بو يول ايله بزم قاضى حکم غير شرعىدن، قورتلمش اولوردى). فانوئە مخالفتىدن بىرى، يالانچىلىقى آكلاشلان شاهدلىرى حبس ايتمە سىدەر . بونلرى حکم مجلسىندن چىقاروب درمال حبس ايتدىردى . سىگرە حکومت آنىڭ بو عملىنى تصدىق ايدوب، صوكى تعديل ائناسىندە قانونە الحاق ايتدى . جلسەلەرنىڭ بىرىندە ، بر اجنبى ادبىزلىك ايتدىكىدن درمال حبس ايتدىرش ايدى . بونى ايشىدن ، محبوسنىڭ ژىنىرال قونسولى عدلىيە نظارتىنە كىدوب شكايىت ايتدى . بوتوغرىدە مستشار ، صاحىب تر جمەيى كوروب : « بو قونسوللارنىڭ مىصدە ، اكلەنەك اشلىرى بوقدر . شونىڭ اوچون آنلار حكومت ايله نزاعلىشەق اوچون ، هر فرضتى غنىمت بلوب تور يورلار بىنا ئىلبە بىلر قىل وقالە سىب اولەق بوللرى قىپاماليمىز » دىدى . بوگا قارشى ، استاذ محبوس اجنبىنىڭ حکم مجلسىندە ياپدىقى ادبىزلىكىنى بىان ايدىرەك : « بن قضاكر سىندە اولتوردىغم مىندە ، آنى احترامە قىصور ايتەيورم . چونكە بو ، قضاىى احترامدر . او ، نە اوچون قضا مجلسىنى احترام ايتەيور » دىمىش ، مىستشاردە استىحسان ايتەش ايدى . اجنبىلارنىڭ عليھتە حکم ايتەر ، حكملەرىنى تنفيذەم ايدىر ايدى . فلاھلردن (مىصر عوامى) كويىسى ، بىرسىنىڭ ضررىنە حکم ايدلورسە (مىثلا اللدىن توپراغى آلەمىيە حکم ايدلورسە) ، اجنبىلردن بىرىنە ، ياخود آنلارنىڭ ھامىيە سىنە كىرىش بر آدمە التجا ايدىر وتوپراغى يالان مقاولە ايله (خصمىنىڭ بورتىنە صوفىق نىيەتلە) آڭا بىرور ايدى . بو اجنبىدە ، حكومتى حکم تنفيذىدن توقتاتور ، باكە دعواىى « محکمه مخططە = قارىشىق محکمه » يە رفع ايدىر ، اورادە حکم ايدلور ايدى . بو كى بىلايە دوچار

اولمىش «بىچارە بىرلى لارنىڭ بەعضىلىرى «حكەمە مۇختلەپە» دن بىر امىد كوزەتمىدىكى اوچون توپراغىنى دعواسز اجنىبىلرە طاشلارلر، بەعضىلىرى اوزون اوزادى دعوالرە صوفلوب، بيوك، بيوك زيانلر كورورلر ايدى. ايشتە بو كىبى اجنىبىلرە حكىمىنى تىفئىد ايدر (بوينىنە قويار)، بو تىفئىدنىڭ مسئوليتىنى كىندى اوزرئندە آلور ايدى. زىرە بىر قورناز (ھىلەكار) اجنىبىڭ يالان دعوا ايلە، حكومتە قارشى اقامت دعوا ايتمىيە - جكىنى او، ابى بلوردى. قاضىلىقە سىرتى بودر. قاضىلىق ايلە، مشغول اولوب، آنڭ اوچون يارادلدىغى تىربىيە امتى هم اونوتماشىدى: يالان دعواچىلر، يالاندىن گواھلىق ايدوچىلر تىوشلى جزا رىئى وىر مكدە قىصور ايتىدىكىندىن، بازارلى پك فز مىش اولان بو كىبى دىلردىن خىلى شەرلرى تىمىزلەدى. بىر عائلە ائىچندە اولانلر و قارىنداشلر، بارشدرور، يتىملر حقوقىنى زىيادە محافظە ايدر ايدى. فحش و فچورنىڭ نامرىنى قوروتەق اوچون چالشمقە اوصاندىغى اوچون، آنڭ قاضىلىغى زمانندە «زفازىق» (۱) بىلدەسى فامشە اردن تظھىر اولونمىيە ياقىلاشىدى. زىرە او، سوقاقەدە، خلق كوزى آلدىندە سورەكلەنن فامشەلر قانۇننىڭ مساعدە ايتدىكى ابىڭ آغىر جزا ايلە جزالندىردى. دعوالرى حقىقەدە، عىبىلر عىبىسزلردىن آبر مقەدە پك توغرى وجدان صاحىبى اولوب، چوق و قىتلردە، تورلى دىلبلرە بناء ايدرەك بىر كشىنىڭ عىلھنە حكىم ايتمىيە حاضر لىدىكى وقت، آكسزىن وجدانى او كشىنىڭ بىرئى ايلە خىر وىرور، اودە بىرئى ايلە حكىم ايدىو بىرر ايشە.

الازھردە عملى:

مرھومنىڭ باقىن شا گىر دلر بىندىن بىر فاضل ۱۳۱۵ ھ دە «الازھر» حقندە فكىرىنى صوردىغىندە مفصل اولرەق رآىنى بيان ايتەمش. بو فاضلدە بو اوزون كلامى، مجاس ختامندە آلتى مسئلەدە اجمال ايتەمشدر. (۱) ازھرى اصلاح، اسلامە ابىڭ بيوك خىدمندىر، ازھر اصلاھى مسلمانلرنىڭ

اصلاحی، آنک فسادى آنلرنىڭ فساد (۲) آنى اصلاح يولمىدە،
 مشايخلارنىڭ غفلتى وقانلارنىڭ قارىشىش ايسكى عادتلىرى، بيوك تورموزلار
 (موانع) در. (۳) بو اصلاح اوزون زمان استەر، وفاتمىن مقدم
 ازهرنىڭ توزهلدىكىنى كورور ايسمى راحت، راحت وفات وكندىمى
 پىك مسعود بىلكە ملك عدايدەمكىم. (۴) حكومت اشلارنىڭ قارشامىم،
 يالسىز ازهرى اصلاح اوچون، آندىن ياردىم استەمكى مقصدىنە مېنىدەر:
 اكر بىمى حكومتە طائشلىغىم و خدىويە يافىلىغىم اوامزسە ازهر دە بىمى سوزم
 طىكلانماز و بر طاوشم ايشىلماز ايدى (؟!) (۵) شىمىدىكى اصلاح
 دىرلىك بر عمل اجرا ايدىدىكى يوقدەر. (۶) فرىنى غنىمىت بلەرەك
 اصلاحه بىمى بيوك عمللار ايل، باشلامىە عزم ايتەشدىم، فقط بىگنا تدرىجا
 عمل ايتەمكىله اشارت ايدىدى. هر نه فدر، تدرىج دىدىكىلرى ايله اش
 كورولدىكىدە فرصت ضابىع اولمىق احتمالى وار ايسەدە، هر حالده او
 اشاره اولە عمل ايتمامكىدە مېمكىن دىگىلەر. (بر بيوك پارمىڭ اشارهسى
 اولمىلى!)

بو خصوصە كىندىسىدىن بوبىلە هم روايت ايدىمكىدەدر: « افغانى مجلس
 تدرىسىنە حاضر اولدىقىدىن سىڭرە ازهرى اصلاح ايتەمكى نىتى بىندەنا،
 ازهر دە مجلس اورا يكان وقتەدە ظهور ايتەشدى. لىكن او وقتلر بىمى او كىمە
 سىلر چوق چىكلەش ايدى. بوندىن صوڭ مناسب فرصتى بىكلەر، اوفاجق
 بر فرصت كوز گورسە در حال غنىمىت بلەر، بىكىدىن بر مانع چىقىدىغىندە
 دىها چىكىلمىە مجبور اولور و دىگىر بر فرصتى كوزە درايدىم. سور يادىن
 فايتدىغىمىدە او وقت ازهر شىخى (شىخ الجامع - رئيس المدرسه) اولان
 محمد الانبائى بىمى بر آزشىلرە قناعت ايتدىمكى استەدەم. هىچ قبول ايتىدى.
 بر وقت آڭكا «يا استاذ، ازهر دە «مقدمه ابن خلدون» اوفولمە سىنى
 امر ايدىر سەگىز اولمىمى؟ » دىدىم. بو كىتابنىڭ فائىدارىنى برەم، برەم
 سانادم. او، «عادىت اولماشدر» دىدى سىڭرە سوز آراسىندە كىتاب

مؤلفلىرى شىخلارە كوچوب «اشمونى ايله صاباننىڭ وفاتىنە قاچ سنە اولدى؟» دېدىم. شىخ: «فلان سنەدر». دېدى بن: «باقىز بونلر دها بىگى وفات ايتەش ذانلردر. بونلرڭ كىتابلىرىنى اوقومق هم بىر قاچ سنە اوّل عادت دگل ايدى. شىمدى اوقوليور» دېدىكىمدە صوصدى. بخاروہ بىدە كسدى. از هرنگ بو عصر دە بويە بر حال دە قائمەسى اصلا جائز دگلدر. بلكە آنى يانعمير ايتەلى، يا خراب ايتەلى! بن آنى اصلاح بولندە، المەن كلەنى صرف ايدەچكم. وفاسز دنيا بنى از هر اصلاحندە اميد كىسمەه بجمور ايدرسەدە، بن مطلقا اصلاح اسلامىدن اميد اوزمىهچكم. بن حكومتى دە تاشلارم. استعدادلى كىچلردن بر نىچە سىنى كندم تريبە ايدلدىكم تازە تصوف طريقبە تريبە ايدرم. آنلردە اسلامە خدمتدە بگاخلى اولورلر. هم دە از هرنگ حقيقتىنى بيان ايدوب بر كىتاب تاليف ايدەچكم. او كىتابدە از هر اهلينىڭ اخلاق وعقلىرىنى، علملىرىنىڭ مقدارىنى وهىئەت اجتماعىدە اولان تاثيرلىرىنى تمثيل ايدوب: عربچە فرانسوزچە لسانلر اياه نىش ايدەچكم. تاكه مسلمانلر وبشقه لرى، چوق كىشىلرنگ، حتى از هرە منسوب اولانلرڭ بىلە بلمدىكى، بو اورونىڭ حالىنى بلسو- نلر!« بىتدى.

خدبويلىك كرسى سىنە شىمدىكى مصرخديوى اولان، ايكىنجى عباسى اولتوردىغى زمان ديار مصرىه نىڭ اميدلىرى ياكاردى. اھالى بر قدر عمللردن اصل مقصد مصردن انگلىزلىرى چىقارمق ايدى. لېكىن بو مقصد مصرلىلرنگ اندىن كلەجك برشى ايسە، صاحب ترجمە اشە باشلايانلر نىڭ مقصدە سندن اولور ايدى. زىرە يوقارىدە كىچىدىكى اوزرە او، مصر- لىلرڭ اياڭ نفوذ لىسى و اياڭ عزىمەتدە قونلىسى و اياڭ اخلاصلىسى ايدى. فقط او، كچندە ياز دىقمەز سەى و اجتهادندن سكرە، بو مسئەلە نىڭ، بيوك آور و پادولتلىرىنىڭ انفاقندن بشقه حل اينلامىهچكىنى و آنلرڭ انفاق ايتەسى پك بعيد برشى اولدىغىنى اعتقاد ايدردى. بوندىن طولايى،

آنڭ يېڭى امىدى سومىكىن مەقسىدى ، انگلىزىلار دغلى اولمىيەن ، خالص اسلامى مەسلىھەتچىلەر اولان ، «ازھەر» ، «مەھكەم شەرىئە» ، «اوقافى» ى اصلاح ايتەك اوچون سەئى ايتەك ايتىدى . امىرە ياقىنلاشدى ، آنڭ قاشىندە مەقبولىتە كىچىدى . آڭا مەقسەدىمى سوبىلەدىكى كىمى ، ازھەر حەقنە اولان پىلانينى ھەكومتە ھەم عرض ايتىدى . بوغىصوصە ھەكومتى افعان ايدوب ، نەھایت ازھەر اوچون ، تورلى مەزھەبلەرە منسوب بىوك علمالار اداره ايتەك اوزرە بر باشلانغىچ قانۇن ياپمىيە موفۇق اولدى . صاحب ترجمە ودوستى شەيخ عبد-الكرىم سلمان ھەكومت طرفىدىن اولمىق اوزرە او اداره يە اعضا تەئىين ايدىلدىلەر . يەنى آنلرى سايلە مەقدە ياھود دگشەرمكە ، ازھەر شەيخى وادارە-سى رايى كەچەز ايتىدى . اووقىلەر شەيخ الازھەر اولان شەيخ مۇھەمەد الانبائى خستە ايتىدى . آنڭ اداره ايتەمە سەندىن شەيخلەرڭ شەكائىنلرى چوغالدەيغىدىن آنڭ يېرىنە شەيخ ە-ونە (صاحب ترجمە ايلە اصلاح ونظام اجرا ايتەمكە مەتفق اولمىق شەرتىلە) وكىل تەئىين ايدىلى .

شەيخ ھسۇنە اداره سەينە مأمور اولەرەق ازھەر شەيخە سەينە ۱۳۱۲ سەنەسى ۷ ھەمادى الثانیەدە وكىل تەئىين ايدىلى . شو سەنەڭ ۶ رەجبنە ازھەرە بر «مەجلىس اداره» تەشكىل ايتەك اوچون امرە عالی صدور ايتىدى . صۇرە تورلى سەببلەر دن طولاي «الشەيخ الانبائى» استەغفا ايتىدى . ۱۳۱۳ سەنەسى مۇھرم ۵۲ شەيخ ھسۇنە بى «جامع الازھەر» شەيخلىغىنە تەئىين ايلە امرە خەيوى صدور ايتىدى .

صاحب ترجمە ازھەر دە ياپىلە حق اصلاحىڭ ، شەيخلەرڭ قناعى وازھەر اھلىنىڭ رضاسى ايلە اولماسىنى سور ايتى . شونڭ اوچون ، شەيخلەرڭ مەھبەتلىرىنى جەلب ايتەك نىيەتلە ، آنلرڭ مەھاشلىرىنى آرئەرمەق خەصوصە سەئى ايتىدى . بو توغرىدە «مەستشار مالى» ايلە سوبىلە شوب ، ھەكومت قاضىلەر ، مەقتىلەر ، مآذۇنلەر ، مەھامىلەر يەتتىشەرنەن ازھەرە بر فەدر پارە تەئىين ايتەمەسىنى رجا ايتىدى . بو رجا قەبول اولنوب ۱۸۹۵ سەنەسى مەيزانىيە

سندە ازەر اوچون ايكى بياڭ ، انگليز ليراسى تعيين ايدىلى (بر ليرا ۹ روبل ۷۵ كاپيك). لکن بومبلىغى ازهرده عادت اولدىقى كىي، ازهر شيخينڭ ھواسينه كوره صرف ايتەمبۇب، معلوم بر نظام ايله قوللانمە. غى شرط ايدىلى. بو پاره دن ازهرده بر فائده كوز كورسە، بشقە بر وقتدە آرتدرمىقى ھم وعد ايدىلى. ايشتە صاحب ترجمە بونى بيب اوى ايدرەك، ازهرده اولان ھر بر عالم كنديسينه تيوشلى حقينى ازهر شيخي باخود بشقە سينڭ قپوسندە سور وكنمە دن الە ايدە بلسون اوچون، معاشرلر حقندە بر قانون وضع ايتەمبە موفوق اولدى.

بوندنصكره «كساوى التشرىفات» (۱) قانونى ترتيب ايدىلى. بوندن اول بو خصوصە ھم ازهر شيخي نيزگنسىز ايدى: استىبكيئە ويرور، سومديكيئە ويرمزدى. بو قانون ترتيب ايدىلىدېكدنصكره مستحق اولانلرە شفاعت وياالوار مقدن بشقە ويرلمبە باشلادى. بونى كورەن مشائخ سوينمكدن نە ياپەجقار بىنى شاشردىلر. بوندنصوك، صاحب ترجمە ، درس وامتحان نظاملىرى ، علمنڭ وسيلەلىرى ومقصودلىرى ، اوفومدن مطلوب اولان غرضە ايرشدرەك يوللىرى مذاكرە سىنى مجلس اداره بە عرض ايتدى. اوزون اوزادى مذاكرە دن صكرە بوگاە قانون وضع اولدى. فقط اجرا ايتەك اوچون پاره بە اجتماع وار ايدى. صاحب ترجمە خديوبە راجعت ايتدى. خديوبى دە، ازهر اوچون ۳۳۷۴ ليرا ويرمك

(۱) ازهر علماسينڭ ممتازلىرى ھر سنە رمضان اولئدە مصر خديوبىنى زيارت ايدىلر، خديوبى دە آنارە خلعتلر (بعض روس قاموس يازوچىلىرى خلعت كلمە سينڭ روسچە اولان «خالات» كلمە سينڭ اصلى اولدىغىنى كوستريورلر) كيدريور ايدى. ايشتە شو خلعتلر، «كساوى» واوتەگى زيارت دە «تشرىفات» نامندە در. بو تشرىفات كساوىسى بر قاچ زماندن بېرو توقتالمش ايدى، صوگندن بو خلعتلر بىرىنە ازهرە صرف ايدىلك اوچون ھر سنە رمضان ايتداسندە ويرلك اوزرە پاره تعيين ايدىلى.

ایله امر اوفافه امر ایتدی. بونک ۱۹۶۴ لیراسی ازهره «کتبخانه» (۱) بنا ایتمک اوچون ایدی. صکره جرایهلری (مجاورلره ویرلهجک اکمک وپاره لر) عدالت ایله توزیع ایتمک اوچون قانون وضع اولندی. ندریس وکتابلر انتخاب ایتمک نظامینه کلنجه، صاحب ترجمه بو عملنک ازهر اهلینک اوز اختیار و رغبتی ایله وجوده کلسون، قوت و زور ایله اجباره لزوم قالماسون، ازهریلر اهمیتلی شیلرده بحث ایتمه آلسون و ملتله فائده ویرهجک اشلرده یاردمل شمه عادتلسین مقصدیله ازهرده اولان بیوک مشایخرنک رایلری ایله اجرا ایدلمه سینی استیوردی. بوندن اوتری، عمله باشلانیدقه بو مسئلهده مذاکره ایتمک، فائدهلی اعتقاد ایتدیکلری شیلره قرار ویرمک اوچون، بیوک شیخلردن مشکل بر هیئت نوپلانمه سینی عرض ایتدی. اوتوزدن زیاده علمادن مرکب بر هیئت تشکیل، مجلس اداره اعضالریندن بری اولان شیخ سلیم البشری بو هیئته رئیس تعین ایدلدی. برده بو عملنک فرعلرندن بحث ایتمک و بوتوغریده رایلرینی بیوک هیئته عرض ایتمک اوچون بر فاچ بیوک مشایخدن مرکب اوفاق بر هیئت تشکیل ایدلوب، صاحب ترجمه مجلس اداره طرفندن اولره ق بو اوفاق هیئته اعضا ایدلدی. بو کچوک هیئت عملینی تمام ایتدیکن صکره بیوک هیئته تقدیم، اوده آز بر تعدیل ایله تصدیق ایتدی.

او اثناده ازهر شیخلیغینه مذکور شیخ سلیم البشری صایلاندى.

(۱) کتبخانه، کتابلر حفظ اولونان خانیه اطلاق اولنور. اوراده کتابلر یالکیز مطالعه و عاریته ویرمک اوچون اولوب، صاتمق اوچون بولنمز. عربجه بو کبی او «دارالکتب» دینلور. بو صوگ زمانلرده عثمانلی ادباسی و بزم آرامزده «کتبخانه» کلمه سی کتابچی دکان و مغازه لرینه اطلاق اولنمقده. بو اطلاق فاضل شهیر مرحوم شمس الدین سامی بک «قاموس ترکی» نده شدتله تخطئه ایدیلور، بونک کبی فاحش یا کیش اشدیکم یوقدر دیبور. کتابچی مغازه لرینه مصرا دییاتنده «مکتبه» دینلمکده. عثمانلی ادباسینک کتابچیلیق معناسنده قوللانیدیلاری، «صحافة» کلمه سی، مصرجه «مطبوعات» (پریس) معناسنده.

بوكىشى، مجلس ادارەنىڭ كرىشدىكى ھەر بىر اصلاحە تارموز كىيىلدى .
 اصلاح تدرىس عملىنىدە ممانعت كوستردى . مجلس ادارەنىڭ، رۇئىسى
 ايله (رۇئىس شو سلېم البشرىنىڭ اوزى اولمشدى، شىمدى جامع الازھرە
 رۇئىس اولدى) متفقا قرار وىردىكى ھەر بىر عملى تصدىق ايتەز، ردايدىر
 نورور ايدى . بوندىن مقصدى، صاحب ترجمەيى سەيندە نتيچەسىز
 قالدىرمق، ايسكىي اسكىچە رافەق ايدى . صاحب ترجمە، ياپەق استەدىكلرىنى
 حكومت طرفىدىن زورلە رسما تصدىق ايتدىرمىدە مەقتىرايدى . لىكن
 او، ازھرە حكومتنىڭ مداخلە ايتەمسىنى، ھەر بىر اصلاحنىڭ، ازھىلېرنىڭ
 اوزلىرىنىڭ رضا ورغىنى، قذاعت و محبىتى ايله حاصل اولمەسىنى سور
 ايدى (باقەلم، ازھىلېلردە نەزمان رغبت توغەجق دە، امامنىڭ نىت ايتىدىكى
 عمللر وجودە چىقەجق؟) آنىڭ سەببى ايله وجودە كەمش مادى اصلاحلردىن
 اولارەق، ازھرە مخصوص طبىب تەين ايدىلدى . ايچروسندە اوزىنە خاص
 اجزا خانە (آيتىقا) تاسىس ايدىلدى . كىچەلرى غاز ايله ياقفور ئلدى .
 وحق صحتە موافق روشدە طهارت خانە بنا ايدىلدى . بوندىن باشقە ھم
 بىر چوق اصلاحات و تەمىرات اجرا ايدىلدى . بو قدر اصلاح ايله ازھرە،
 ەومى سىرىلىكىدىن بىر قدر نظامە : قاب قارانغور بىر مالدىن خيال
 مىال اولورسەدە بىر نورە كوچدى . مەق مابىقە ھىچ بىر عمىل استىزانىڭ
 استەدىكى روشدە تمام اولەمدى . لىكن آنىڭ ايك اهمىتىل و ايك بەھالى،
 باشلرە روح اوفورەن، قىلبلرە نور ساچەن اصلاحى، ازھرە اوقوتنىغى
 تفسىر، عقايد، بلاغت، منطق دىرلىرىدىر . بودىرلىر چوقلىرى، آداشوب
 ھىران گىزمكە اولدىقلىرى بوللردىن ، اللە يولىنە كوئىدى . شىبە
 وخرافات چوقورلىرىدىن ، بىرھان و بىقىن طاغلىرىنە چىقاردى . اللەنىڭ
 رەھمتى اولسون !

دیار مصریہ مفتیلیگی، اوقاف و محاکم شرعیہ خدمتی :

۱۳۱۷ھ ۲۴ محرم (۱۳ ایون افرنجی ۱۸۹۹ م) ده ناظر لر مجلسینك
قراری اوزرینه، صاحب ترجمه یی دیار مصریہ مفتیلیگینه تعیین ایدوب،
فرمان خدیوی صدور ایتدی. بو منصب گرچه بر شریف و عالی
منصب ایسه ده، باشده بوندن پک ممنون اولامشدر. زیره مفتیلیکده
اعمال عمومیه (عموم ملته خدمت ایتک) بولمییور. او یله ایسه ده،
«جریده رسمیه» ده محررلیگی، حکومتی اصلاحه، امت و قومینی ارشاده وسیله
ایک بلان برابری بیوک بر منصب شرعی عمومی اسلام خدمتینه وسیله ایک بلمز می؟
اوت، ایک بلدی، زیره او، شو مفتیلیک ایله «قضاء شرعی» و اوقاف اسلامیه به
بیوک خدمت لر ایتدی. بو مفتیلیک کونلرینده، شهرتی آفاقه ساچلدی.
فضلینی طانیانلر نك عددی چوغالدی.
حتی عموم کره ارض اسلاملرینك فتوا مرجعی اولمیه یافنلاشدی.
بوگا، هندستانده «پنجاب» مفتیسینك آندن استفقا ایتمه سی شاهد اوله
بلور. مفتیلیک پوستینه کچکدیکدنسکره کوستردیکی ایك بیوک عملی،
عموم قطر مصریده بولغان محاکم شرعیه یی تفتیش ایتدی و آنلرده
اولان کپچیلکلری و سببلرینی اظهار ایتدی. او، کپچیلکلر نك بعضیسی
حکومت نك قصور بندن و بعضیلری قاضیلر نك قصور ندنناشی اولدیغینی
در میان ایدوب مشهور تقریرینی یازدی. بو تقریرده، جئینك دقتی،
حکمه لرده اولان نقصاناتی تاووب، اصلاح چاره لرینی تعیین ایتمکده اولان
مهارتی ایله عقللری حیران ایتدی. حکومته فارشی، آنك قصور لرینی
رسماً بیان ایتدیکنده، بهادر لیغندن، قورقلر نك کوزی دورت اولمش
ایدی. حکومت بو تقریری نظر اعتباره آلوب، آنده سویله نلردن
تصدیق ممکن اولانلری باندر بیج تصدیق ایتک او چون مذاکره مقصدینه
مبنی «عدلیه نظارت» نده بر هیئت تشکیل ایتمشدی.

مرھوم، اوقافى مجلس اعلاسنده هم كىسكىن صدا صاحى ايدى. اوراده عمللى شريعت ومصاحتہ (مصاحه عامه حاضرہ) به تطبيقده بيوك رول اوينابوردى. او مجلسده اولان، ايك بيوك خدمتى، مسجدلىرى تعمير ايتمك، دين وعلوم دينيهي ايلرولتيمك، خطبه لرى توزلتمك، ائنده ارشاد و نصيحت روى ساچمك مقصدينه مبنى برعه، باشلامسيدر. او وقتلر بونلر نك بعضارينه مجلس فرار ويرمش، فقط اجراسيني منع ايدوب امر خديوى صدور ايتمش، صكره بر نچه سيني تنفيد اوچون يگدن بر امر صدور ايتمش ايدى. بوندن آكلاشلور كه مرھوم كوردىكى هر بر عمليني، علمى نيرگزميه، دينى توزلتميه، مسلمانلرى تربيهيه وسيله ايدر ايتمش.

مجلس شورى ده عملی:

۱۳۱۷ هـ ۱۸۹۹ مده صاحب ترجمه مجلس شورى به عضودائى تعيين ايدلى. آنك سببيله بو مجلس حالدين حاله كوچدى. اوللى حكومت، بونجلسنك رايته اهميت ويرمز، مجلس ده، ملت و ملتدين وكيلاولمش اعضالى نظرندہ، وجودندن مقصود اولان، خدمتندہ قوتسز، جلسه لرنك پك آز وقتده جمیع اعضا، ياخود ا شرى توپلانور ايدى. صاحب ترجمه كورديكندہ آكايكى روح اوفوردى.

بونك اوچون، حكومت ايله، بو مجلس آراستندہ اولان سو نفاهم (آكلاشماق) زائل اولدى. حكومت آنك رايلىرينه اهميت ويرميه و آكاي اعتبار ايتميه باشلادى. ممكن اولدبقده رايلى قبول ايدر، قبول ايتميه نلرينك سببى بيان ايدر اولدى. اعضالى خدمتلرنده اميدلى اولميه و جلسه لرى منتظم توپلانميه باشلادى. آنلره ملتنك اوشانچى بيودى. چوق وقت، بو مجلسه باقمق اوچون حكومتنك بولادىقى مسئله لرى تحقيق و اطرافليچه نظر ايتمك اوچون صاحب ترجمه نك رياستى

آلتىنچە بىر ھېيئەت تاليف ايدلور، عملى تمام اولدىقنە رايىنى مجلسە عرض ايدىر ايدى.

مرحومنىڭ بو مجلسەدە، ھەر مەسىلە ھەر عملەدە اونكىن داوشى، مقبول رايى وار ايدى. مسائل ماليەدە، حاسب اقتصادى، مسائل اداريەدە ماهر بر ادارى، لائىھە وقانونلردە خبردار بر قانونشناس، امور شرعيەدە امام فقيه ايدى. بيوك مەسىلەلردە حكومت ايلە مذاكرە ايتمەبى حكومت آكا تسليم ايدىر، حكومت ايلە مجلس آراسندە وساطت ايتدىكى اشاردە، وطن وملت اوچون فائىدەلى خىدمتلىر كوستورور ايدى.

بو مجلس عمللورينە وقتلر يىنىڭ قىسم اعظىمىنى صرف ايدىر وآنڭ تر قىسىنە سەي ايتمىكە يور لىق بىلەز ايش. ياقىنلر يىنىڭ اولان بر ذات بو خصوصە كىندىسىنە: « أفندم ، مصر حكومتىنىڭ عمل قانونلرلى پىك موقت قانونلرە بىكزە يور، چابوق تغيىر ايتمەسى قول ايدىر. وطن اوچون فائىدەلى ظن ايتدىكى كز بر عملى حكومت طرفىدىن تصديق ايتدىر مك اوچون، اوز ون بر زمان صرف ايدىر سىز، تصديق دە ايدىر، تصديق قىلدىن آز ياخود چوق وقت سىكزە الفاء ايدىر. ياخود بعض اشلرلى تحقيق اوغور ندە چوق چوق كونلر اوز درور سىز. لىكن آنى حكومته مقبول ايتدىر مك ممكن اولەز، ياكە مقبول دە ايدىر، فقط عمل واجراسندىن منع ايدە چك بر مانتع ظهور ايدىر. اگر بونلرە صرف ايدە چك كز وقتلرلى تاليف و تحرىرە صرف ايدىر سە كز يازدىقلىر كز، مسلمانلارە الى آخر الدوران بر ھدايت چىراغى اولور ايدى! » ديدىكندە: « بو مجلسە اولان، عمللردىن بر نىچى مقصد، اعضالىرى ايلە چالشمق و عومومى اشلرە اھمىت و بىروب وطنە فائىدەلى عمللردە ياردەملەشمەك، و عوموم رايلىرى تر بىھ ايتمىكدر. زىرە بونڭ ايلە بزدىن بر طائىفە نڭ باشلرلىنى، حكملرلى مشورت ايلە آيرىمە آلىشدر. لور. اگر بىزم، مجلسە اولان، شىمەدىكى ھىيئەتدە بوملكە ترقى ايدىر سە، بوملكە آنلردىن صوڭ كىلە چك ھىيئەتە انتقال ايدىر بويە لىكلە بو عمل، وطنە اصلاح تامرلىرىنىڭ بر تامر اولور. » دىمىشدر.

بۇنى ايشىدىن مذکور ذات ، آنڭ ھەر عملندە مذهبى اولان «تربىئە عملیہ»
 طریقىنى ترک ایتمە چىگىنى آڭلاب سکوت ایتىشدر .

جمعیت خیریه اسلامیه دە عملی:

مسلمانلار آراسىندە ھەر مەلىكتە، بىر چوق فضىلت صاحىبى اولان
 بىر قاچ آدملىر بولمىقدەدر . البتە ملتارنىڭ ھاياتى ، بۇ كىبى فضىلتلار
 وبۇ كىبى فضىلت صاحىبى اولان آدملىر ايلەدر . فقط بو صفتدە اولان
 آدملىردە بىر عىردە ھايات اجتماعىە لوازىمدىن اولان بىر نىرسەدە محتاجدرلار .
 اونىرسە ايڭ كىرەكلى بىر نىرسە اولوب، ھەر نىرسە آڭا توفىق ایتىمكدەدر ،
 بو نىرسە: عمومى خىدمىتلەرە و بىوك اشلەرە ياردەملەشمىكدر . ھال بويەلە ايگان ،
 مسلمانلار آراسىندە ھېچ بىر مەلىكتە، بىر رواجلى جمعىت، وامتە فائىدەسى
 مأمول اولان شىركىتلەر كورولما مكدەدر . يالڭىز، بوندىن مستثنا اولان،
 انگلىز ھرىتى ساىەسىندە ، تاسىسىنە باشلانغان ، ھىندىستان و مصر
 اسلاملىرى جمعىتلار بىدر . مع مافىە بو صوڭقىلارنىڭدە كو بىسى دەھا چوقچىلىق
 دورىدە بولنىورلار . مىردە تورلى وقتلردە ، تورلى اسملار ايلە ،
 تورلى مقصدلەرە مېنى تشكىل ايدلەن جمعىتلاردىن ھېچ بىرىسى «جمعىت
 خىرىئە اسلامىە» كىبى رواج بولمىدى و ھېچ بىرىسى، بىوك صبر و ثباتتە
 محتاج اولان ، «جمعىت خىرىيە» نڭ تصادفى ايتىدىكى مافىلەرە تصادفى
 ايتىمى . بو جمعىتنىڭ دوام و رواجىدە بىوك رول اوينايان ، ياخود بو
 روماننىڭ قەھرىمانى اولان كىنە بىزمە مقتىدر . بو جمعىت، مىسلمانلاردىن فقىر
 و مىسكىنلارنىڭ اولادلىرىنى تربىيە ياردەملەشمەك و كىسبىدىن عاجز اولانلارنى
 اعانت ايتىمەك مقصدىنە مېنى تاسىس ايدلدى . انسانىت دشمانى اولان
 بىر طاقت چەلا بو جمعىتى ، سىياسەت (پولىتىقە) ايلە نەھت ايتىدىلار . نفوذ
 سلطە صاحىبى اولانلارە قوغوچىلىقلار دە بولنىدىلار . اگىر صاحب ترجمە نڭ
 بو جمعىتى مدافىئە ، جمعىتنىڭ محض بىر خىرى جمعىت اولوب ، مقصد
 و موضوعى اصلا پولىتىقە و سىياسەت اولمىدىغىنە بىوكلىرى اقناع اوغورنىك

سەئى وھەمتى سېمىت ايتىمىھە ابدى، چوقدىن بو جەمئىيەتنىڭ يېرىدىن يېقىلار ايسەر ابدى.

بوندىنكىگە كىندىسى وشېمىدىدە وكىل وادارە مامورلىرى اولان ذوات ايله بىرلەشوب بو جەمئىيەتتە بىوك خىدمەتلەر ايتدى. بويلە بىر رەبەت وھەمت سايەسىندە چوققىلىق دورىدىن چىقوب، قۇت كىسب ايتدى. بوندىنكىگە دە بعون الله ثبات و دوامى تامين ايدىلى. كىندىسى، بو جەمئىيەتتە اشتراك ايتىمىھە و معاونتتە بولنىمىھە، امىرلەر، بىوكلەر و زىنگىنلەرنى دعوت ايتدى، اوزى يوروب آنلردىن اشتراك پارەلرېنى توپلامىدىن عارلە نەدى.

جەمئىيەت، ۱۳۱۰ سەنەسى تاسىس ايدىلمىشى. ۱۳۱۸ سەنەسى صاحب نىجەمە آكارا رىئىسلىگە انتخاب ايدىلى. بوندىنكىگە جەمئىيەتتە خىدمەتتە اولان اجتەھادى دەھا زىيادەلىشى. آنىڭ رىياسىتى زىماندە جەمئىيەت مادە و مەنا شەرقى ايتدى. مىلا جەمئىيەتنىڭ واردانى، ۱۳۱۷ سەنەسى ۴۴۳۰ لىرا ابدى. كىچىن سەنە ۱۰۳۹۵ لىرايە ايرىشى. آندىن آرزىمان مەقمە، آشلىق يېرى ۲۸۰ فدان (بىر فدان، ۴۲۰۰ مەربع مەتر و كىسوردىن عىبارەتتە) ابدى كىچىن سەنە ۵۳۳ فدانە بالغ اولدى. مەدرىسەلەرى دورت ابدى. يېدى اولدى. بونىڭلە بىرلەر آنىڭ بو جەمئىيەتتەن اصل مەقسەدى، مەسلمانلەرنى خىرائەتتە توپلانمىھە، عەمومىي خىدمەتلەرە و ايزىگىلىكلەرە آلىدىرمەق، زىنگىنلەرنىڭ قەلبىنە، فقېرە و مەسكىنلەرە شەققەت و مەرحەمەت اورالغىنى سايەھەك ابدى. بونى ھەر سەنە اولان اجتەماع دە كىندىسى سويلەر ابدى. جناب الله اجرىنى وىرسون!

فائىدەلى كىتابلەر طبع ايتىمىك و «احياء العلوم العربىيە» جەمئىيەتى؛ مەرحوم، بىر ايتىمىڭ حىياتى، لغىتىنىڭ لىسانىنىڭ مەيانتىدىن بىشەھە محال اولدىغىنى؛ ھەمدە شېمەدىگى ازەر كىتابلىرى ايلە «علوم عربىيە» بى تىرگىزەك،

ممتنع اولديغيني، علوم عربييه و عربيه تيرگزمك اوچون، اسلاملر آراسنده علم ديرليگي حڪمفرما اولان، زمانلرده يازلمش كچمش اماملرمز و بيوك عالمرمز نك كتابلريني تيرگزمك لازم اولديغيني اعتقاد ايدردي. آنك سعي واجتهادي ايله، علوم بلاغت مؤسس اولان، الشيوخ عبدالقاهر الجرجاني حضرتلرينك «اسرار البلاغة» و «دلائل الاعجاز» نام جليل القدر كتابلري طبع ايدلدي. اكر مرحوم بونلري تصحيح ايتمز و نسخهلريني يراق بيرلردن جلب ايتمك اوچون صرف همت ايتمز ايسه بو كتابلري طبع ايتمك ميسر اولمزدى. ۱۳۱۸ هـ ده صاحب ترجمه نك رياستى آلتنده، بو خدمته مخصوص، «جمعية احياء العلوم العربية» ناميله بر جمعيت تاسيس ايدلدي. بو جمعيتنك برنجى عملى، ابن سيدة الانداسى نك «المخصص» نام لغت كتابينى طبع ايتمك اولدى. بو كتابنك لغته نظيرمز، بو زمانده لغت عربييه تيرگزمكده نه قدر اهميتى حائز اولديغى اربابينه معلومدر. بو نك صوگنده امام مالك حضرتلرينك «مدونه» سيني تيرگيزميه شروع ايتمشدر. مرحوم بو كتابنك مختلف نسخهلرينى تونس، فاس و بشقه مملكتلردن استحضار ايتمش ايدى. بوندن صكره هم، بو جمعيتنك، دوام ايدرله، اسلامينه بيوك خدمتلر ايتمه سيني صميم قلبدن تمنى ايدرز. الله موفق ايليه!

مؤلفات و اثرلري:

- (۱) «الواردات» صوفيه طريقتى اوزرينه علم عقايدده اوفاجق بر رساله اولوب، برنجى دفعه فلمه آلديغى اثرلردن (۲) «رسالة في وحدة الوجود» (۳) «تاريخ اسماعيل پاشا» بو كتاب ضايع اولمشدر.
- (۴) «فلسفة الاجتماع والتاريخ» دارالعلوم مدرسه سنك «مقدمة ابن خلدون» اوفودركن فلمه آلديغى كتابدر. بو كتابنك نسخسى، صاحب ترجمه يى توفيق پاشا معلمليكدن عزل ايتديكى اثناده يوغالمشدر. «كاشك بو كتابى برسى صافلاب» وفاتمدن صكره اولورسده، اوزينه نسبت

ایدوب نشر ایدرسه، انسانلر استفاده ایدر ایدی» دیرمش. (۵)
 ملا جلال هاشیمهسی: = بو کتاب اوز بابنده بهاسز بر کتابدر. علم
 کلام مسائلینی تحقیقه، متکلمین آراسنده اولان نزاعلردن هانگیلری
 لفظی، هانگیلری حقیقی اولدیغینی بیانده نظیرسزدر. بو کتابی ازهرده
 وقتنده تألیفی ایتمش و او کتابده یازدیغی بر قاچ سوزلرینک معناسز
 اولدیغینه صکره لری مطلع اولدیغی حالده، او وقتلرده علم واعتقادی
 نه درجهده اولدیغی معلوم اولسون اوچون، آنلری تقییر ایتماش
 ایش. (انصاف!)

(۶) نهج البلاغه شرحی غایت مشهوردر. بیر وئده ایکی دفعه،
 طرابلس شامده بر دفعه، مصرده بر دفعه طبع اولنمشدر. (۷) مقامات
 الهمدانی شرحی «۱۸۸۹ م ده بیر وئده، کاتولیک پاپاسلر مطبعه سنده طبع
 اولنمشدر. بو مقاماتنک بوندن بشقه بر شرحی اولدیغی ایشدلهامشدر.
 بوتک تألیفندن ۱۳۰۶ هـ ۱۶ رمضانده فارع اولمشدر. (۸) «شرح البصا-
 ئر النصیریة فی المنطق» بو کتابه قسقه و مفید بر شرح ایش. بونی
 کندیسی ازهرده درس ایدوب اوقوتمشدر. (۹) نظام التریبه بمصر»
 مصرلیلری تربیه و تعلیمده فائده لی اولان طریقی بیان ایدر بر رساله ایش.
 (۱۰) «رسالة التوحید» بلورمیسز رساله التوحیدنه در! بو کتاب
 هیچ مثالی کورلماش بر کتابدر. بو رساله بر خارقه در، شیخ محمد
 عبده نک فضلینی اثبات اوچون بورسالدهن بشقه بر دلیل لازم دگلدر.
 بن عاجر بو کتابه اولان محبت و مفتونیتی و او کتابدن بنده حاصل
 اولان حسیات و نأثری بیان و تعبیره مقدر دگلم. بن یالکز بوراده،
 ایك آشاغی بر اورونده توروب رجا ایدر مکه، بزه م احرمتلو مدرس
 و حضرتلرمز بو کتابی اله کچروب، مطالعه ایدرسلر و نهایت مدرسه لرده
 اوفو تورسلر، اسلامیت نامنه بیوک بر اویانقلیق کوستر مش اولور-

لردی. شرح عقاید نسفیه بلمم نهلرنك، ایمانلریهزی ضعیفلهتمك، شبیهه وشك هاویه لرینه کونور مکدن بشقه بر شیمه یارامادیغینی بزم بصیرت صاحبی اولان مدرسسلرمز انشاء الله یاربن بر زمانده درك ایتیمیه باشلا- رلر (شیمدیده بر قدر واربا!) اووقت برده «علم التوحید والعقاید» دن بر فائدهلی کتاب آرامیه مجبور اولوروز. ایشته شو وقت بو رساله التوحیددن غافل اولمیهام!

اگر مسلمانلری فتور عام وچپالت قارنغوسی فاپلامامش اوله ایدی، چوقدن، بو رساله مایونلر ایله طبع اولنوب نشر ایدلور، بتون دنیا اسلاملرینك مدرسهلرینده اوقوتولور ایدی. فقط نه یاپمیلی؟ اکثر مسلمانلرنك شیخ عبدهنك وجودندن خبرلری یوق که، رساله التوحیدی بلسونلر. جناب ارحم الراحمین اسلاملری بو رساله دن استفاده یه موفق ایله سه ایلمی. اوزاقده توروب، کتابنك اسمینی ایشتدیکه زده، شرح عقاید، یاغود امالی کبی بر کلام کتابیدر، دیه ظن وکتابنك ابتدای سنده اولان وجوب، امکان امتناع بختلرینی کوردیکم زده، (اسخولا- ستیق) اوجاغیدر، دیه مطالعه سندن نفرت ایتیمیهام. کمال اعتبار و تدد بر ایله، بسله سندن خاتمه سینه قدر مطالعه ایده لم ده، بر حکم ویره لم. کتابی کورگوز، بنم یازدیقلرم مبالغه دگل بلکه پک ناقص اولد- یغینه قناعت ایدرسوز. رساله، مصرده ۱۳۱۵ هـ «میریبه» مطبعه سنده طبع اولنهدر.

(۱۱) «تقریر المحاکم الشرعیه» مصر محاکم شرعیه سینى اصلاح خصوص-

سنده قلمه آلدیغی مشهور و مفید تقریر یدر. حتی مذکور محکمه لرده قاضی و مستخدم اولمیانلر اوچون ده بر چوق فوائدی حاویدر. بو کتابلری «المنار» مجلسی صاحبی هر متلو رشید رضا جنابلری آیروجه کتاب شکلنده طبع ایتمهلر در.

(۱۲) «الاسلام والنصرانیة مع العلم والمدنیة» اول «المنار» مجل-

سندھ مقالات صورتندە نشر ايدىلۇپ، صۇرەدن بۇجەل مۇطبعەسندە آيىر-
 ۋجە طبع ايدىلەشدى. شەمدى بىر نەچى طبعسى بىتۇب، ايكىنچى دۇفعە طبع
 ايدىلدى. ايكى يۈزە قىرىب بىتەن عبارت غايت مەھم ولىدۇنلى بىر كىتابدۇر.
 (اوقۇيەلم!)

۱۳) «تفسیر سورة العصر» ۱۳۲۱ سنە سەينىڭ جەمادى الاولى سەندە بۇ
 سۇرە نىڭ تەفسىرىنى «جەزائىر دە» دىرس ايدۇب اوقۇتمەش ايدى. صۇرە
 تەرتىب ايدىلۇب «المنار» دە نشر ايدىلدى. شەمدى دە آخىرىنە صەمب
 تەرجەمە نىڭ تۇنس دە. علوم اسلامىيە و تەلپىمىنە ياقىن طرىق حەقندە اوقۇتۇدۇ-
 ىقى دىرسى دە قۇشلۇب بىر رسالە جەك شەكلندە آيىر ۋجە طبع ايدىلدى

۱۴) «تفسیر جزأ عم» بۇ كىتاب، يىڭى طبع اولىدىقى خالده، فۇق
 العادە شەرت كەسب ايتەشۇدۇر. اىثرلارنىڭ ھەمەسى مرغۇب ۋ ھەمەسى
 فائىدە ليدۇر. فۇق بۇ كىتاب دەھاز يادە رواج قىزاندى. بىر قاچ آى ظۇرۇندە
 بىر قاچ بىيڭ نىسخەلەر ساتۇلدى. بۇ خال مۇطبوعات اسلامىيە دە كۇرۇلمەش
 خال دىگەنلەر

بۇندىنمۇ ادا از ھەردە اوقۇتۇىقى تەفسىر دىرسلىرى آز، آز «المنار» دە
 نشر ايدىلمەكەدۇر. بۇ دىرسەن مۇتبەس «سورة الفاتحة» تەفسىرى، سورة
 النساء دەگى قۇل كل من عندالله الآیة، و (ما اصابك من حسنة فمن الله،
 وما اصابك من سيئة فمن نفسك الآیة . . .) آیت كرىمەلرى آراسىندە
 اولان ظاھىرى مۇتافاة و تىناقۇس، سورة الاحزاب دەگى، زىنەب بنت جەھش،
 زىد بن خارثە و رسولەز ماجرالارنىدە مۇفسەلرنىڭ تەلۋىث ايتىدىكلرى
 مۇقتىريات، و سورة الحج دەگى «وما ارسلنا من قبلك من رسول ولا نبى
 الا اذا تمنى القى الشيطان فى امينته . . .» آیة كرىمەسەندىن اويدۇرۇپ
 چىقارلمەش «غىرائىق» مۇسئەلىسى حەقندە اولان جۋاب و تەفسىرلرى ايسلە
 برابر، آيىر ۋجە رسالە ايدۇب ھەم طبع اولنەشۇدۇ. مەع التأسف بۇكۇنۇڭ
 نىسخەسى بىتەشۇدۇر. شايد طبع اولنە كىرەك. ھەمدە فرانسە خار جەھ

ناظرى «هانوتو» يە رديەسى مشهوردر. آيروجه طبع اولىدى.
باشلاب دە بىترەمدىكى، كچنلر دە وآخر كونلر نەدە مصر وبشقە مەملەكت
جريدەلر نەدە نىشرايندر دىكى مقاله لرى حساب خارچنەدر. هر برىسى
علم ودین بابلر نەدە برەر خارقه درلر. «المنار» صاحىبى انشاءالله بونلرى
احياء ايتسه كبره كدر.

مكتوبلر نەدە نمونه:

(بو مكتوبلر، بلاغة عربيه نقطه نظر نەدەن على بر طبقه ده اولدىغىنەن،
لفظا ومعنا نمونه اولسون اوچون اصل عربچه سىنى يازيورم.)
۱۳۰۲ سنهسى «بيروت نەدە» دىگر بر شهرده اولان دوستينه يازمىش
اولدىقى مكتوبى (بو مكتوبنك دىنى احياء وقرآن ايله اهتدابه نە قدر
تشويق وترغىبى حاوى اولدىقى آكلايانه معلومدر) ايشنه دىيور:
السلام عليكم، حية اخ بهزه الشوق اليكم. وبعد فقد تلقيت كتابك وتشممت
منه ربح الحمية والنصرة الدينية وار جوان تصل بك بدائتك الى ما يختار
الله لك من حسن النهاية. ولم يكن ظنى فى همتك دون ما تبينت فى عبارتك.
فليكن سرورك بنفسك، على قدر شفقتك على دينك وهركة ميلك للاخت
بيده وتقويم اودده. فانما هو الدين المتين الذى اطلق العقل من قيده
واخذ على الوهم فى كيده، وهز النفوس الى نيل الفضائل، ونكب بها عن
مشايعة الرزائل، حتى سادبه الضعفاء وذلت لسلطانه الاقوياء. وسبق
وعدا لله بان يظهره على الدين كله والله منجز وعده لاهل. وانما خلقنا
الله وكلفنا صرف همومنا اليه. وتعويلنا فى شووننا عليه، وليس لنا من
الحق فى انفسنا واموالنا، الا ما نبذله فى تأييد ديننا، ولا حاجة لله فيمن
لم يكن له من نفسه وماله نصيب.

دوام قراة القرآن وتفهم اوامره ونواهيە ومواعظه وعبره، كما
كان يتلى على المؤمنین والكافرين ايام الوحي وحاذر النظر الى وجوه

التفاسير الالفهم لفظ مفرد غاب عنك مراد العرب منه ، او ارتباط مفرد
 بآخر حفي عليك متصل، ثم اذهب الى ما يشخصك القرآن اليه، واعمل
 بنفسك على ما يحمل عليه. وضم الى ذلك مطالعة السيرة النبوية وافقاعند
 الصحيح المعقول، حاجزا عنك عن الضعيف والمبدول. واعتبر بما فاسى
 النبى واصحابه من الجهد والعناء لنصردين الله، وماركبرا من المتاعب،
 وما احتملوا من المصاعب على ما تعلم من درجة قريم الى الله وغفرانه
 لهم ما تقدم من ذنبهم وما تأمر. واجعل عيشك الآخرة واستعد لما وعد ،
 فان سعادة ابدية، لانال الا بسيرة محمدية. ولن تزال بنوم موسد ، على
 فراش مهيد. واعلم انك محاسب على الدقيقة من اوقاتك ، لاعزاز دينك
 كانت لك والا كانت عليك. وارجو ان يكون كل سعيتك خيرا يجعله الله
 نورا يسعى بين يديك ان شاء الله.

اما ذكرت من مسئلة الشيخ.... فبودى لوتوجه الى الله كل مسلم،
 واعتصم بحبله كل مؤمن. فما بالك بشيخ من جماله الوصف على ما ذكرت
 ومن علو المنزلة على ما بينت. فان تيسرك السبيل فتقدم لدعوته (راى
 الى الاعتصام) وادخل اليه (ابتداء من طريق لا يعرفه وتلطف له فى القول
 وان شئت اطعمته على شىء من مقالات « العروة الوثقى » فاذا انتهيت به
 الى ما يعرفى وآنست منه الميل والرضاء فاما ان يكتب الى واما ان يستعد
 لتلقى كتاب منى ثم سراع الى بالخير الخ ...

كينه بيرونندن، بشقه بر بلده ده بولنان بيوك بر عالمه ۱۳۰۲ هـ
 ۷ جمادى الاولى ده ديگر بر مكتوبى: اشدا اجد من فراقك، حرمانى من
 محاضرة آدابك، والافتباس من نوادر فضلك، وتعرف الصواب من صائب
 رأيك. وانما يخفى الم البعد عنك ان اكون بمكان من فكرك، واصيب
 عظامن مراسلتك. وجدير بكرمك ان تصل واصلا، وتجييب سائلا. وسلام
 عليك وعلى اجمالك الصالحين والله ينفع المسلمين بسعيك وخالص نيتك اه
 بافكر ، بو محترم ذاتك هر بر سوزنده دينى اصلاح اينمك ،

مسلمانلار ھەندە فايغوروق وآنلرنڭ ھالمرىنى اصلاح ايتەك كىبى ھالى مقصدلر كورلەمكەدر . بو كىبى ھر ھالدا ايلە ، دىنى ، لذات ھېھەسىنە آلت اتخاد ايتەش يارم مىنلارنى مقابىسە ايدىر ايسەك انصافسزلىق اولەزمى؟

عقلىنىڭ قوتى ، علمىنىڭ كىنشلىكى:

انسانلار ھر ھر فيلسوف و بىوك آدملىرى ، ذكاء فطرى (اللھ طرفىدىن يارادىلش زىرەكلىك) ايلە توصىف ايتەمكەدرلر . آندىن مرادلر . چابوق آكلماق قولايچە از بىرلەك قوھسىدر . بزم مەقتىبى دە از راست كلەن ھر ذكاء (زىرەكلىك) ايلە توصىفە آنى بلەنلرنڭ ھەمەسى مەتفق ايدى . لىكن او كىندىسى : « اورناچە ھر ذكايە مالكم ، بىنم ايلە ھەندەش اولانلر ، انسانلار آراسىندە ھر ھر يوزدە يىتەش بىش آدم بولنەمكەدر . ھەبىرەش . مەھومنىڭ بو سوزىنە قاراغاندە ، انسانلار ، بوا خصوص طالب العلم لرنڭ دورىندە اوچى آنڭ كىبى اولمى ايدى . فقط آنڭ مىثلى ھر قاچ مىليون انسانلار اچىندە بولنەماشدر .

ھر چوق ، فضل ايبەلرى ، آنڭ ھەندە : « دىنيا ، بو آدم كىبى ، آدملىرى ھر قاچ عصرلر طرفىندە ھر گنە دفعە تودر مەقەدر . » دىبىورلر . وفاتىدىن كەردە : « آنڭ ضىاعى ايلە بوشالەش اورنى ، بو عصر دە ھېچ ھر آدم تولدرا بلەز » دىدەلر . كىندىسىنە مەراجەت ايدوب : « سز ، انسانلارنىڭ دورىندە اوچى بىنم ايلە رىرەكلىككە مساويدىر دىبىورسىز . ھال بو بىلە اوليورسە ، نىل اوليور دە ، آنلرنڭ اوزاق ھر زماندە تھىل ايدەمدىكى ھەللىرى فسقە ھر وقتدە تھىل ايدەبورسىز . » دىبە سوردىقلىرىندە ، بو خصوصە انسانلار آراسىندە كور بىلەن آيرمە ، بالىگىز ھەندە اختلافدىن ناشى اولمىوب : ايك باشلىچە سەبب ، ھر مقصدە ارادەلرنڭ توجەھندە ، كىرەھەزدىن مەقم ، غرضى كوزلەمكەدە و آنگا ابر شەركەك يولى بىلەمكەدە ، تورلى ، تورلى درجەلەردە بولنەمكەدر . » دىمەشدر .

مع مافیہ مرحومنک بو سوزی مبالغه وانصافدن خالی دگلدر .
 بونکله برابر، فوق الحد ذکا صامبی اولانلرنک ذکا وزیره کلک لری،
 اولرینه یاخود بشقه لره مصیبت اولدیغی چوق دفعه کورلمشدر .
 اصل، مقصودلره ایرشدره چک شی، مرحومنک دیدیکی کبی،
 مقصودلره جدی اولره ق یوز توتوق، چابوق ایرشدره چک یوللره
 سلوک ایتمکدر .

بو ایرنک، عقلی اویله بر قوتنه مالکدی که، ایث قاتی خسته لیکلر،
 انی مطالعه دن منع ایده مزدی . خسته اولدیغی زمانلرده، تورلی عمللر
 ایله مشغول اولدیغی کبی، صاعلیق کونلر ندن زیاده اوقوز ایدی . حکایه
 درومانلر مطالعه ایردی ظن ایتمکز . فلسفه، تربیه وتاریخه دائر
 کتابلر اوقوردی . بوسوڭ خسته لیگنده مطالعه دن اوصانه سی، کندیسینی
 بر فورقوبه دوشورره ک، «هیچ بر خسته لیگنده بویله بر حاله کلمه مشدم.»
 دیه شدر .

بر وقت بیر وئده (تیف) ایله خسته لنوب، بو خسته لیگنک حرارتی
 ایث شدتلی بر در جهود توتمشدر .
 شو چاقده عقلی غایب اولاماش، سوزینی یا کلام مشدر . معالجه
 ایتمکده اولان طبیب «بن بو آدمنک دماغی کبی، قونلی دماغ (بیم -
 می) هیچ بر وقتده کوردیکم یوقدر . اگر شو کوردیکمی بشقه بر سندن
 ایتمش اوله ایتم مطلقا اینانه زدم» دیه شدر . وفاتندن بر قاچ کون
 مقدم، مرضنک زهری بتون بدنینه یایولمش اولدیغی خالده، زیارت
 آیدن طبیبلره . خسته لیگینی کندی دیلی ایله توصیف ایلوب، توغری،
 توغری جوابلر ویرور، عقلی بر خالسر اشله یور ایدی .

تر بیه سینه تعیین ایلامش ذوات، خسته لیگی کسب قوت ایندیکی
 کونلرده، آنک ایله جدی سوزلر، علم واجتهاع مسئل لری هقنده فونوشامیه
 وزیارتینه کلنلری ده بوندن منع ایتمیه اتفاق ایتمشلر . فقط مرحوم

كندىسى آنلار ايله، اكلانچىلى سوزلردن باشلار، جدى ومهم مسئلەلەرە كوچەر، اگر سوز آراسىندە بىر مشكل مسئلە ياخود معناسى آكلانچىلىق بىر جەلە كلورسە، آنى حل ايتىمە مبادرت ايدر وآغز ندىن تحقيق وهكمەنلر توگەر ايمەش. خستەلىگى ايك آغىر لىشىقى بىر كون، ياندى اولانلەر شەر وادب عقندە فونوشمىبە اذن ويرمش. مصر شاعرى حافظ ابراهيم ازە دىكلر بىنك ايك گوزلر بىندىن عد ايتدىكى، بشار بن بردنك (۱)

« اذا ما غضبنا غضباً مضرية * هنكنا حجاب الشمس او قطرت دما »

شەرىنى سويلەب، « بن بوشەرى چوق بىللر دن بىر و اوقىورم، معناسىنى آكلانچىلىق بىر قاچ اديبلر دن سوردم، هيچ بىرى، قناعت ايدرلىك بىر معنا بيان ايدەمدىلر. » دىدى كندە صاحب ترجمە در حال سوزە باشلاب، شەرنك معناسى بىك ظاهر در. شاعر دىيور: بىلر، قبىلە مەز اولان « مضر » ه مخصوص آچىغ ايله آچىغلنور ايسەك، فلانچا مەزى، قىنلر بىندىن چىقار يورز، سونگولر يەزى دوشمانلەرە توجىبە ايدىيورز. شو وقتدە فلانچ وسونگولر يەزىنك پارلاقلىقلرى، قوياشنىك ضىاسىنى يوق مئابەسندە ايدىيورلر. نە زمان آنلرى دوشمانلر مەزنىك كوكسلر يە ساچپورز، ايشتە او وقت فلانچ وسونگولر يەزى فائىلەرە بولاشەرق چىقارلر دە، اولدەگى كىبى پارلاق وشەشەلى كوز كەزار. قطرت قىلندە اولان ضمير « سبوف » ياخود « رماح » ه عائد. بو لفظلر هر نە قدر يوقار يە دىكلر ايدلەمەش ايسەلر دە، قىرىنە ايله معلوملرلر « دىيەشدر »

بتون كوندوزىنى وكىچەسىنىك بىر قىسمىنى مشكللىرى حل، تورلى

(۱) ابو معاذ بشار بن برد بن يرجوخ الفقىلى در. شعرا مولدىنىنك ايك بىوك واپىلر وكنلر ندىن ايدى. شەرى غايت چوقدر. آندان طوغە صوقر، يوغون گودى، اوزون بويلى، كىك بىتلى وشادە ايدى.

خلفاء عباسىەنك اوچنچىسى اولان، المەدى بن منصورى مدح ايدردى. زندقە ايله، ياكە مذكور خليفەبى هجو ايله، اتهام ايدلو سببى، المەدى بىتمىش قامچى صومش. بونك تاثير يەلە بصرە باقىندە « بطىحە » قىرىندە ياشى توقسانى كچوب، ۱۶۷ ه دە وفات اولمش.

دائرة لارده، تورلى عملارده حاضر اولاق ايله كيچر وبده، اوصانهق بلميدن ويورغونليقدن شكاييت ايتميهن بر كشي البته بهادر اولسه كيرهك : ايرته تورور مجلس الشورى به كيدر، مذاكره اوچون تعين ايدلمش مسئله لره باقار، آنلرى وطن وملته فائدهلى اولهغى بر طرزده حل ايدر، بونلرى حكومه قبول ايندرمك اوچون قانون وعقلدن دليل حاضرلار؛ اورادن فالقوب اوينه كلور، اوبله ييمكيني بيدكدن سوكره ازهره كيدر، اداره مجلسنده حاضر اولوب كوره چك اشيني كورور، آندن فتوا مڪتبينه چيقار (ازهره ايتورسند بيوك بر دائره در اوراده حكومت طرفندن وبشقه جهتن تورلى حاجت ايبه لرى، فتوا صور اوچيلر، زيارت ايدوچيلر، جمعيت خيريه كاتبلرى، ازهرلى علما ومجاورلر بكمكده بولنورلر) ايكندى وقتينه قدر بو اشلىرى كورور؛ بورادن چيقوب ديوان اوقافه، ياكه « جمعيت خيريه » به يوز دونار، آقشامدن سوك ازهره كلوب درس اوقوتور؛ ياستودن صكره اوينه فائدهق اوچون استاسيونه كلور. اوراده واوينده تورلى حاجت واش صاحبلرى بكمكده بولنورلر. بوندن بشقه، كيچه لرى خانهسى، علم وادب مذاكره ايدن، عمومى وخصوصى مصلحتلرده قونوشه ن فضلان خالى اولمز ايدى. يوقار يده بازديغمز مجلسلرنك انعقاد كونلرى اولمديقه، او مجلسلرنك كاغدلرى باقلديغيني ده اونوتميه لم. بو قدر بيوك عقل وكيتيش علم صاحبي اولديغى حالده، اوقاق شيليريني خصوصا كشي اسمليريني، چوق وقتلرده اونودرايهش. بر وقت، بر دوستينك زيارتينه كيدوب، اوينده بولنماديقنك، دوستينك، خادمى افنديسيينه خبر و بىرمك اوچون، صاحب ترجمه نك اسميني صورمش. استاذ ايسه كندى اسميني كنديسى خاطر اميره ق سكوت ايتمش. خادم « شايخ محمد عبده، ديهيمى؟ » ديدكنده « اوت، سن بنم اوزمندن زياده بليو- رسن » ديهشدر.

علمىنە كەنچە، علوم اسلامىيە نىڭ جەمئىيىنى اتقان ايتەش (مبالغە يوق) (۱)
 علوم عصرىيەدە فرانسۇزچە يى اوكرەنمە سىندىن مۇقىم، بىۈك اولوش
 آلمىش ايدى. بولسانى يوقارىدە كىچىدىكى اوزرە فرق بىش باشندە
 مۇكلا الدە ايتدى. بونىڭ ياردىمىلە، اوروپا ترىقىلە اولان علملردە
 معلومات واسەھە اكتساب ايتدى. ھەر بىر علمە، اصلاح و عملدە ياردىم
 ايدەچكى نىستىندە اھمىيەت وپورودى. علوم عربىيەدە اوپلە بىر درجەدە
 ايدى كە، قرآننىڭ و بشقە بلىغ كلاملارنىڭ اېڭ نېكە سىرلىرىنى آكلار، اېڭ
 بلىغ روشدە يازار و اولدىن حاضرانمەدن، عقللىرى ھىران ايدەچك
 طرزىدە نطق و غىبە سويلەر ايدى. علوم عقلىيەدە بىر فىلسوف و ھكىم
 ايدى. پىك چوق بىۈك آدملىر آنىڭ بودر جەيە اېرىشدىكىلە اعتراف ايدىردىلەر.
 كىندىسىندىن فىلسوف كلمەسىنىڭ معناسى ھقىدە بويلە روايت ايدى
 لىمكەدر: «مخلوق، فىلسوف كلمەسىنى پىك كىچرەتمىيە، و اھلى اواميانلرە
 اطلاق ايتىمىيە باشلار دىلەر. بىز مىصدە بىر بىۈك ذاتنىڭ ھانەسىندە
 توپلاندىغىز وقت، فىلسوف كلمەسىنىڭ معناسى ھقىدە سوز چىقىدىغىندە،
 تورلى فىكلر بىيان ايدىلدى: بىرى «فىلسوف دېمەك، جەمئىي علومى اتقان
 ايدەن آدم دېمەكدر» دىدى. بوفىكلە نظرا دىنيادە ھىچ فىلسوف بوقدەر.
 زىرە جەمئىي علومى اتقان ايدەن آدم بولنماشدر. دىگرى «فىلسوف،
 بەض فنلرى اتقان ايدەن و بشقەلرىندىن دو ھىبرى اولان ذاتلر.»
 دىدى. بورا يە باقلىقدە، بو زماندە ھىپ مەھتەسار، دو قۇرلر ھىتى
 اصطودىنتلر بىلە فىلسوف اولمق لازم كلور. زىرە بو عصر دە بىڭى
 ترىق ايلە تەلم ايتەمكە اولانلرنىڭ ھەھسى مەكتەپىندىن، بەض علملرى اتقان
 و بشقەلرىندىن ھىم ھىبر دار اولوب جەققەدەدرلر. ھىر، فىلسوف بونلرنىڭ
 ھىچ بىرى دىگلەر، بلكە فىلسوف شۇدركە، آنىڭ عقلىيەندە بىر راي
 و مەھبى اولور، شۇ مەھبىنى تايىد اوچون دىللىلر كىتورىيە و آنى
 مدافە ايتىمە مەقتەر اولور.» بىتىدى.

علوم شرعيه ده ايسه امام (۱) و مجتهد ايدى . البته بزم بو سوزمه ، صوڭقى زمانلرده بولنان مسلمانلرنىڭ اللهنك رحمتندن محروم اولدوقلارنى . و آنلره اولدە گى آدملرنىڭ آڭلادىغى و بلدىكى شيلره تقليد ايدوب مسكينا نه غفلتده تورمق لازم اولدىغىنى اعتقاد ايدن كەسنلەر عندندە پىك بيوك بر سوز ، عفو ايدلمز بر جسارت صابلور . لىكن ضرر يوق . . . . بونىڭلە بر ابر ، آنى امام و مجتهد ايدى ديوقلار ، بر مذهب اختراع ايدى ! يا خود اختراع ايتەك استيوردى ديهورلار ؛ بلكە « قرآنى فهمده نظيرسز ، شريعت اصوللرينه واقف ، آنىڭ حكمت و اسرارينه مطلع ، عقيدەلر بىنى اثباتده و آنلرى مدافعه ده دليل و وجهسى قونلى ، حكملر بىنى بنى آدمنىڭ مصالحينه تطبيقده ماهر و بو خصوصلرده كچمش عالملردن معين بر عالمه تقليد ايتيور ايدى . » ديهورلار او ، مجتهددى . فقط يىكى مذهب تاسيس ايتەي سومزدى . بوتوغرىده : « يىكى مذهب اختراع ايتەك ، انسانلرنىڭ صوفىلىق و جهالتلر بىنى آرتدومقدن و آنلرنىڭ آراسينه افتراق و اختلاف اولدوقلارنى ساچمەكن بشقە بر فائده كىلتورمبور » دىردى . (نه قدر نوغرى سوزدر !)

اخلاق و شمائلى :

عمللر خلقلرنىڭ بيمشيدر . بو بىزنىڭ بوقارىده ذكر ايتديكەم عمللرى بعض خلقلر بىنى كوستره بلور . زيره آنلر ، خلقلر بىنىڭ بعض اثرلر بىر . لىكن بو خلقلارنىڭ اوتە طرفنده ، ايڭ بيوك عمللرنىڭ بىلە تمثيل ايدە مديكى بعض كوركام خلقلر واردر . صاحب ترجمه ده ، اخلاقنىڭ ، دورت اصولى اولان شجاعت ، عدالت ، عفت ، حكمت جەلەسى كاملا موجود ، بونلردن نشأت ايدن فرعلرى ده بر كمال ايدى .

(۱) بو كى بيوك ذاتلره اطلاق اولنىقده اولان ، امام كەلەسى (والدين يقولون ربنا هب لنا من ازواجنا وذرياتنا نرة اعين واجعلنا للمتقين اماما) آية كرىمه سنده مذكور اولان « امام » در . ايشته « امام » نىڭ حقيقى معناسى بودر .

بز بو بيرده آنك بعض اخلاقىنى بيان ايدهجكز . البته عبرت
 آلوچيلر بولنور . بو آدمى جناب حق ، بيوك نفسلى ، على همىلى ايدوب
 خلق ايتمش ايدى . سيادت ايتنه گنده طوغان ، امارت خانه سنده بيويهن ،
 جمال الدين الافغانى ، آنى « الازهر » ده ايكان ، تصوفه ويرلمش ، يافاسندن ،
 توكلى كوكره كلرى كورلمك اولان ، كولهك كيمش ، باشنكده « درويشلر »
 آيدارى كىبى بر « چوق » ساچ اوز ايتمش « مجاور » هالنده كورديكند ،
 آنده اولان بيوكليك ، اوفاق شيلردن نفرت و حرمتينى صافلامق و شرافت
 علامتلى ندىن تعجب ايتمش ايدى . ظلم و استبداد التنده ايزيلن بر مملكتك
 بويله بر بيوك نفسلى آدمك ييتشمه سىنى پك بعيد كوروب ، بوصفتك
 آنك بابالرينك بريندن وراثت طريقتلر كالمشدر ظنينه وارهرق ، بابالرينك
 حكمدار اولد بغيله حكم ايتمش ، « الله عشقينه ، سويله قارنداشم ، هانگى
 پادشاهنك سلاله سندن سن . » ديمش ايدى . بو خلق (بيوك نفسلىليك)
 فضيلت و كمالنك ايك محكم اساسيدر (۱) . آنى شو ، بيوك عمللره سوق
 ايدن ، او كنده بولنان قورقنچلرى اوفاق عد ايتنرهن ، هب بو خلقدر .
 بر چوق كهمسهنلر ، شو قدر گوزل خاق اولان ، عزت نفس (بيوكليك)
 الوغلىق ايله ، فنا خلقلر نكده فناسى اولان ، كبرى (تكبر ليگى) فرق
 ايدميورلر . ايشته بوندنطولاىى ، امامنك ، بيوكره تملق ومد آهنه دن
 نفرت ، بيوكردن اولورسه بيله ، كوز تونديقى مقصدلرينده معارفه
 ايدوچيلردن يوز چويردكىنى كورهن بعض حاسد و جاهللكر ، امامى
 تكبرليك صفتى ايله اتارلر ايدى . اگر آنلر ، آنك ايله ، انصاف و اعتبار
 كوزى ايله باقهرهق معاشرت ايدرسه لر ، بيوكليك ايله ، تواضع (كچيكليك)
 نك نصل جبولديغىنى كورلر ، بو بيوك آدمك فقير و مسكينلره نه
 روشده خدمت ايتديكىنى ، استفاده ايدوچيلر و حاجت صور اوچيلر
 اوچون اويقولرينى فدا ايتديكىنى البته يقينا بلورلر ايدى .

(۱) باقى تمان دييور: والله العزة ولسوله وللمومنين . . . .

احباب و یاقینلری، بلکه ده شاگردلری ایله قونوشدیغی وقت قطعاً « امر » صیغه سی استعمال اینمز، بلکه آنڭ بیرینه، استفهام و تخیر صیغه لری کلتورور (۱)، مخاطبی اعتداره محتاج اولمقدن مقدم عذری قبول اینمکده پک کینش کوزوکور، اعتداره بیله حاجت فالدرمزدی.

وعده سینه خلافلیق ایده نی موآخذه اینمز، آنی بسبتون اونوتمش کبی اولوردی. مرحوم نازه اچلیلیک، آنی کوکلیلیک، کچهک و عفو اینمک ایله معروف ایدی. هیچ بر وقت آکا یاوزلیق ایدهن آدمدن انتقام آلمق اوچون کیزمادی. و هیچ برکشینڭ ضررینه سعی اینمیدی. بلکه یاوزلیق ایدهنه ایزگیلیک ایدر ایدی: یوز مرتبه یاوزلیق ایدهن بر آدم، یاردم رجا ایدرسه یاردم ایدر، بر شی صورارسه درحال ویرور ایدی. هاسدلری اولان، مسکینلر، آنی، حیل و مداهنه لریمز ایله آلدانیورز، ظن ایدرلردی. لکن آنڭ فراستی (۲) آنلر نڭ قلب یازیلرینی او قودبیغی، ونه گیزله دیکلرینی سیمالریندن استخراج ایندیکی حالده آنلر نڭ ظاهر حاللرینی قبول ایدر و گیزله دیکلرینی بلماش کبی کچردی. بو بابده «اییلیگی اهلی اولانه، و اهلی اولماینه عمومی یا پمپلسن، اهلینه تصادف ایدرسه ک پک گوزل، اهلینه توغری کلیمسه ک سن آنڭ اهلیسن!» مضموننده اولان خبر ایله عمل ایدر. و افلاطونڭ «دشمنانی اصلاحه چالشمق، آنی هلاک اینمیه چالشمقدن دهها توغری فکرلیلیکدر» سوزینی پک تحسین ایدر ایدی.

درست، بعضا حسن ظنده مبالغه ایدر ایدی. بو سببدن، بر قاچ آدملری اهل اولمدیقلاری مرتبه لره کوتاردی. خلق، البته بو خصوصده آنی طعن ایدرلر، عذرینی قبول اینمز لر ایدی. عذری ایهسه: آنڭ

(۱) بویله یاپارسه کز اولمزی؟ بکا کوره بویله کوزکیورا

(۲) اتقوا فراسة المؤمن. ان فی ذلک لایات للمتوسمین.

شو: اہلی اولمیان، آدم لری کونار دیکی مرتبہ لره، عاملر لازم اولدیغنک، بوحر بفرله ظن حسن ایدلمش ده آنلرنک الینه بو عملر تسلیم ایدلمش. صکره نجر به اولندیقلرینده تورلیچه اولوب چیقمش لر: بعضلرینده حسن ظن بیرینه دوشهش، خدمتینی ایفا ایدر وایزگیلیگه تشکر ایدر اولمش؛ بعضلرینک دنائتی میدانہ چیقمش: عملینی بیرینه کیتور مامش، افسدیسینه تشکر ایتماش اولمشدر. بو آلچق طاقملردن بر پارچه سی، ایلیک یاپانه فارشی باوزلیق یاپمش، کفران نعمت ایتمش؛ بر طائفه سی، آق کونلرده کولمسه رب قاراب، قاره کونلرده آرقا ویر مشلر در. لکن، احسان توپراغندن یارادلمش، همتینی خدمت عامه یه توجیه ایتمش، بر آدم گه فساد اخلاق نارالمش، وفا و اخلاص پک آز فالمش بر قوم ایچنده بیتشمشدر، بو آدمه، «بر قاچ سنه لر صواب، یاخش، یاخود یامان اولدیغیمه یی بلمدن هیچ بر آدمه ایلیک یاپه املیسین!» دیه لم می؟ حالبوکه بر کسه یی نجر به ایتمک عهده سینہ (اوستینه) تسلیم ایدلر یکی عملری، و آکا یاپلمش، احسان و ایلیکلر ایلر، دها قولایچه وجوده کلمکده در. مع مافیه، بعضا، صافی قلبیلر کیندن ناشی، اخلاصلی ظن ایتدیکی، بعض کسه نلره، عقللرینه صیغمیان بعض سوزلری ذکر ایدر، وقاره کوکره کلری تحمل ایدمه میه جگی بعض نصیحتلری ویرور ایدی. همه ده، حلم و کچمکده مبالغه سندن طولایی، مصلحه عامه یه نظر ا عفو لایق اولمیانلری عفو ایدر، و اصلاح عمومی، آنلردن انتقام آلمشی اقتضا ایدنلرنک انتقامندن کوز یومار ایدی. اگر بو خلقی اوله زایسه، مقصدینه وصولی دها چابوق، اصلاحی دها کینیش و دها عمومی اولور ایدی. دوستلرینه وفا ایتمکده، یاقینلرینه خیر خواھلیقده اوله بر درجه ده ایدی که، آنلرنک حاللرینه (استر یاشرینده، استر آچیقده، استر یاقینده، استر یراقده) بابالری و بالالری نندن زیاده اهمیت ویرور، آنلردن باوزلیغی دفعده، و آنلره ایلیگی سوقده، اولز لریندن ده

مكمل صورتدە سەئى ايدىرايدى. آنڭ ھەر بىر دوستى، آنڭ بىر قوغۇچىنىڭ سوزىنىڭ اياروب، يا كە بىر قوتلى ظالمدىن قورقوب، يا خود مال و مرتبە بە طمع ايدوب، دوستلاردىن چىقمەسەندىن، ھەقى ياردەمدە قىسورندىن بىلە امين ايدى.

كەندىسىلە، معاشرت ايدى و چىلەرە بو وفادارلىقى ايلە بىر نەمۇنە، آنلارنىڭ عقللارنى علم و ھەكمى ايلە تىرىپە ايتىدىكى كىمى، نەفسلارنى، اخلاق و سىرتى ايلە تىرىپە ايدىر ايدى دوشمەنلەردىن عفو؛ دوستلەرە وفا و ھەمەسىنە احسان ايتىدىكى ھالە، اصلاح يولەندە ايتىڭ قوتلى دوشمەندىن قورقماز و ايتىڭ وفادار دوستىنە طيانماز ايدى. بىلكە، كىڭاش (مشاورە) ايلە، بىر بىر رايۇندە مستقل، ياردەم استەمكە بىر بىر، ارادەسەندە مستقل ايدى. اللھە، و انسانلەرە اخلاصى تام ايدى. شونڭ اوچۇن، جناب اللھنىڭ تايىد ايدە جگىنە، و انسانلارنى آڭا مەسخر (دەيدىكىنە ايار تەمك) ايدە جگىنە پك اعتماد ايدىر ايدى. سەيندە دوست، دوشمان، اجنبى و طنى ھەمەسىنى قوللانور، لىكن كوكلىلە ھىچ بىر آدمە طيانماز، و ھىچ بىر بىسەلە آلدانماز ايدى (مغرور اوامەزدى). بەض آدمەر، آنڭ بەھادىرلىقى و عزىمىنىڭ قوتى و ھەكمەت قاشىنە نەفۇزىنە سەبب، بىر چوق عقلا، فضلا، محرر وادىلەردىن مەركەب طرفدارلارنىڭ اعتماد ايتەمەسىدە دىرلەر و بەضىلەر آنڭ اقدام و غىرەتنى اونكىن و كىسكىنلىگى، ھەكمەتنىڭ تايىدەنە، انىگلىزىلارنىڭ قوتىنە طيانماقندىن تاشىدەر ظنىنە و ارورلار ايدى. اما او، كەندىسى «قوت و عظمت صاحىبى اولان اللھ، و آنڭ بىڭا احسان ايتىدىكى عزىمەت و اخلاصدىن بىشقە بىر ماچام يوقدەر» دىر ايدى. بو غەصودە اوزىندىن استەفسار ايدەن بىر ذاتە، اللھ ايلە آنط ايدەرەك «بىن كەندىمى دىن يادە بىر شىە ماللك اولمىبان، چىلاق كىمى سانىورم، اللھدىن بىشقە بىر ذاتە اعتماد ايتەمىورم» دىمەشەر.

مەرھوم، توغرىلىق بىيىنە پك محكم سارامشىدى ھەق دىبە، اعتقاد

ايتىدىكى شىيلرى تىرى واطرافلىچە دوشىمىكك اصلا قىور ايتىمىزدى. انسانلار
 آراسىندە يالانچىلىقنىڭ چوغالمىسىنە بىرىچى سىبب، ظالم ھاكىملارنىڭ قاتى
 ظلمى، ھاكىمدارلارنىڭ استىبادى اولدىغىنى، ظالمىرە ياقىن اولانلارنىڭ،
 مستىباد ھاكىمدارلار مجلسلرىنىدە بولانلارنىڭ ايتىڭ يالانچى آدم اولدىقلىرىنى
 درخاطر ايدىرسىڭ، دىلىنىڭ توغرىلىغى، قىلىنىڭ بەھادىرىغىدىن باشقە حاصل
 اولدىغىنى بلورۇز. اگىر او، بەھادىر اولمىيە ايدى استىبادنىڭ ايتىڭ
 قونلى و ظلمنىڭ ايتىڭ دەشتىلى بىر زمانىدە استىبادە مقاومەت ايدىمىز
 بتون علما، ھاكىم و عوام رايىنە مخالف اولان راي و اعتقادىنە مداومەت
 ايدىمىز ايدى. بو ايتىڭ خىلق (توغرىلىق و بەھادىرلىق) اصلاھە
 اقتىدارنىڭ ايتىڭ بىرىچى شىرطلار ايدىر. يالانچى ايتىڭ قورقاق اللھنىڭ
 دوشمانىدىرلار، ايتىلىكىدىن بىر شى ياپىمىز، بىر فسادى اصلاھ ايتىمىز.
 يالانچىلىق، مداھنە و تىلمق چادىرىنى قورەش بىر قوم ايتىدە توغرىلىغى
 التىزام ايتىمىك، اللتە، نفس، اوچون غايىت آغىر بىر ھاالىر. زىرە، توغرىلىق،
 بىر چوق قىلىرى آچىغىلىندىرور، بىر چوق، ياشىرىن عداوتلىرى قوزغاتىور،
 دشمانلىرى چوغالتىور و دوستلىرى اوركىتور. بو كىبى بىر چوق ضررى
 اولان بىر صفتە نفسى كوچلەمىك اللتە آغىر اولسە كىرە كىدەر. صىگرەدىن،
 مىلكە و طبيعت ئانىيە اولوب كىتمەسى دىھا آغىردىر. بونى قولايىر ظن
 ايتىمىلەم عوامنىڭ ھواسىنە مخالف بىر شىبى مىيدانە چىقارمىقدىن قىرلى
 ھاكىمدارلار قورقۇيور، بىيوك عالمىر چىكىيور. بوندىنطولايى، رىئىسلار،
 مرؤوسلارە (تبعە — رعيە)، مرؤوسلار امىر و سىلطانلارە مىدلىغىنە ايتىيورلار
 (دىللىرى كوگىللىرىنىدە اولمىيانى سوبىليور). عوامى آچىغىلىندىرەق شىدە
 توغرىلىق، خواسى آچىغىلىندىرەق شىدە توغرىلىقدىن آغىردىر. يا، ھىر
 ايتىڭى طائفەبى آچىغىلىندىرەق شىدە توغرىلىغى ھىر ايتىڭى فرقىنىڭ
 سانچولارنى تىمەل ايدىن آدمى نىصل آدم دىيەلم؟ اللتە بو كىبى آدم
 (صديقلىر) مرتبەسىنىڭ اولسە كىرەك (۱). توغرىلىقە ثابت قىدم اولمىق، ھىقلىغى
 اظھار ايتىمىكە اولان شىچاغىنى بو عصرنىڭ ادبىيانى (شىچاعت ادبىيە) تىسبىيە

اينمكده در. حقيق اوغورنك ما كملرنك فھرندن، عوام و خواصنك طعنندن فوروقمیان آدم البته، قاج و سونگودن هم قورقماز. ياقنلرىندن اولان بر ذاته (امضاسز) (اگر فلان عملكنى ترك ایتمز ایسهك سنى مطلقا قتل ایدیه حكیم) مضموننده اولان تھدید عبارہ سینى مشتمل بر مکتوب كوستررھك، كندیسى بو مکتوب و تھدیدہ اصلا اھمیت و برمیورمش. مذکور ذاته افندم، سزنگ اللھدن فوروقمیان دوشمنلرگن واردر. فھرھنك طشروسندہ، صحرا بر بیردہ اولان اویسگنہ (۱) كیچھلین عودت ایدیورسن. بونك حقدہ دوشونسگن اولمزمی؟ دیدكندہ، "بو بریبیل سوزدر. بن وطنمده بو كونه قدر، بسكا، چین كوكلدن (یا كلكك!) دیه خطاب ایتیمیه جرات ایدن بر كھسہ بی. بیلہ كورمیه موفق اوله مدم." دیه مشدر بو ذات بر دیگر وقتدہ "اویگنہ كیچھلین خرسز (اوغری) كورور. ایسه نه یاپه جقسز، (دیوارده اصلمش، آلتی پاطلاره اشارت ایدرھك) شو، آلتی پاطلار ایلہ آنا چقسزمی؟" دیه صور دیفندہ، "خبر" كیچھلین خانہ ایچروسندہ آلتی پاطلار، پاطلاتمق، قاری و بالالری فورقودور، بن، خرسرنك، بیلکه سندن توتوب آلمه دن بشقه سینى بلمم" دیه مشدر.

مرحومنك كوركام خلقلرىندن بری ده، رأی و علمك انصاف، مذاكره و مناظره ده مكابره دن یبیرا قلیق ایدی. علمینك كینشلیگی، سوزینك توغر یلیغی ایلہ كبرلنمزدی. آنك مقلد اولمه مسی، اوفاق بر شاگردنك رأینیه مراجعت ایتمه سینى منع ایتمز ایدی. حقیغه قایتیمیه پك حاضر و بشقه نك فهم و رأینى چوق احترام ایدر ایدی. بو خلق، خصوصا شهرت و جاه ایاسی اولان عالملرده پك آز بولمقده در. انصاف و حقیغه

(۱) استاذ حضرتلرینك یورطی، قاهره نك طشروسندہ «عین شمس» اسلی

قریدہ ایدی. اورالره مخصوص ترین (یویزد) لر كیدبور.

رجوعینه بر مثال اولوق اوزره کوستره بلورزکه، مرحوم (تفسیر جزء عم) سنده، بعض مفسرینک دیدیکی کبی، (واما السائل فلا تنیر) آیه کریمهسی تفسیرینده «(سائل) کلمهسی قرآنده، فقیر و مسکینه عنوان اولهوق وارد اولمامشدر» دیه یازمش ایدی. بونی کورهن بعض فضلا، آنک بو سوزینک، سائل کلمهسی قرآنده مال استه وچی معناسنده کلمه مشدر، معناسینی ایفا ایتدیکنی آکلایهوق (والذین فی اموالهم حق للسائل والمحروم) آیه کریمهسینی کوستروب اخطار ایتمشدی. بونی ایشندیکده، کندیسینی یا کلهش، ظن ایتدیکندن، (المنار) صاحبینه، خطاسینی اعتراف ایدرک بر کچوک «کغذ» یوالاب، شو کغذ کبی، طبع اولمش، (جزء عم) عددنجه اونبیک دانه، کغذ طبع ایتیمه، جمعیت خیریه یهده بو کغذ یابشدرلمهدن (جزء عم) بی صانما یه امر ایتمشدر. (المنار) صاحبی ایسه، تفسیره مراجعت ایدوب، بو توغریده اولان، عباره بی صحیح، لکن بر قدر ایهاملی روشده بولاره قی (کغذ) سی طبع ایتهدن، کندیسینه مراجعت ایتمش. صاحب ترجمه، عباره بی گوزلجه دوشنمه یه باشلاب، (جزء) نک مسؤده (فاره لمه) لرینی کوزدن کچر مش. نهایت، (سائل) حقنده بو عباره بی یازدیقی وقت، خلقنک توهم ایتدیکی کبی، (وفی اموالهم...) و (السائلین وفی الرقاب...)

آیه کریمه لرینک بو عباره یه منافی کوز و که جیگینی تدکر ایتمش اولدیغینی خاطرینه کیتور مش، صکره عباره بی آچیق، آکلایشل جق روشده ایضاح ایدوب (المنار) ده نشر ایتدرمشدر.

انصافی و حقیقغه قایتمه بی سوهن بوذات، ثبات و متانتده بیوک بر طاغ کبی ایدی که، کرشدیکی عملندن اصلا قایتمزدی. زیره او، هیچ بر عمله، اولا دوشنمه دن، تدبر و بصیرتدن بشقه باشلامز ایدی. آنک حقنده افغانی «او، فلک کبیدر، تغیر نه اولدیغینی بلمز» دیور مش. بو سوزی، شرق شهرلرینک اوزون بر زمان سیاحتندن صکره، آورو پایه

فایتمدیغنده، اوراده برافدیقى، بر چوق آدملرنڭ اؤلینگى حاللربندن اوزگهردیکلرینی، شیخ محمد عبك نڭ اولدهگى حال و مسلک نڭ قالدیغینی کوردیکى وقت سویله مشدر.

جومردلیقى حقنده سویله میهده حاجت یوقدر. صدقه سینى گیزله دیگى واحسانینی یاشردیگى حالده بيله خلق آراسنده جومردلیق ایله معروف، بر قاچ فقیر و عاجزلری تربیه ایندیكى حالده، آنلره بو عالی گیزله مکلری ایله توصیه ایندیكى چوق کهنه لر بلیور ایدی. انسانلره معاونت اینمکده آنڭ اوچون کیڭچیلک و صقندیلیق وقتى مساوی ایدی. بیرونده ایکن بر احبابی کلوب « پدرم وفات ایندی تکفین و تحمیزی اوچون توته چق بر پاره م یوقدر » دیدیکنده، « مدرسه سلطانیه » دن بڭی آلوب ده صرف اینمدیكى معاشی (آیلیقى) نڭ هب سینى آڭا ویرمش ایدی. بونڭ بیرینه جناب الله آڭا خلیفینی ویردی: آنڭ مصرده بر کهنه ده آله جفی وار ایدی. بو کهنه بورجینی ادا ایتمز، او، بو دیره ک کیچکدر دڭچه کیچکدر وردی. دوستینه وارینی ویردیكى کوندن بر کون کچکدکه، آنڭ اسمینه مصردن بر (تحویل) کلدیكى (محلې بانقه) خبر ویردی. بو تحویل اوته گى کهنه ده اولان پاره سی ایدی. (الله توکل ایندن انسانه، الله کافیدر.) مرحوم نققه سندن بر شی آرتدورسه خیراته صرف ایسردی. اؤللیرى (زنوبیه) دبه معروف (سیغاره) همده (نارگیله) ایله نوتون اچردی. صڭره نوتون اچمکی بو- سبتون بر اقوب آڭا صرف ایده جگینی صدقه ایدر اولدی.

مرحوم نڭ، دین و امته اولان غیرتینی آیروجه بیان ایتمک لازم اولمزه کیرهک. چونکه، امت اسلامیه یی آداب دینیله ایله تربیه ایتمک بولنده بتون حیاتینى فدا ایتمه سی البت بو غیرت نڭ اثر و ثمره سیدر. بو یواسده سعیی آپ آچیق هر کیمه معلوم، یاقین، براق، دوست و دشمنان هب اعتراف ایتمکده در. یوقاریده آز می یازلدى؟ بو بیرده

ايسە ھەر كەسە مەلۇم اولمىيۇب، ايڭ ياقىن دوستلارنىڭ غەنە مەلۇم اولان
 بىر ايىكى دىلىلى كوسترەجگىز : ياقىن شاگردلارنىڭ اولان بىر فاضل
 مۇھتەم دىيۈر كە ، ۱۳۱۵ رىمزانىڭ بىر كۈنى وەدەمىز مۇھىبەچە اولەدن
 سۇكرە غانەسىنە واردىم . فقط ، اويۇبۇر (اويۇفلىدىر) دىدىلەر . ھالبۇكە
 اولەدن سوڭ اويۇمق آنڭ عادىتى دىگلىدى . بلكە ، كىچىدە بىر قىدىر
 اويۇر ، سىر وقتىدە قالقار ، ايرتە نمازىنە قىدىر اولتورۇر ، نمازى قىلىد-
 قىدىنكىز قوياش كوتار لىچىدەك اويۇر ايدى . اويۇسنىدىن قالقەسىنى
 بىكلام . اويۇسنىدىن ، عادىتى خىلاڧى اولەرەق بو وقتدە اويۇمەسىنىڭ
 سىبىنى سورەدىم . جواپىدە : «كىچىدە مۇسلمانلارنىڭ ھالىرىنى ، دىنىلارنى
 اولراقلەشدىقلىرى ، ھوا وشەھوتلارنىڭ اياردىكلارنىڭ ناشى آنلرە نە كىمى
 بلالار ، نزول ايتىمكە اولدىغىنى (۱) تفكرە طالدىم . فكر بىگا بوستىون
 استىلا ايتىدى : مۇجوع عصبلرىنى ھەر كىتە كلتورۇب آنى شىدئە اويۇغاتىدى .
 ەتى غانەمدىن چىغۇب ، خىلقنىڭ چوق طوپلاندىغى (موسكى سوقاغى)
 و (از بىكە مەيدانىنە) كىدەرەك ، انسانلارنىڭ چوق كىچىدە بىر بولە
 تورۇب ، «آى مۇسلمانلار ، دىنىڭدە نە فئالىق بولدىڭىزدە ، آنى بىراقىڭىز ،
 دىنىڭىزدىن بىدالدىڭىز شىلردە نە خىر بولدىڭىزدە آنلارنى طاقىدىڭىز ،
 دىبە چىقۇرۇب آنلارنى طوپلامىيە ، سۇكرە كىردىكى بولمىڭىز نە اولدىغىنى
 و بو بولنىڭ آخىرى فنا اولەچىنى و آنلاردىن دونوب توغرى بولە
 قايتىمەنىڭ چارەلرىنى بىان ايدوب بىر خىطبە سويلەمىيە اويۇلاندىم . سۇكرە
 ياتوب اويۇمق استەدىم . ھىچ اويۇبەمدىم . نھايت قانە صارلدىم . ھالبۇكە
 كىچىلەرى يازمق عادىتىم دىگلىدى . قلم كىندى كىندىسىنە بىر «فصل»
 يازدى . آنى رسالە التوحىدنىڭ سوڭقى فصللارنىڭ بىرى ياپدىم . بوندىن

(۱) استاذ حضرتلىرى ، بلالردىن ، ايگىنلەرى چىكىرتكە آشامق ، يغمور ياغماق ، قويزۇ
 قلى يولدىزلىر ظھور ايتەك كىمى شىلرى ارادە ايتىمور . آنڭ علم «دوربىنى» بىرە كورە پىك
 اولراق اولان بلالرى ، وھكىمە «غردەبىنى» مەنوى وپك نىچكە اولان مۇھ آفاتلىرى
 كوسترەشدر !

صكره نغم بېرىنە كلى، و كوزيمه اويقو تولدى. تولدى اما، فۇظ كىچەدە بزه وداع ايتدى. اويومق اولم-ادى. ايشنه شو كوردىكڭ كوندوزگى اويقو، دونگى، كىچەدە فالمش اويقونڭ عوضىر» دىدى. رساله التوحيد اوقوبانلر، كورمش اولسەرلر كىرەك، شو، اويقو آراسنده يازدىقى فصل « انتشا رالاسلام بسرعة لم يعهد لها نظير فى التاريخ » سرلوهلى فصلدر. بو فصلنڭ نه درجه لرده بر خارقه اولدىغىنى بلك اوچون «رسالة التوحيد»ى اوقومق ايله توصيه ايدرەك مقصدە كەلم: كىنە مذكور فاضل دىيور ۱۳۲۱ هـ ده « عين شمس» دە اولان خانەسىنە واردم، كندىسنى خسته كىى كوزوكدىكى حالده (عربچە) اولان اوچ كىتابنڭ كاغادلىرىنى قارشىدريور ايدى. بنده، «افندم كىفكز نصل، بوكتابلر نه لردر؟» دىدم. او «بو كوردىكڭ كىفسزلىك نەپچ عصبى در. بو كىفسزلىك بڭا، عمومى هاللىرى دوشوندىكىم وقت عارض اوليور؛ بو كىتابلر ايسه، اصول الفقه كىتابلىرىدر. قرآن هقنده اولان بڭلرېنە باقوب اكلنورم. بو كىتابلرە باقوب بر فكر ايدر ايسەم، مسلمانلرنڭ قرآنندن نه قدر اوزاق اولدىقلىرىنى كور يورمده، بنده (نەپچ عصبى) دها بر كسب قوت ايديور.» دىدى. عادتلىرى ايسه، اكثر عادتلىرىنە، خصوصاً شرعا وعقلا مكروه اولان، يىكلىرى اوزون وكىڭ ياپىق، ايتەكلىرى سوزوكلمك كىپلرده-بو ديار علماسىنە مخالفت ايدر والىنى اوپمەيى هم مكروه كورور، بالىكز كوروشمك (۱) (مصافحه) ايله اكتفا ايدر ايدى. ازهر ليلرده عادت اولان، درس سوكنده الينى اوپمەيى هم منع ايتمشدر.

(۱) كوروشمك: كورمك مصدرىنڭ مفاعلهسىدر. يعنى، ايكى كشىنڭ بر برىنى كورمكى مەناسىنن زىيادە مەنايى افادە ايتەيور. لىكن بزه، «كوروشمك» كلمەسىنى ال دوتوشمق (مصافحه) مەناسىنە استەمال ايديورلر. «كورگانەز، كوروشكانەز اولسون!» دىلر. كلمەيى اصل مادىسىنە قىتارغاندە، بو، بر يا كلىش استعمالدر. عثمانلار، عربچە، اولان (مصافحه) كلمەسىنى ال دوتوشمق دىە ترجمە ايديورلر.

كوزى اوڭنده، آنى مدح ايدوب برشى اوفومقى، ياخود شعر سويل-
مگى سومز، بتون وجدانيله نقرت ايدرايدى.

فرانسە خار جيه ناظرى موسيو هانو نوڭ اسلام حقمده اولان مقاله سىنى ردايله
مشهور مقاله سىنى مصر علما سندن برينه نسبة ايدوب «المؤيد» جريدە سنده
نشر ايتدر ديكى زمان، خلق، بومقاله نڭ صاحى، استاذ حضر نلرى اولديغىنى
بلمش لردى. زيرە مصرده بو كىبى بر رديه يارميه مقتدر آندن بشقه بر
آدم بولنمادىغىنى اعتقاد ايدور لر ايدى. بو سوز، اوزينه عرض
ايدلدىكى وقت چهرەسى تغيير ايدرهك: «بنى بو سوز كىبى، بر شى
انچنمه مشدى. زيرە بويله ديمك (مصر ليلر اويله بر جهانده درلر كه، بعض
واجبلرى ادا ايتمك اوچون آنلر ايچنمه يالڭز، بر فرد بولنمقده در،
حالبوكه بو كىبى واجبلرى ادا ايتيه مقتدر هر بر بلدهده بر قاچ آدم
بولنمق لازم ايدى) ديمكدر. قومينڭ ترقى و رفعتىنى جان و دلتن
سور، بر كەسنه يه، آنلرى بويله بر عاجز و جاهل حالده كورمك البت
بيوك اينچنمه بى موجب اولمقده در.» ديمشدى. ديگر بروقتده: «بو
ديارده، ملته، قياقتى دكشدر وب خدمت ايتمك ممكن اولمديغى بيوك
بر بلادر. چونكه بعض خدمتلر واردر كه آنلر ايله ملته فائده كيتورمك،
قياقتى دكشدر مەبى استەر» ديمشدر. و بشقه بر وقتده، بن ملتەم ايچنك
بنى هر بر علمده ماهر در ديه اعتقاد ايدوچى آدملر نڭ چوق بولنمە سىنى
سويورم. زيرە بو حال، بنى شو عمللره مراجعت ايدوب، بلمديكار مەي
استحصال ايتيه و آنلر ده اقتدارلى بر كشى اولميه سوق ايدور. علم
عاشقلىسى اوچون، استفادة ايدمەك بشقه بر يسينڭ بولنمە مەسى بيوك
مصبتدر. چونكه بويله اولديقه، آنڭ معلوماتى، يالڭز كند يسينڭ
بخت ايدوب بولديقلرى شيلره منحصر اوليور. بشقه لر نڭ بخت شمره لر ينى
قوشمق ممكن اولميور» ديمش ايدى.

آنڭ مشهور سوزلرىندىن بىرى: «بو دنياده، بن يالڭىز، اولومدىن قورقورم. چونكى، اولوم، بىم يولىمى كىسە جىكىر.»

وفاتىدىن سىڭرە غزىتەلرنىڭ يازدىقلىرى:

صاحب ترجمە نىڭ وفاتىدىن سىڭرە غزىتەلرنىڭ يازدىقلىرىنى «خەرفىيا» نىڭ ئايمىمى، بىزم بو كىچىك رسالەمىز ئىچەم ئايدەمىز. يالڭىز بىز بۇرادە آنلرنىڭ نە مىئالەدە يازدىقلىرىنى قىسقىچە بىلدۈرۈمك اولدۇق.

وفاتىنىڭ ئايرىتىسى كۈنى (مىصرنىڭ) عربى وافرئىچى غزىتەلرنىڭ ھەمەسى (ھىسرت ماقالەلىرى) نىشرا ئايتىدىلەر. ستونلارنىنى فۇق العادە فارەلرە بويادىلەر. بىرنىچى صحىفەلرەنە مەرھۇمنىڭ رەسمىنى قويدىلەر. فۇق الحد تأسىف و خىسارار اظھار ايدىرەك، (علم يونغالىدى! ھىكىمت غايب اولدى! فىلسفە ضايع اولدى! دىننىڭ ھامىسى كىتىدى! اسلام فىلسوفى وفات ايتىدى! مىسلمان بەھادىرى ارخىمال ايتىدى! اسلام بىتىم قالىدى! بىتون اسلاملەر ماتىم توتۇمەلى! تەفسىر، آھ چىكسون! شىرق آغلاسون!) جەلەلرەننى يازدىلەر. بىشقە مەملىكىتلەردە بولغان اسلام غزىتەلرى ھەمدە ئورۇپا غزىتەلرنىڭ ھەم بىر چوقلىرى بوغۇصوصدە (قايقوبىندلىرى) يازۇب مىصرلىلرنىڭ ھىسرتىنە اشتراك ايتەشىلردىر!

تەزىيەلەر:

مەرھۇمنىڭ طوغۇمەسى ھامۇدە بك، دوستى عبدالكىرىم مىسلمان وباخىصوص، ياقىن شاگىردلرىندىن اولان، (الھىتار) صاحبى رشىد رضا جىناپلىرى دىنيانىڭ ھەر كۈشەسىدە بولغان، مەرھۇمنىڭ ھىكىمت و فضلىنە مەقتۇن، فضىلت صاحبى اولان كەسنىلەردىن، استىر ئىلىقېراف، استىر پۈستە

واسطه سيله بر چوق تعزیه نامه لر آلمشدر. بز بو رساله جكده عبرت اوچون، لوندرده «قمبريج» دار الفنوننده مدرس، بر انگلين عالمينك عرجه يازلوش تعزیه نامه سيني كوستره جگن. بو تعزیه نامه (هاموده بكه) يوللانمشدر:

ايشته كندى عباره سيله:

سیدی الفاضل المكرم! لا اعلم باى لسان اعزیکم وكل المصریین بل كل العالمین، على هذه المصیبة التی عمت الناس کلهم اجمعین، وخصت المصریین. ومنذورود هذا الخبر الهائل، رب يوم اردت ان آخذ القلم باصابعی لکی اعرب عما فی القلب من الحزن والغم الشدید ووضعتہ بأسا وعجزا لان هذه المصیبة وراء الکلام:

خبر ما نابنا مصمئل * جل حتى دق فیہ الاجل
یا سیدی فی مدة عمری رأیت كثيراً من البلاد والعباد وما رأیت مثل الفقید المرحوم قط. لا فی الشرق ولا فی الغرب. فوالله كان وحیداً فی العلم، وحیداً فی التقوی والورع، وحیداً فی البصيرة والاطلاع علی ظواهر الامور وبواطنها، وحیداً فی البلاغة والفصاحة.

شامسا فی القر حتى اذا ما * زکت الشعری فبهرد وظل
کیف اصف بهذا اللسان العاجز هذا الرجل الفقید الذی كنت افتخر بأن احسب من اقل تلامذته. انما ارجو من سیدی ان یقبل منی تعزیه من قلب حزين غیر قابل للتسلی علی هذا الفقدان العظیم!
ارید ان شاءالله ان اکتب شیئاً باللغة الانگلیزیه فی ترجمه حال الفقید. وقد جمعت کل ما وجدت فی الجرائد العربیه فی هذا الباب. وارجو من حضرتک ان تعینونی فی ذلك بارسال الترجمة الموعوده

فی (المؤید) اذا طبع علی حدیة الکی استفید بها فیہ. فتقبل یا سیدی المکرّم
فی الختام اخلص تعزینی وازکی السلام ا (۱)
المخلص ادورد برون

مرثیه لر:

مرحومنگ حقیقه مصرلی شاعر لر طرفندن پک چوق و غایت
گوزل و طاطلی مرثیه لر سویلنشدن. بونلرنگ بر چوقلری بیرلی
غزته لده نشر ایدلمش ایدی. بو مرثیه لر ایچندن ایک گوزلی اولان،
شاعرنگ کندی آغزیله، استاذنگ قبری اوزرینده اوقولمش،
صکوه لری (المنار) مجل سنده نشر اولنمش، مصر شعراسیننگ ایلری
کلنلریندن عد ایدلن، محمد حافظ افندی ابراهیم جنابلاریننگ مرثیه-
سینی یازه جغز:

ترکجه سی: محترم افندم. شو، بتون انسانلری، وبخصوص مصرلیلری فوق الحد
حکیم ایدن، بیوک مصیبتدن اوتری، ذات عالیلری، بلکه جمیع مصرلیلری، بلکه عموم
اسلاملری و بلکه بتون دنیا انسانلرینی نه کبی بر لسان ایله تعزیه اید، بله چکمی درک
ایتمکدن عاجزم. بو قورقوتچلی خبری ایشتییکدن بیرو، کوگلمده پیدا اولان غم
وحسرتلری اظهار ایدوب بر تعزیه نامه یازمق اوچون برقاچ دفعه الیمه قلم آلدیم ایسه ده
عاجز و مایوس اولره ق بر اقیهه مجبور اولیور ایدم. عزیزم، بن اوز عمرده پک چوق
شهرلری، پک چوق انسانلری کوردیم، لکن مرحوم شیخ حضرتلری کبی کسه بی، شرق
وغرب شهرلریندن هیچ برینده کوردیکم یوقدر. والله، علمده نظیرسن، تقوا و ورعه مثلی
یوق، هر شینگ ظاهر و باطنیه اطلاعده متفرد، فصاحة و بلاغده بر داهیه ایدی. کندی بی
آننگ ایک اوفاق شاگردلریندن حساب ایتمکله افتخار اید، حکم بر ایری بو، عاجز ديلم
ایله نصل تعریف ایدیم؟ یالکیز، سزدن رجا ایدیورم که، بنم ایگ حزین، و هیچ تسلی
قبول اید، مین بر قابندن چیقان تعزیه می قبول ایدیگر. جناب الله یاردم ایدرسه، مرحومنگ
ترجمه حالینی انگلیزجه یازوب نشر اید، حکم. بوگا دائر عربجه غزته لده بولسد بقم
معلوماتک جمله سینی طوبیلادم. اگر «المؤید» جریده سیننگ وعد ایتدیکی ترجمه حال
آیروجه طبع ایدلورسه، شو ترجمه حالی یوللاب بنده آره معاونتده بولنورسنگز، آندن
هم ستفاده ایدردم. اخلاصی تعزیه می، و صافی تحیه می قبولسنگز موجود.

باقی اخلاص

سلام على الاسلام بعد محمد * سلام على ايامه النضرات
 على الدين والدنيا على العلم والحجى * علم البر والتقوى على الحسنات
 لقد كنت اخشى عادى الموت قبله * فاصحبت اخشى ان تطول حياتى
 فوا لىفى والقبر بينى وبينه * على نظرة من تلتكم النظرات
 وفقت عليه حاسر الرأس خاشعا * كانى حيال القبر فى عرفات
 لقد جهلوا قدر الامام فما نزلوا * مجالده فى موعش بفلاة
 ولو اضر حوا بالمسجدين لا نزلوا * بخير بقاع الارض خير وفات
 تباركت هذا الدين دين محمد * ابترك فى الدنيا بغير حماة
 تباركت هذا عالم الشرق قدضى * ولانت فناة الدين للقمزات
 زرعت لنا زرعاً فآخرج شطأه * وبنت ولما نجتج الثمرات
 فواها له الا يصيب موقفا * يشارفه والارض غير موات
 مددنا الى (الاعلام) بعدك راحنا * فردت الى اعطافنا صفرات

بويتلرنك تركچه ترجمهسى : ۱) شيخ محمد عبده ن قالان ، اسلام وآنك او ، گوزل
 كونلرينه سلام اولسون ۲) دين ، دنيا ، علم ، عقل ، ايبايك ، تقواليق وگوزل اشقر
 سزده سلامت اولكز ، ۳) بن اوللرى اولولمدن قورقيوردم ، شيمدى ايسه اوزاق زمان
 باشامقدن قوروقيه باشلام . ۴) استاذنك ، بنم اوچون ايگ بهالى اولان باقىشلاريندن ،
 برگه باقىشى ايلهده مشرف اولميورم . چونكه آرامزده قبر واردر . ۵) آنك قبرى
 اوزرينده ، باشم آچيق اولديغى حالده بر طور مسكيمانه ايله توردم . بو حالده بن قبرى
 اوستينه چيقمش قيامتلى يه بگه بورم . ۶) امامنك قدرينى بلميدرك ، آنى ايسسز پسر
 بايابانه دفن ايتديلر . ۷) اگر آنى ايكى مسجندنك (مسجدالنبى ، مسجدالاقصى) برينه
 دفن ايتسeler ، ك مبارك توپراغه ، ك مبارك سوبها گي دفن ايتمش اولور لر ايتدى .
 ۸) اى مبارك دين مبین محمدى ، سنى بوندنصكره كيم حمايه ، وسك اطعن ايدوجيلرى
 كيم مدافعه ايدجكر ؟ ۹) مبارك دين ، بلمايسن كه ، شرتنگ او ، بيوك عالمى دنيايه وداع
 ايتدى . سنى مدافعه ايديجى او ، بوادر ، اولومنگ هجوملرينه مقاومت ايدمى ! (بو
 صرئقى بيت مالا مترجمدر !) ۱۰) بزم اوچون ، علم اورليقارينى سرپدك
 حكمت اگينى اكدك . بونلرنك اينجه ، اينجه فداللىرى بيردن چيقمايه هم باشلامشدى .
 فقط بزلر دها ميوه لرينى طويلاماش اولديغمز بر زمانده بزه وداع ايتدك .
 ۱۱) اگر بو الكمش اگينى تربيه ايدوب اوسدروچى ، اللهنگ توفيقيله مؤيد
 برابر بولمزه نه قدر تأسفى ايدلسه آزدر . ۱۲) سندن سكره بزلر علمه ظن
 ايتديكمز آدماره اللريمزى اوزاندق ، فقط اللريمز بزه بوش اولمزه قى قايتدى .

وجالت بنا تبغى سواك عيوننا * فعدن وآثرن الهى شرقيات
 وآذوك فى ذات الاله وانكروا * مكانك حتى سودوا الصفحات
 رأيت الأذى فى جانب الله لذة * ورحت واسم تههم له بشكاة
 لقد كنت فيهم كوكبا فى غياهب * ومعرفة فى انفس نكرات
 ابنت لنا التنزيل حكما وحكمة * وفرقت بين النور والظلمات
 ووفقت بين الدين والعلم والحجى * فاطلعت نورا سن ثلاث جهات
 وقفت لهانوتو ورينان وقفه * امك فيها الروح بالانفحات
 وغفت مقام الله فى كل موقفى * فخافك اهل الشك والنزغات
 وكم لك فى اغفاء الفجر يقظه * نقضت عليها لذة الهجعات
 ووليت شطر البيت وجهك خاليا * تناجى آله البيت فى الخلوات
 وكم ليلة عاندت فى جوفها الكرى * ونهت فيها صادق العزمات
 وارصدت للبلغى على دين احمد * شباة يسراع، سامر النفثات

(۱۳) سندن بشقه بويستى ازل باو، يان، بو، يان باقدق، لکن صوفر آدم کى، سکا بگزه ر
 آدم ده تابا آل دىق. (۱۴) بعض جاهلر سکا اذا ايتدير، فضل و ماکتگنى انکار ايدره گزيته
 بيتلرينى قار له مقدر بيله اوتاتما ديلر. (۱۵) اما سن، الله يولنده كوردى ك اذا وحفايى
 لذت عدايتىڭ، بونلردن شكايت فلان ايتوب بولسكەن نوقتامادىڭ. (۱۶) سن علملر ايچنده،
 قراگفولمق ايچنده، يولدوز، نكره (نحو اصطلاحى) نفسلر آراسنده (معرفة) ايدىڭ؟
 (۱۷) بزه قرآن كريمك حكم و حكمتلرينى برابر آگلاتدىڭ، نور ايله ظلمت
 آراسىنى مگىل صورتده آردىڭ. (۱۸) دين، علم و عقل آرالارنى اوزلاشردىڭ، بو
 هنريك ايله بزه نورى، اوچ طرفدن پارلاتدىڭ. (۱۹) هانوتو، رينان كى
 غريلارنىڭ قارشوسنده بهادرانه بر صورتده، توردىڭ، آتلىرى علم و حجة روحى ايله
 اسكات ايلدىڭ. (۲۰) هر بيرده سن الله نىڭ مقام و عظمتىدىن قوروقدىڭ، بوندىن تولايى
 سندن شك و شبهه اهللىرى قوروقدى. (۲۱) پك چوق وقتلرده اويقو ايتلرينى
 سيلكوب آتەرق اوياغ تورور ايدىڭ. (۲۲) تنها بيرارده، اللهمك بيتيمه توجه ايدرك،
 بيتىڭ الهىمىنه مناجاة ايدردىڭ. (۲۳) پك چوق كيچىلرده، اويقولريگنى ترك
 ايدرك، ايك صادق فكر و توغرى عزملريگنى اويغاندىڭ! (۲۴) دين ميين اسلامه انرا
 ايدوچيلره قارشى يازدىقلىرى عقللىرى سحرليهك درجده اولان، كىسكىن قلمسكى
 اشلە تىكجە اشلە تيور ايدىڭ.

اذا مس حد الطرس فاض حبينه * باسطار نور باهر اللمعات
 كأن قرار الكيرباء، بشقه * يربك سناه ايسر اللمعات
 فيا سنة مرت باعواد نعشه * لانت علينا اشأم السنوات
 حطمت لنا سيفا وعطمت منبرا * واذويت روضا ناضر الزهرات
 واطفأت نبراسا واشعلت انفسا * على جمرات الحزن منظوبات
 رأى فى لياليك المنجم مارأى * فأنذرنا بالويل والعثرات
 ونبأه علم النجوم بحادث * تبیت له الاجرام مضطربات
 رمى السرطان الليث والليث خادر * ورب ضعيف نافذ الرميات
 فأودى به ختلا فمال الى الثرى * ومالت له الاجرام منحرفات
 وشاعت تعازى الشهب باللهغ بينها * عن النير الجاوى الى الفلوات
 مشى نعشه يخال عجبا بربه * ويخطر بين اللمس والقبليات

- (۲۵) اگر سنك او، اوتكين قلمك كاغد اوزريندن بر دعه كچوب، كيدر ايسه، او كاغد اوستنده نور سطرلرى پارل، پارل پايلايوردى.
- (۲۶) گویا قلمك اوچنده الكتريق مركزى وارد، چونكه كاغده آنهچق طوقنورسه مكمل بر ضيا (ياقتيلىق) كوزوكيؤر ايدى. (۲۷) اي، آنك حناز سندن كيچوب كيدن يل! (سنه) سن بزم اوچون ايك خيبرسن (مشعوم) اولان برسنه سون.
- (۲۸) چونكه سن بزم قلنجمى سندرلك، منبريمى ييقداك، ايك گوزل منظره ساچكار ايله تولى باغچهمى بر باد ايلداك. (۲۹) فانوسيمى سوندرلك، جگرلرمزه اوت ياقداك. (۳۰) سنك كيچهلرلكده منجم قورقجلى دولش كوردى ده، بزم حسرت واوليلان خبر ويردى. (۳۱) نجوم علمى آنگا، فلكارده بولنان يولدوزلرنك سقوطنى موجب اولهچق قدر بيوك بر وقعيه اشارت ايتدى. (استاذنك وفاتى) (۳۲) ميشه سنده ياتمهك اولان آرسلانى، سرطلان (راق-فسقج) (استاذنك مبتلا اولديغى خسته ليگلك اسمى) آتدى. بعضا اوفاق بر آتوچينك هم اوغى هدنه اصابت ايدى. (۳۳) بو آرسلانى، شو اوفاق سرطلان آتوب حيله وخيانت ايله هلاك ايتدك سونگره، آرسلان توپراغه توغرى ييقلىدى، آنكله برابر، آن قالدريكه اجرام سماويه هم ييقله ايدى. (۳۴) پارلاق بر يولدوزنك بايا بانه سقوطنه نطولايبى، آتيلان يولدوزلار، اوز آرالرينده برى برينى اشاره ايله تعزیه ياتميه باشلاديلر. (۳۵) حنازسى، اللهنك رحمتينه غرق اولمش بندهسى كى بر طور و تورانه ايله يوردى، دوتوق و اوپك ايجروسنده ساللانه، ساللانه كيديوردى.

تكداد الدموع الجارىات تقله * وتدفعه الانفاس مستعرات
بكى الشرق فارتجت له الارض بعه * وضافت عيون الكون بالعبرات
ففى الهند محزون وفى الصين جازع * وفى مصر باك دائم المحسرات
وفى الشام مفجوع وفى الفرس نادب * وفى تونس ما شئت من زفات
بكى عالم الاسلام عالم عصره * سراج الدياجى هادم الشبهات
ملاذ عياييل ، ثمال ارامل * غياث ذوى عدم ، امام هداة
فلا تنصبوا للناس تمثال عبده * وان كان ذكرى حكمة وثبات
فانى لا خشى ان يضلوا فيومئوا * الى نور هذا الوجه بالسجدات
وياويح للشورى اذا جد جدها * وطاشت بها الآراء مشجرات
وياويح للفتيا اذا قيل من لها * وياويح للخيرات والصدقات
بكيما على فردوان بكاءنا * على انفس لله منقطعات
تعهدنا فضل الامام وهاطره * باحسانه والسهر غير موات

۳۶) خزانة سينگ بورودىكى وقتىدە، كورورايسەگىز، كوزياشندن حاصل اولمش بىردىگىز ايچىندە كىتىكىدە اولان كىمى . ياخود اغزلىردن آتش كىمى علونوب چىقىمقىدە اولان نىفسلىر (صولى) نىڭ فوتىلە سۇدە اوچىقىدە اولان بىر ئابوت ، ظن ايدىدىگىز . ۳۷) شرق عالمى اويلا بىر آغلادى كە ، انىڭ آغلامىدىن بىر حركتە كىلىدى ، كوزلىرىنىڭ باشى بىتدى . ۳۸) ھىندىلى خىسرتىمور ، چىنلى قاينغوربور ، مىرلى حىزىن ، حىزىن آغلايۇر . ۳۹) شاملى كوئىنيور ، ايرانلى واويلاە ايدىيور ، تونىلى آچىنەرەق آە ايدىيور . ۴۰) بو كىمى ، عصرنىڭ عالمى ، قاراگىغورنىڭ نورى ، شىھەرنىڭ ھادىمى (بىقىچى) اولان ذاتنىڭ وفاتى اوچون بىتون اسلام عالمى آغلادى . ۴۱) . يو ذات ، بىچارەلەرنىڭ ملجأى ، طول قادىنلارنىڭ يارد-مىچىسى ، فقيرلەرنىڭ قوللىنىن دوتۇچى ، عالملىرنىڭ امامى ايدى . ۴۲) ھر نە قىدر ، سا-ھىبىنىڭ حىكىمىت وھىمتىنە بىر يادكار ايسەدە «عبدە» نىڭ ئىئالىنى (پامىتىك) دىكەگىز . ۴۳) زىرە ، بىن ، خاق يولىدىن چىقارلردە ، بو يوزنىڭ نورىنە سجدە ايتىمە باشلارلىر ، دىھ خوف ايدىيورم . ۴۴) اى ، « مجلس الشورى » سنىڭ اعضاءلىك آراسىدە بىر مشكىل ظوور ايدىرسە آنى كىم حل ايدىچك ؟ پىك آيانچ حالدە سىن . ۴۵) اى فتوا (مفتىلىك) ايدىدى سىڭا آنىڭ كىمى ايرىرەدە ؟ صدقە وغىرات ، سۇزدە رۇئىسسز قالدىگىز ! ۴۶) بىر قۇر اوچون آغلادىق ايسەدە ، فقط بىزم آغلاماقىز ، الله يولىنى ازلەيمە سلوك ايدىن ، استاذنىڭ آرقاسىدە فالمش بىر چوق كەمسەلەرى آياب آغلامقىر . ۴۷) اويلا بىر كەمسەلەر كە ، آنار استاذنىڭ فضل وھىمتىنە عادتلىمش ، زمانە فارشى توردىغى حالدە بىلە آنىڭ احسانىنە آشمىشلىر ايدى .

فيا منزلا في عين شمس اظلنى * وارغم حسادي وغم عبادي
 دعائمه التقوى واساسه الهدى * وفيه الايادي موضع اللبنيات
 عليك سلام الله مالک موحشا * عبوس المفاني مقفر العرصات
 لقد كنت مقصود الجوانب أهلا * تطوف بك الآمال مبتهلات
 مثابة ارزاق ومهبط حكمة * ومطلع انوار وكنز عطات

تأبين = مرحومی یاد ایتمک کونی :

صاحب ترجمه ننگ و فائیدن فرق کون کچدکدنصکره ، (۱۷)
 جمادی الثانیة ، ۱۸ آوغوست افرنجی جمعه کون ، آنک حقتده
 مرثیهار اوقومق ، وطن واسلامه ایتدیکی خدمتلیرینی صاناب ، آنی یاد
 ایتمک اوچون ، قبری اوزرینه پک چوق علما ، فضلا ، ادیبلر
 محررلر و بشقه لری طوپلانمشلردی . کلمش خلق پک چوق اولوب ،
 قبر ننگ اوکنده گی «موش» اسملی آچیقلق (میدان) تولدیقدن اعدا ،
 پک چوق کشیلر ، بیر بوله میوب طشرده فالدیبلر . بن هم ایکی دانه
 آرفداشلرم ایله برابر ، مجلسننگ ایگ گوزل بر بیرنده اولتورمیه ، بو
 مجلسدن تعریف و توصیفینه مقتدر اوله مدیقم ، حسیات عالییه آلمیه
 موفق اولدم .

معین وقت کلدیکنده ، بر قساری قرآن شریفدن بر فاچ آیت
 اوفوددی . صکره ، اوللری (دیوان خدیوی) رئیس اولمش ، شیمدیگ

(۴۸) ای ، ایچروسینه دعواتله کروپ علم استفاده ایتدیکم ، « عین شمس »
 محله سنده کائن ، اول بنم سکا کیدوب کلدیگیمی کورهن حاسدارم قایغورور ، دوشمانلرم
 کوینیور ایدی . (۴۹) سنک دیرکلرک ، تقوان ، نیگز لرک هدایتدن ، کرپچلرک
 احسانلردن یاپلمش ایدی . (۵۰) سکا الله ننگ سلامی اولسون ، سکا نه اولدیده بویله بر
 حزین و انسانلردن خالی و قایغولی بر حالد فالدیگ ! (۵۱) سن اوللری بویله
 دکلدگ ، سکا هر طرفدن انسانلر کلور ، حاجت و علم استه و چیلر گرو ، گرو سنی
 طواف ایبر ایدی ! (۵۲) سن ، رزق استه و چیلر ننگ ملجای ، حکمتنک مهبطی (اینه ک
 ییری) نورلر ننگ مطلعی ، وعظ و نصیحتلر ننگ خزینه سی ایگ !!! والسلام .

(جمعيت خيريه اسلاميه) وكيلى اولان ، حسن پاشا عاصم جنابلىرى (منبره) چيقوب ، مرحومنىڭ قسقه چە ترجمە ۋە حالىنى سويلەدى . بوندىن - سوڭ ، (محكمە شرعيه) دە فاضى وازەر علمائىنىڭ بيوكلرىندىن اولان ، شىخ احمد ابو خطوه حضرتلىرى ، آياغە قاقوب ، مرحومنىڭ ، (الازەر) (محاكم شرعيه) دە علم و دىنە ايتدىكى مادى و معنوى خىدمتلىرىنى ، بر ، بر صايەمىيە باشلامشكن ، داوشى ضعيفلەنوب ، خطبەسىنى جماعتە ايشتدەرە - مديكىندىن ناشى ، محمد افندى سعودى نامندە اولان افندى اوقوب تمام ايتدى . بو خطبە تمام اولدىقندە « مجلس الشورى » اعضالىرىندىن اولان ، حسن پاشا عبد الرزاق جنابلىرى توروب مرحومنىڭ بعض فضيلت و مناقىبىنى و مجلس الشورى دە اولان خىدمتلىرىنى ذكردى .

بوندىن سڭرە ، « محكمە الاستينافى الاهليه » دە فاضى ، مشهور « المرأة الجديدة » و « تحرير المرأة » كىتابلىرى صاحىبى اولان ، فاسم بك امين جنابلىرى قاقوب ، استاذنىڭ ، امە مصرىيە ايجندە اولان ، مكانتىنى (درجه) و بشقە لردن امتياز ايتدىكى مزىتلىرىنى ، اخلاق و سىرتىنى ، نصل اجتهاد ، عقل ، علم و اردر اكينىڭ قوتى ايله بوتون امتنىڭ قەدوسى اولوق درجەسىتە نائل اولدىغىنى و مصرلىلىرى نصل ، خىرلى استقباله سوق ايتىمە چالدىغىنى ، علم و سىرتىنى ايله آلنرە بر نمونە اولدىغىنى ، اصلاح و عمل اوغورتدە بتون عمرىنى صرف ايتدىكىنى و بو مقامنىڭ ، تمام « امامت » مقامى اولدىغىنى غايەت گوزل بر صورتدە ابراد ايتدى .

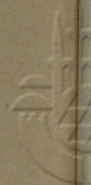
بو خطىبلردىن سوڭ ، مصر شاعرلىرىنىڭ بيوكلرىندىن و محكمە ۋە اهليه دە فاضى اولان ، هفنى بك ناصف ، سڭرە محمد حافظ افندى ابراهيم جنابلىرى منبرە چيقوب ، هر ابكىسى طاش قىلبلىرى بو موشادە چوق صورتدە مرثىلەر اوقودىلار ، بك چوق جماعتى آغلاندىلار ! . حافظ ابراهيمنىڭ مرثىسىنى

بىز بۇ رسالەدە بازىدىق. بۇندىنقىمۇ، باشلاندىغى كىمى، قرآن كرىم
 اوقۇلارەق جەمئىت ختامە ايردى. آغردن استاذنىڭ برادرى «مامودە»
 بالقوب حاضر اولمش. جەمئەتە تشكر ايتدى.

نەپىت، جەمئەت، شەرق و اسلام فەقىدى اولان استاذنىڭ
 روجىنە، و مسلمانلارنىڭ آنىڭ يوللە يورومسىنە دعالر ايدىرەك، آفرىن،
 آفرىن شەيرە يوز توتدىلەر. بىلەر استاذە و داع ايدىرەك، او، دىشتىلى
 اعراملارنىڭ تەلەرىنە، قىل آلتون كىمى نورلرىنى ساچە، ساچە قوياًش دە
 بىز م نىف كىرە بە و داع ايتىمىدە ايدى.

صوڭ

IBUL
 ŞEHİR
 İYESİ
 KİTAPLIĞI

İSTANBUL
BÜYÜK
BELEDİYESİ
ATATÜRK

(ش ۱۱) السيد جمال الدين الافغاني في موقف الخطابة

OSMAN ERGIN
KITAPLARI

No

«فيلسوف شهير جمال الدين الحسينى الافغانى»

(جرجى زيدان افندينىڭ «مشاهير الشرق» نام كىتابىدىن مەترجمىدۇر.)

بىر قاچ عصرلار كىچىك، نىچە تۈرلى قۇملار كىبلوب كىدر ،
 انسانلار مەيشت ودىنيا اشلىرىندە ايسىنى كوتوسىدىن ، فائىدە لىسىنى
 ضرر لىسىدىن آيروپ بىلمىلەر ، بو دنيا بازارىنىڭ ابتدا وانتىاسى نە
 اولدىغىنى ادراك ايدەمىلەر . انسانلار شويىلە بىر غفلت و ضالاندىە حىران
 كىزدىكلرى زماندىە ، طبيعت آنلىرىنىڭ ايتىروسىدىن بىر قاچ آدمىلەر
 تودوروكە ، آنلار طبيعتنىڭ اسرار و عىقلىقىدىن پىردە آچوب ، انسانلارنىڭ
 ھىچ بىلمىدىكلرى ناموس و قانونلرى كوستورولار . ايشتمە بو كىبى ايرلار
 علمنىڭ قىبى ، و عالمنىڭ نورلار پىدرلار . عالم اوچون كىرەكلى اولان بو
 كىبى آدمىلارنىڭ بىر قىسمى فلاسفىه طبيعىيون (طبيعت عالمى نواسرار كوندىن
 بحث ايدىوچىلار) دركە ، جھالتىڭ پىردە لىرىنى پىرتىدىلەر ، طبيعتنىڭ اسرار ،
 و مكنوناتىنى آچوب اختراع و اكتشاف بوللارىنى كىشى ايتىدىلەر .
 دىگر بىر طائىفەسى فلاسفىه عقلىيون (عقل ، اجتماع بشرى ، آداب و اخلاقىدىن
 بحث ايدىوچىلار) دركە ، بوللار عادى انسانلارنىڭ بىلمىدىكى پىاشرىن
 حكمتلەرە مطلع اولدىلەر . جناب اللەنىڭ مخلوقاتى اوچون وضع ايتىدىكى ،
 عقلى قاعدەلرى وادى رابىطەلرى بيان ايتىدىلەر . فقط طبيعت بو كىبى
 بىوك ايرلار ايلە ، صىقى ، صىقى جومردلىك ايتىما كىدە در . بىلكە بىر
 قاچ عصرلار كىچىد كىدە بىرسىنى احسان ايلەر ، انسانلار پىك كوچ ايلە
 آنىڭ كوستردىكى بوللەر سلوك ايدىلەر . بولدىن كىرە خىلى زمانلار
 كچوب آنلار غفلت و ضالانلارنى فائىدىقلىرى وقت دىھا بىرسىنى تودورور .
 بونىڭ ارشادىلە انسانلار اويقولرىدىن اويغانوب توغرى يوللەرە
 قايتورلار . اوچىقى بىرى كىنچە بىه قدر حاللرى كىنە دكشوب ، اللەنىڭ
 قانونلرىدىن بوز چورمىە باشلارلار . بو عالم عمرانىە باشلاندىقلىدىن
 بىرو شو ، حال ايلە دوام ايدە كامىشدر . بو كىبى فىلسوفلار ھەلەسىدىن

مشهور افلاطون، سقراط وآنلردن مقدم كەش فلاسەلەردەر . بونلردن سوڭ، بو كۈنلەرە قدر علم وە حكمتلەرنىڭ نۇرى اطرافىدە دولاشىدىقەن، يونان، رومان، فارس، عرب و(ترك) فلاسەسى كلوب عالمە بيوك خەمتلەردە بولمىشلردەر.

بونىڭلە برابر، جناب اللهنك اويلە بر حكمتلەرى واردكە، بنى آدمنىڭ عقللەرى ايرشامكەدەر. بعض زمانلەردە، تمام فيلسوفلەر قوۋەلەرنى ھائز و بيوك عمللەر كورمىيە مستعد انسانلەر ظهور ايدەر، فقط آنلەر، اويلە بر قوم و شەرلەر ايلە مبتلا اولورلر كە، ابگە چكلىرى حكمت اورليقلارنىڭ ثەرەسى نە اولديغىنى آڭلايەمزلەر. شونىڭ اوچون، آنلرنىڭ ھەل و اجنھادلەرى بر باد اولور كيدەر. انسانلەر، ھەر ھەلى، اولزىنە ھائز فائىدەسى نىسبەتدە گنە تقدير ايتدىكارىندىن ديدىكمز كىي بيوكلرنىڭ بر چوقلارنىڭ قدرىنى طانيمامىشلەر و نارىخ يازوچىلەرى دە اونوتمىشلردەر! بزم، ترجمەسىنى يازمىيە التزام ايتدىكمز، شرق فيلسوفى و اسلام خطىبى سىد جمال الدين الافغانى ھىزىتلەرى شوقلىلردن تمام بو جىزاي كورمىشلەر. مەرھوم، فلسفە قىطلارنىڭ برى اولوب بىودى، سياست دىركلارنىڭ برى اولارەق كون كچردى، لىكن بر ھەل تمام و بر كىتاب تاليف ايدەمىيەرەك و فات ايتدى.

مع مافىيە، بو حال آنىڭ قدرىنى كىيەتمەز. يونان حكىملىرىنىڭ ايلىك بىوگى اولان، سقراط و فات ايدركن، حكمتىدىن ھىچ بر شى جمع ايدىلما- مىشى. صكرەدن شاگردلەرى، آننىڭ فلسفەسىنى ھفظ ايدىوب تىدوين ايتدىلەر. بويلە لىكلە سقراطنىڭ فلسفەسى ھەر ھەردە توارث طرىقىلە ھفظ ايدىلە، ايدىلە بزم زمانمەزە قدر كلوب بىيتمىشلەر.

بزم فيلسوفنىڭ شاگردلەرىندىن ھەم بو كىي بر ھالى كورمىكەن، انشاء اللہ مەرھوم اولمىسەق كورەكدر. (۱)

« جىجى »

(۱) اوت ائىدىم، بىستون مەرھوم اولمىق. مەرھومنىڭ ھكىمت و فلسفەسى شاگردى شىخ محمد ھەدە ھىزىتلەرىندە پارل، پارل پارلادى. شو اوفاق. اوفاق فدانلەر البته بر وقت بىيەش و برور. اميد كىيىمىيەلم.

ترجمہء حالی :

محمد جمال الدین بن صفتر، افغان مملکتک، کابل ولایتی داخلک
 «کنر» مضافاتندہ «اسعد آباد» نام قریبہ ده علم و شرف خانہ سی
 اولان، بر عائلہ ایچروسنک ۱۲۵۴ھ ۱۸۳۹ م سنہ لرینده دنیاہ کلمشدر.
 نسبی، مشهور محدثلردن اولان، السید علی الترمذی به توتاشمقدہ وسیدنا
 امام حسین بن علی (رض) یه قدر ایرشمکده در. بو فامیلیا بیوک بر
 عشره اولوب «کنر» اطرافنده اقامت اینمکده، شریف بر نسبه
 مالک اولدیغیچون، افغانلیلر نظرندہ بر احترام فوق العاده یی حائز ایدی.
 بو عشره ننگ اوزاداره لری التندہ افغانستان داخلکده بر کیسه ک بیرلری
 هم وار ایدی. آنلرننگ مالک اولدیقلری بو توپراغی، مشهور افغا-
 نستان مصلحی عبدالرهمن خانننگ باباسی (جدی) دوست محمد خان
 تارتوب آلوب، جمال الدینننگ والدی و بعض عموجه لرینی «کابل» ه
 کوجر مبه امر ایندی. او وقتلر جمال الدین باری، سیکز یاشنده ایدی.
 پدری آننگ تربیه سینده فوق الحداهمیت ویردی. تعلیمنده هیچ ده قصور
 اینمیدی. کابلده ایکان، علوم عربیه مبادئی، تاریخ و علوم شرعبه دن
 تفسیر، حدیث، فقه، اصول فقه، کلام و تصوف علملری اوقودی؛ علوم
 عقلیه دن، منطق، حکمت عملیه، سیاسیه، منزلیه، تهذیبیه، حکمت نظریه
 الهیه و طبیعییه اوگره ندی. علوم ریاضیه دن حساب، هندسه، جبر،
 هیئت، طب و تشریح نظریاتینی تلقی ایندی.

تاصبی وقتندن باشلاب آننگ آلبیننده (ما کلائی) ذکا و بیوکلیک علا-
 متلری پارلا یوردی. اون سیکز یاشنده، شو، صایدیغمز علملری تمام
 اینمش ایدی. صکره هندستانه سفر ایندی. اوراده بر سنه و بر قاچ
 آی قالوب، یسکی و اوروپا طریقیل، بعض علوم ریاضیه اوقودی.
 بوندنصکره حج نیتیل، وطنندن چیقوب یولده بر سنه قدر، مختلف

شهرلرده، سياحت ايدە، ايدە ۱۲۷۳ ھ ۱۸۵۷ مده مکه المکرمه بيه واصل اولدى. بو سياحتى ائناسنده كىچىدىكى، تورلى ملتارنڭ عادات و اخلاقلىرىنڭ كوپسىنه واقف اولدى. حېجىن قايتىدىقنصكڭره، مذکور، دوست محمدخان زماننده حكومت رجالى صيرهسىنه تىزىلدى. بوخان كىياوى، هم هموجه زادهسى، سلطان احمدشاه فولنده بولغان «هرات» شهرىنى فتح ايتمك اوچون يورودىكى وقت، جمالالدين هم آنكڭله برابر اورايه كىتىدى. شهرى محاصره مدتنده، هب خان ايله برابر بولندى. نهايت خان وفات ايتدى، شهر، اوزون بر زمان محاصره دن صكڭره بىك بلا ايله فتح اولندى. دوست محمدخان يىرىنه ولى عهدى شىرعلى خان ۱۲۸۰ ھ ۱۸۶۴ مده تخت امارته كچدى. وزيرى اولان محمدرفىق خان «خلقى، فننه و اختلاله سوق ايدىلر، اميرلىك غاوغالارى چىقا - رورلر» ديه شىرعلى خانى، قارىندشلىرىنى توتوب همس ايتمك لازم اولدىغىنه افتاع ايتدى. هرته كىدهن عسكراچىنده شىرعلينڭ قارىندشلىرىندن، محمداعظم، محمداسلم، محمدامين، نام اوچ ذات وار ايدى. جمالالدين محمداعظم طرفينه كچدى بولنار، اميرنڭ دىسىسه ووزىرنڭ مشورتىنى ايشىدكلرى كىي، هر قاپوسى، پىدرلرى هياننده اداره ايتىكده اولدىقلىرى ولايتلره طاغىدىلر. بونڭ آرقاسى فتنه لار اويغاندى، داخلى محاربه لار آنشى علولندىكچه علولندى. چوق زمان مجادله دن صكڭره، محمداعظم اياه، قارىندشى اوغلى عبدالرحمن قوت كىي ايتدىلر. عاقبت مملكتنڭ پايتختينه كروب «قرنه» هېسخانه سنده محبوس اولان، عبدالرحمننڭ والدى محمدافضى همسدىن چىقاروب، «افغانستان» امارتى تختينه چىقاردىلر. بو امير بر سنه صكڭره وفات ايدوب، يىرىنه، طوغمهسى، مذکور محمداعظم كچدى. جمالالدين بو امير قاشنده فوق الحد بر منزله بيه نائل اولدى. امير، آنى برنجى وزيرتعيين ايدوب، بيوك اشلرده، آنڭ رآى و تدبيرينه مراجعه ايدىر

ايدى. جمال الديننىڭ تدبىرى سايبە سىناك افغانستان حكومتى محمد اعظمنىڭ ياكى كىز كىندىسى تىرىنىنە قالمىيە ياقىلاشدى. فقط اميرنىڭ ياكى كىش بىر سياستى بوڭا بيوك مانع اولدى. شويلىكە: امير، ياقىنلىرىنىڭ اكثرىنىنە سوۋظان ايدوب، ايڭ مەم عمل وادارەلىرى، تىرىبە واقىدارسىز اوغلىرىنىنە تىسلىم ايتەشدى.

قىندىھار دەھرا كىم اولان عىموجەسى شىر على خان ايل چارپىشوق استەدى. (شىر علىنىڭ ھىراندىن بىشقە مىلكى يوغىدى). بىكىتنىڭ بوندىن مقصدى، شىر على خانە غلبە ايدوب، والدى نىزىندە بيوك بىر درجەبە نائل اولمىق، بونىكە، بىشقە قارىندىشلىرىندىن يوقارويە چىقىمق ايدى (فقط، بىل، كىملىرىنىڭ ارزوسىنىنە موافق ايسەمبورا!) دىيورار، ھىرات عىسكىرىلە، قىندىھار عىسكىرى قارشو، قارشويە كىلىكى وقت، بىزم بىكىت بەھادىرلىق، ايكىيوز قىدر عىسكىر ايلە، آر دوسىندىن ايلرلۇب، دوشماننىڭ صىقلىرىنى بوزدى وانلىرىنىڭ قىلبىرىنىنە خىلى قورقو صالدى. آر قالدىكە مغلۇب اولە چىقلىدى. لىكىن، شىر علىنىڭ قوماندانى، بىقۇب خان اور دوسىندە كىسلىش باشى كورەنچە، آڭا شىدىلە ھىجوم ايدوب اسىر ايتدى. «قىندىھار» عىسكىرى تارمار اولدى. بو واقىدەن صىكرە شىر علىنىڭ امىدى قوتلىندى. قىندىھارە مەم ايدوب استىلا ايتدى. بو كوندىن، مھار بەلر دىخى ياشلىك زىمانىنە قايتدى. شىر على بىە انگىلىزىلار ياردىم ايتدىلەر، آڭا مىليونلر ايلە لىيرالر وىروب، محمد اعظمنىڭ والى ومامورلىرىنىنە توزىع ايتىردىلەر. بو يىلە لىكلە امانتىلر صانتلىدى، عھدىلر بوزولدى، خىياتلر باش قالىردى، غايت دەشتلى وقانلى مھار بەلردىن صىكرە، شىر على غلبە چالدى. محمد اعظم و عبد الرحمن مەنھىزم اولدىلەر. نىھايەت عبد الرحمن «نخارايە»، محمد اعظم ابرانە قاچدىلەر. بىر قاچ آى صىكرە محمد اعظم نىساپور شىر نەندە وفات ايتدى. جمال الدين ايشە، كابلدە قالىدى. امير، آڭنىڭ عىشىرىمىنى احترام

سید اولدیغیچون اهاالینگ قیام ایتمه سندن خوف ایتمدیکندنطولای آکا
 بر ضرر ایتمدی ایسه ده، هیل واهالینگ کوزینی قاپلامق یولیله آندن انتقام
 آلمی چوق دوشونوردی. بونی سیزه ن جمال الدین، افغانساندن
 عیقه سینى مناسب کوروب حجه کیتمک اوچون رخصت استه دی.
 امیرده، آنک محمد اعظم ایله کوروشمه سندن قورقوب، ایران شهرلریندن
 قورقوب، ایران شهرلریندن کچماک شرطیله رخصت ویردی. (اووقت
 محمد اعظم ده وفات ایتمه مشدی.) صاحب ترجمه، محمد اعظمک مغلو-
 بیتندن اوچ آی صکره ۱۲۸۵ هـ ۱۸۶۹ مده هندستان طریقله یوله
 چیقدی. هندستان هدودینه ایرشدیکنده، هند حکومتی، آنى بیوک
 احترام ایله فارشولادی ایسه ده، هندستان شهرلرینده چوق زمان
 اوتورمه سینه، حکومت رجالینگ مراقبه (فانترول) سندن بشقه علما ایله
 بر مجلسده جیولمه سینه اذن ویرمدی. بوندن ناشی، اوراده بر آی
 مقداری قالدیقندنصکره، هند حکومتی، آنى بر پاراخوده بیندیره رک
 سویسه قدر تشییع ایتمدی. آندن مصره کله ب فرق کون قدر اوتوردی بوکونلر
 ظرفنده «الازهر» کیدر و آنکله بر چوق سوریالی طلبه کور و شور اییدی.
 بو طلبه، آنى پک بکنوب، آنلره «شرح اظهار» اوفوتمه سینى اوتندیلر.
 بو کتابدن بر آزینى اوینده اوفودیقندنصکره «حجاز» سفر ایتمدی.
 و آندن استانبوله کیتدی. استانبوله وصولندن بر قاچ کونصکره صدر
 اعظم عالی پاشا ایله کوروشدی. صدر اعظم آنى غلیت احترامله قبول
 ایتمدی وفضلینی طانودی. وهیچ کمه سیه کوسترمدیکی التفاتی آکا
 کوستردی. هالبوکه، جمال الدین، افغانستان کیوملری اولان، افغان
 عبا (جه) سی، وقوجامان صاریق ایله گیز یور اییدی. آنک فضل وکمالینه
 وزیر وناظرلر هیران اولدیلر. آنلر آراسنده بیوک شهرت قزاندى.
 استانبوللیلره، قیافت، لغت و عاداتنده بام بشقه اولدیغی حالده، آنک
 علم وادینی دبلدن، دیله کوروب سویله مبه باشلادیلر. وکلدیکندن

آلتى آي كچر، كچمز « مجلس معارف » عضو نعيمين ايدلىدى. اوراده پك توغرى راي و فكرلار بيان ايتدى. جملهدن بىرى تميم معارف يوللارنى كوستردىكە، بوگا آرقداشلىرى مرافقت ايتدىلر. بيان ايتدىكى فكرلىرى ايچنە « شيخ الاسلامى » آچولاندره جق فكرلار هم وار ايدى. زيره بعضىلرى آنك زرفينه طوقنوردى. بوندنطولاي، او، جمال الدين حقنە دوشمانلىق گيزلەر و آنك حقنە قوغوجىلىق (سوز يوروتەك) ايتەك اوچون، مناسب بر فرصت كوزەردى. ۱۶۸۷ هـ ۱۸۷۱ م رمضاننە دار الفنون مديرى، صاعب ترجمەدن، دار الفنوننە صناعت و هنرە تشويق بوللو، بر خطبە سويلەمسىنى رجا ايتدى. اوده، تر كچه آز بلدىكىلە اعتدار ايتدى. مدير چوق يالوار دىغى اوچون، چار، ناچار قبول ايدوب، اوزون بر خطبە يازدى. و آنى بيوك منصب صاحى اولان ذاتلرە كوستردى. خطبە يى هيىسى بكندىلر. خطبە القا ايدىلەك كون كلىكى ايلە، خلق، دار الفنونە بوكردىلر. بو جەئيتنە حكومت رجالى، علم و ادب ايلارى و غزتە مديرلرى و وزيرلرنگ اكرى حاضر اولدىلر. صاعب ترجمە، منبرە جيقوب، حاضرلەدىكى خطبەسىنى عقللرى سحرلەك بر روشدە القا ايدىلدى. فقط آنك فكرلار بندن بر چوقلرىنى مشايخلر (مئلاز ديمەك) ياراتمادىلر. بو حال، ديدىكەز چە فرصت كوزەتمەك اولان، شيخ الاسلامە ايرشديكنە، حكومتنەن افغانىنى، استانبولنە چىقارمەي لائىماس ايتدى. حكومتدە، بر قاچ آي استانبولنە كىدوب تورمىيە امر ايتدى. فكر هر كئلىرى باصولدىقنە صكرە كبرى استانبولە قايتە بل چكلىرىنى آكلاندى. افغانى استانبولنە آيرلدى، بعض آرقداشلىرى آكنا مصرە كىنەك ايلە اشاره ايتدىلر. ۱۶۸۸ هـ محرمى اوللرىنە (۱۸۷۱ م ۲۲ مارت) مصرە كلدى. جمال الدين حضرتلر نە مصرە يالگىز، آنك او، گوزل منظرلرىنى، نىل ساحللىرىنى تماشا ايتەك اوچون كلرەك، اوراده اونورمىق نىتى هيچ بوغىدى. لىكن مصرە

كلدينكنده رياض پاشا ايله ، كورشدى . بو پاشانك مرحومى ، درجه-
سینه لايق روشده احترام و حكومته طانونهق خصوصنده سهى ايتمهسى
آنى مصرده اوتورميه مجبور ايتدى . مصر حكومتى ، آكئا حرمت و اكرام
ايدرك ماهيه بيك غروش (يوز روبله) معاش تعيين ايتدى . مصرده
انامته باشلادىغنده آنى بر چوق طلبه زيارت ايدوب ، علم چاقمهغىنى
چاغوب فاراديلر . آتشى پارل ، پارل پارلادى . حكمت ديگزينه چوموب
باقديلر ، توي تولو ، انجو و مرجان ايدى . بويله بر عالمك اللربنه
دوشدبكىنى غنيمت بلوب آندن استفاده به قرار ويرديلر . كنديسينه
مراجعت ايدوب ، آنلره درس اوقوتمه سيني صورديلر . اوده ، آنلرنك
رجالربنى قبول ايدوب ، علم كلام ، حكمت نظريه طبعيه و عقليه ، علم
عقيت ، علم تصوف و علم الفقه الاسلامى كتابلىرى اوقوتدى . مدرسهسى
خانمى ايدى . شاگردلر ، آنى غايت احترام ايدوب ، آندن استفاده پي
يك بيوك بختيارليق عد ايتديلر . علم وادبندن زياده تعجب ايدوب ،
بخشى اسى ديللرده تكرر ايدلى . ديسار مصر يده شهرتى ساچلدى .
يكچه ساچلدى . مرحوم ، شو مصرده درس اوقوتوركن ، عقل نوراربنى
قاپلاب نورمقده اولان وهم پرده لربنى بيرنميه همينى صرف ايتدى .
بوندن اوتورى كوب عقللر نشاطه كلدى و بر چوق بصيرتلىر يافتوردى .
همده شاگردلربنى كتابت (يازمق) وادبى ، حكمتى ، مقاله و فصللر انشا
ايتميه آلدردى . شونك اوچون آنك نظارتى آلتنده كتابت ايله
اشتغال ايدنه نلر يك مهارت حاصل ايتديلر . اوللرى ، نورلى موضوعلرده ،
گوزل بازى يازانلرنك عددى يك آز بولنديقى حالده ، آنك همتهل
مصرده باز بچىلىق (تحرير) فنى زياده ايلرولهدى . آنك شاگردلرندن ،
ياشلىرى آز و كچوك ، هنرلىرى چوق و بيوك نظيرسز محررلر بيتشدى .
بونى كورهن ، بر چوق ، نار كوكره كللى كمنه لر ، آكئا حسد ايتمه
باشلاديلر . و آنى ، فلسفه كتابلىرى اوقوتديغىچون طعن و عيب ايدرك ،

خلافینه عوام و یاروم منلاری آياقلاندر ديلر . بوننگله برابر ، بو حاللر ، آننگ فضیلمی بلن و قدرینی طانیمن کهمسنه لر نظرنده درجه و حیثیتینی کیموتهدی مرحوم ، علم و فضیله برابر ، سیاستنه هم پک میال ایدی . مصرننگ احوالینه باقدی واجبی الی صوفولدیغینی کوردی . حکومتننگ شکل و طرزینی تغییر ایتیمه یی واجب بلور ایدی . شو اثناده « ماسونیه » جمعیتینه کردی و آنده پک ایلولوب ، حتی رئیسلری صیره سینه تیزیلدی . و شرق فرنساوی یه تابع بر وطنی جمعیت تأسیس ایدرهک ، او جمعیتنه ، مریدلری اولان ، علما و اشرافی چاغروب ، اوچبوز قدر اعضا توپلامیه موفق اولدی . انگلتره دولتینی پک مکروه کورور ایدی . انگلیزلرننگ هندستانده اولان معاملهلری و افغانستانده فاندشلرینه ایتدیکی تجاوزلری آننگ خاطریندن چیقماش ایدی . افغانی بونلرنگ همه سیننی جهرا سویله مش و بوخصوصه ، جریدهلرده مقاله لر هم نشر ایتدیرمش ایدی . بو مقاله لری انگلتره غزیتهلری ترجمه ایدوب ، بیوک اهمیت و بردیلر ، حتی آنلرده ذکر ایدلن ماده لر حقنده مجادله ایتیمه غلادستون اوزی سزغانوب کرشمش ایدی .

افغانیننگ جمعیتی بیوردیکنده ، مصرده انگلتره فونسولی زیاده نلاش ایدوب ، حکومته قوغوچیلق ایدرهک بو جمعیتنه ، مخصوص جاسوس و خفیهلر تعین ایتدی . آنلرده جمعیت حقنده بلدیکلری قدر فساد و اواصلیقلرده قصور ایتمدیلر . بو وقتلرده مصر اشلری عرب ساچی کبی قاریشمش ایدی . افغانی او کونلرده ده ااهمیتلی بر قاچ مسئله لر توغروسنده آچیقندن آچیفه سویله دیکندن ناشی قوغوچیلرننگ دلیللری قوتلندی .

مصر والیبلکنه ، خدیوی توفیق پاشا کچه سیله ، افغانیننگ مصردن چیقمه سیچون فرمان اعلان ایدلدی . ۱۲۹۴ هـ ۱۸۷۹ مده مصره وداع

ایدوب، هندستانه کلدی. «حیدر آبادالرکن» شهرنده اوتوروب
«ردالدهریین» نام رساله‌سینی یازدی.

مصرده «عرابی واقعه‌سی» ظهور ایتدیکنده حیدرآباددن،
کلکته‌یه چاغرلوب، هند حکومتی آنی اوراده اوتورمیه مجبور ایتدی.
مصر واقعه‌سی تمام اولوب، انگلیز محاربه‌سی سوندیکن صکره
صاحب ترجمه‌یه استه‌دیکی مملکت کیده بله‌سی بلدریلدی. اوده،
یاالله! دیهرهك اوروپابه یوز توندی. اوروپاده ایك اول آیاق
فویدیفی شهر اوندن شهریدر. اوراده آز کون قالدیقندن صکره
پاریزه کوچدی. اوراده آکا دوستی شیخ محمد عبده‌ده ییتشدی.
مصرده «جمعیة العروة الوثقی» اسمنده بر جمعیت وطنیه وار ایدی.
بو جمعیت صاحب ترجمه‌یه، مسلمانلری وحدت اسلامیه‌یه دعوت ایتدی
اوچون بر جریده تأسیس ایتمه‌سیله تکلیف ایتدی. اوده، بو تکلیفی
قبول ایدوب «العروة الوثقی» جریده‌سینی انشا ایتدی. شیخ محمد عبده
بو جریده‌نك محرری ایدی. العروة الوثقی نك عالم اسلامنده بیوک
تأثیری اولدی. (بونك حقنده شیخ عبده ترجمه‌سنده خلی معلومات
ویردک.) یالکیز ۱۸ عدد نشر ایدیلدیکندن صکره دوامی اوکنده بر
چوق مانعلر پیدا اولدی. آنك یولنده هند و مصر قبولری قبالی.
آنی مطالعه ایدوچیلره انگلتره حکومتی شدتلی جزالر وضع ایتدی.

صاحب ترجمه پاریزه اوچ سنه قالدی. اورا غزینهلرینده
روسیا، انگلتره، ترکیه و مصر سیاستلرینه دائر برچوق مقاله‌لر نشر
ایتدردی. اکثرینی انگلیز غزینهلری ترجمه ایدر ایدی. مشهور
فرانسز فیلسوفی «رینان»، ایله «علم و اسلام» حقنده مناظره‌لر ایتدی.
«رینان» آنك علمینك کینیشلیگی، ودلیلینك قوتی ایله اعتراف
ایتشدی. صکره مهدی حقنده رأینی صورمق اوچون، آنی لورد شرشل
ولورد سالسبوروی لوندیه‌یه چاغردیلر. اورادن پاریزه عودت

ايدوب پك چوق علما و فلاسفه ايله طاشدى. آنلرده آنى پك احترام ايندىلر.

نهايت پاريزه وداع ايدوب « نچد » ه كىتمك اوزره ايكن او وقتلر ايران شامى اولان شاه ناصر الدين آنى كورمك اوچون نيلغراف ايله دعوت ايتدى. بو دعوتنه اجابت ايدوب، طهرانه متوجه اولدى. اصفهانده امير ظل الله ايله كوروشوب، او، صاهب ترجمه پي پك حرمت ايتدى. طهرانه وصولنده شاهده غايت ممنونيتله استقبال ايتدى. هر بيرده، حنى سر اينده، اهل اولادى آراسنده، آنى مدح و ثنا ايدردى. عاقبت آنى هر بيه ناظرى تعيين ايدوب، آز زمان صكره صدر اعظم ياپه چق اولمشدى.

جمال الدين حضرتلى، امتلر نك اخلاقىنى او گره نمش، دولتلر نك تاريخلر ينى اوفومش، هر بير نك و هر زمان نك سياست حاللر ينى ده پك گوزل آكلامش ايدى. ايرانه كلديكىله، امرا و علماسى آراسنده بيوك بر منزلته كچدى. بو كى غريب بر كىسنه نك بو درجه اعتبار و نفوذه مالك اولمىسى پك آز راست كلهن شيلردنر. خانه سى بر علم مجلسى شكل ينى آلدى. آن نك سوزلر ينى دكلامق اوچون، ايران نك اشراق و بيوكلى توپلانور ايدى. بو حال دن شاه شبهه ده دوشوب، تونك صوگى اوز ي نك قوت دن دوشمه سینه منجر اولمىسندن فورقاره ق، افغان يه باشقهر كده كوز و كىبه باشلادى. افغانى ده آن نك گيزل دىكىنى سيزوب، تبدىل هوا مقصد يله سفر ايتمك اوچون، اذن استهدى. شاه اذن و بىردىكىندن صكره، روسيان نك ايسكى پايتختنى، مسقوايه واردى. آنده هم آنى بيوك احترامله قارشولاديلر. چونكه آن نك شهرتى اورادهد فولقلىرى تولدر مشدى. صكره پىتر بورغه كىدوب، بيوك ارار و سياسى (ديپلوماتيك) ار ايله معارفه پيدا ايتدى. غز تهلر ينده، افغان، ايران، تركيا، روسيا وانكلتر پولتيقه لرى

حَقْنَدَه اوزون، اوزون مقاله لر نشر ايندردى. بو مقاله لر نىڭ، سياست عالمنده پىك قانى صداسى (يا كُفْرِيفى) اولمش ايدى.

شو كونلرده (۱۸۸۹م) اوچون پارىژده (سىرگى - ويستاوا) آپىل، جى اولدىقندن، صاعب ترجمه اورايه توجه ايندى. باۋاريا پايتختى مونيخ شهربنده اوروپا دن فاي توب كلكمده اولان شاه ايله بولۇقدى. شاه، آنىڭ، ايرانه برابر كلمه سىنى اوتتندى. اوده شاهنىڭ رجا سىنى قبول ايدوب معيتمده كىتدى. طهرانه ايرش، ايرشەز خلق، آنىڭ اوينه دخى توپلانميه و علمندىن استفاده ايتميه باشلايدىلر. شاه هم بو دفعه شېبه، فلان اظهار ايتەزدى. گويا بو دفعه آروپا سياحتى، شك و شېبه لارنىڭ جوغىنى محو ايتەشدى (!؟) صاعب ترجمه يي كىتدى. يسيه پىك ياقىنلاتوب، حكومتنىڭ بيوك اشلىرىنده آنى واسطه ايدر، يىڭى قانۇن و نظاملر وضع ايتەمكده آنىڭله كىڭاشور ايدى. بو حال، اولدىن نفۇذ صاعبى اولان بيوكلره، خصوصا صدر اعظمه پىك آغر كلىدى. بوندىن اوتتري، صدر اعظم بر مناسب وقتىنى بولوب، شاهه: «گرچه بو قانۇنلر فائىده دن خالى دىگىل ايسەده، شىمە يلىك بزم مەاكىتنىڭ هالىنه پىكده موافق كلىيور. بوندىنمعا ادا كىت كىده سزنىڭ نفۇذ كرنىڭ هم آزاله جى آشكاردر» دىەشدى. شاه، صدر اعظمنىڭ بوسوزلرىندىن بىر يادە متأثر اولدى. كىينه، افغانى يە حال و معامله سىنى دكشدردى. بونى آڭلايان افغانى، شاهدىن، طهراندىن يكرمى (كىلومىترو) بىر كىلومىترو دورت بوز آلتەش توفز ساژىن) مسافەده وافع شاه عبدالعظيم بلده سىنه كىدوب كلكم اوچون رخصت استەدى. شاه رخصت و بىردى. افغانى بو بلده يە واردىقىلە، سو كىندىن بر چوقق علما و اشراف اباروب واردىلر. بو بلدهده خطبه و نطقلر سويلەر، اهالىنى، حكومتلرىنى اصلاح ايتەميه تشويق ايدر ايدى.

سىكز آي كچر، كچەز، شەرتى، ايراننىڭ بتون شىرارىنه قارالدى.

وايرانى اصلاحه عزم و نيت ايتدىكى خلق آراسنده زباده شايع اولدى. شاه بونگ عاقبتندن فورقوب، «شاه عبدالعظيم» بلده سېنه بيش يوز، آتلى عسكر (سار باز) يوللادى. آنلر صاحب ترجمه نى، خسته اولدىغى حالده، توشه كىندن آلوب چىقوب، ايللى آتلىنىڭ محافظه سى التنده «تركيا» حدودينه كېلتوروب تاشلادىلر (۱). مريدلىرى بو حالدىن غايت اثرلنوب قىيام ايتدىلر، آز قالدېكه، شاهنگ اوزىنى فرىبان ايدىلردى. افغانى حضرتلى صحنى يېرىنه كانچه يه قدر «بصره» ده قالوب، سوكره لوندربه كىتىدى. آنى انگليز لار اولدىن هم بليورلر ايدى. شونىڭ اوچون پك احترام ايله قبول ايدوب، سوزلرېنى ايشتمك اوچون سىياسى و علمى جمعيتلرېنه چاغردىلر. آنلر ايله اكثر كلامى، شاه و آنىڭ مەلىكتنده تصرفى و ايراننىڭ آنىڭ زماننده نه حاله كىدىكى حقدىه اولور و انكلتره حكومتىنى آنى عزىل ايتىمه قايرار ايدى. افغانى بونلر ايله اوغراشېمىده ايكن، او وقتلر تركيانىڭ لوندربه سفىرى رستم پاشا (۲) واسطه سېل، استانبول ما بېن همايوندىن آنى استانبول دعوت ايدوب بر مکتوب كىلدى. بو كونلرده شهر لرىمى (افغان) اصلاح حقدىه موقت شقلىرم وارد «ديه اعنذار ايتدى. صكره مدح و تشويق ايله

(۱) تاشلامق: تاش ايله آتق دېمكىر. ايسكى زمان آدملىرىنىڭ بعضىلرى عادتتە، قايتىمە غېنى استە مەدىكلىرى بر آدم يوله چىقاركن، آرقاسىدىن اوفاق تاشلر آتارلر ايدى. سوكرەدن ملطق براقىق. آتق معناسىدە استعمال ايدىلدى.

(۲) ۱۸۰۶ دە توغوش، ايتالىيالى خرىستيانلر. تركيا خدمتىنه كىروب، آنلرنىڭ خىلقلىرى ايله خلقلىنىش و عادتلىرىنى عادت ايدىنىش ولسانلىرىنى مەكەل صورتتە اوكرە. نەشىر. اوللرى تورلى مامورىقلارده بولنەرەق، ايتالىيالى قرالى ۋكتور عمانوئېل ايكنچى زماننده، تركيانىڭ ايتالىيالى سفىرلىكىنه تەيىن ايدىلشدر. صكرە ۱۸۷۳ مەن باشلاب اون سنە، لېنان دە متصرف اولشدر. سوڭ كونلرىندە، لوندربه سفىر اولمش. نھايت اورادە توقسان ياشىدە، ۱۸۹۶ مە وفات ايتىلشدر. اور و يادە سياست ايرانى آراسىدە، خېلى شهرتى وار ايدى.

تولی دیگر بر مکتوب آلدیغنده ، تبلیغرافی ایله «یالکوز» سلطان حضرتلرینی زیارت ایدوب کیری قایته جقم «جوابینی ویردی . نهایت ۱۲۹۲ مده استانبول کلدی . سلطانك التفاتندن ، علما و سیاست رجالینك اکرانندن محظوظ اولان ، افغانی استانبولده اوتورمه یی ترجیح ایتدی . ترکیا پایتختنی او ، گوزل استانبولده پك محترم و مکرم اولرهق کون کچرمکده ایکن ، ۱۸۹۶ م آخرا رینده «سرطان» علنی ایله مبتلا اولرهق ۱۳۱۴ هـ ۱۸۹۷ م مارتنده فانی دنیا ییه وداع ایتدی لر . جناره سینه فوق الحد چوق آدم طوپلان زهرهق استانبولده نشان طاش قر بند «شیخلمزا - رایفی» مقبره سنده دفن اولندی .

صفات شخصیه و البسه سی :

بغدادی رکلی (اسمر) ، اورتا بویلی ، تولوق گوده لی ، قاره کوزلی ، اوتکین باقیشلی ، چیکه ساقالی بیگنچه وساچلری اوزون ایدی . باقیشی کیسکین اولمقله برابر ، کورمه سی بر آز قوتسز اولدیغندن ، بر شی مطالعه ایدرکن کوزلرینه یاقنلانور ایدی ايسه ده . کوزلیك استعمال ایتما مشدر . اوستینه قاره جبه * ایچدن اوزون کولمکلر ، وباشینه استانبول علماسی چالمالری کبی چالما کیدر ایدی .

او و خانه سی :

صوڭ کونلرینده استانبولده « نشان طاش » ده سلطان حضرتلری طرفندن تخصیص ایدلمش بر سرایده اوتورور ایدی . او ، یورونڭ ایچنده مکمل اسباب و جهازلری ، گوزل فایتون وایکی آت وار ایدی و برده ماهیه اولرهق بیتمش بیش عثمانلی لیراسی معاش تعیین ایدلمشدی . صوڭ هسته لیگندن مقدم ، کوندوزلر نڭ کوبیسنده اوینده اولتورور ، ایکندی وقتی کلدیکده گیزینمڭ اوچون ، آرباسینه بینرهك «کاغد خانه» مسیره سینه چیمقار ایدی . چوق اوبومزدی . یالکوز کیچه نڭ اخیریندن ، قویاش کونر لنجیه قدر اوبوردی .

طعام و يېمەكى :

يېمىگە پاك قىلىش، كۈندە بىر گۈنە دۇعا يېز، بىر قانچە دۇعا چاچ
 اچىر ايدى . عقلى و فكري عمللر ايله شغللنۇچى كەسەلەرە آز يېمەك
 پاك لازم بىر اشدر . (البطنه تذهب الفطنه) قىيەسى مشهور و توغرى
 بىر قىيەدر . افرنجى سىغاره نىڭ ايك ايسىندن اچىر، تونون اچىمە پاك
 مرقلى اولدىغىدىن سىغاره آلمىدە بشقە سىنە راضى اولمز، بالذات اوزى
 كىدوب آلور ايدى .

جلسى، خطبە سى و قونوشمە سى :

جلسندە پاك ادبلى، قوناقلىرىنى درجەلر ينە موافق صورتدە احترام
 ايدىر، قارشولەمق اوچون تورور و اوزانمق اوچون چىقار ايدى . ايك
 اوفاقلىرىدىن چىركانمز، كەمكلىرىدىن مقصد، تزلقى (فناء يوللر ايله)
 ياقىنلاشمق استەمك (۱) اولدىغىنى بلورسە ايك بىوكلىرىدىن بىلە يوز
 چو بىرور ايدى . پاك اچىق عبارەلر ايله، عربچە نىڭ فصیح لغتى ايله
 قونشور، مخاطبىنىڭ آكلامدىغىنى، سىزەر ايسە، مرادىنى دها اچىق
 ايدوب بيان ايدىر ايدى . اكر ايشدۇچى عوامدىن ايسە عوام شىبەسى
 ايله قونوشمە هم تىزل ايدىر ايدى . بلاغت و فصاحت صاحى و عقللرى
 سحرانە نىڭ درجەدە خطىب ايدى . بىر قانچە يوز سەلەردىن بىرور، شرفدە
 آنىڭ كىمى خطىب كور اولدىكى يوقدر .

(۱) تزلقى، مەنوم بىر صفتدر . بىر بو كەمبى، «فنا يوللر ايله ياقىنلاشمق استەمك»
 دىە تفسىر ايتىدك . اوت، بو كەمبە نىڭ اصل معناسى بودر . الله تعالى حضرتلر ينە، اصناملرى،
 و آنلرنىڭ رضاسىچون بوغازلنمىش قىربانلرى نىڭشەندى و بسويلرى واسطە ايدوب
 ياقىنلاشمق استەمك او حضرتدىن سورىلەجق حاجتلىرى قىر و مېتلىر آرقلى صورتى
 ھەمسى تزلقى و شىركىدر . بوندىن رسىلە، واسطە، رابطە فلان دىە اسملرى اوزگەرتوب
 قورتلمق مەكەن دگلىدر . قىرىش عربلىرىدە (ما نعبد هم الا لىقربونا الى الله زلفى) دىە
 پردەلەنمك استىيورلردى . حالبو كە جناب الله آنلرى مشركلردى دىە حكىم ايدىور .

پك وقارلی و سرلری غایت صافلار و مزاح سوزلری سومز ایدی. بر کونده بر چوق آدملر ایله ایلک اهمیتلی مسئلهلردن بحث ایتدیکی حالده آنک ایله بر دفعه قونوشان، هر بر آدم او مسئلهی یسکیندن فوزغانیمیه محتاج اولمز، صاحب ترجمه کندیزی ایکتیچی دفعه بحث ایتمک استه مزسه، او مسئله مجلسده حل ایدلوب بیتمش اولور ایدی.

اخلاقی:

هر قلبلی (فکرینی خلقدن فورقوب باشرمز)، توغری دیلی، عفتلی، نازکانه معاشرهلی، تواضعلی اولدیغی حالده، بیوک نفسلی (اوافق نیلری سومز، مذاتمه راضی اوامز)، عظمتلی، بهادر (اولتورولمیه، کوتورولور، سوبینه، سوبینه کیدر) دنیا و آنک سپورندیسینی (هطام) سومز، مال جیماز، محتاجلیقدن فورقور ایدی؛ مصردن چیقاریلدیغی زمان «سویس» بلده سینه کیسه سی بوش اولدیغی حالده نزول ایتمشدی. اوراده بولنان ایران فونسولی بر قاچ عجم (پیرسیان) فاندشلمیزدن اولان، سودا گیرار ایله صاحب ترجمه یه کلمه ک، بر قدر پاره تقدیم ایدرلر، بونی هدیه، باکه بورچ اولره رق قبول ایتمه سیننی اوتورولر. افغانی حضرتلری بو پاره بی قبول ایتیموب: «پاره لویکتزی اوزیکتزر اوچون صافلاکز، سزله پاره ده احتیاجلیسز، آرسلان، میچ وقتده صونار نابمقدن عاجز قالماز» دیمش ایدی. (همت !!!)

پك همتملی و بشقه لرینی ده همتملی (بیوک اشله کوکس کرمک) اولمیه تشویق ایدر ایدی. آنک مجلسنده بر دفعه اولتوروب چیقان آدم، نفسنده بیوک عملله فزدروچی و آنک یولنده سعی ایتیمیه نشاطلندروچی، بر روح حس ایدر ایدی. بو درجه علم و فضیله برابر، بر قدر فزو طبیعتلی، سیجاق قانلی ایدی. حقنده سوز

يورتوچىلارنىڭ غايىت چوق اولوب، تورلى مشقتلارە دوچار اولمەسنىڭ سببى، شو فزولىق اولە بلور.

عقلى وذهنى :

زىرەك، اوتكىن ذهلى، چابوق آڭلاوچى ايدى. ذكاسى او درجە ايدىكە؛ قىلارنىڭ پردەسىنى بىرتوب، سرلارنى مطلق اولمە ياقىن ايدى. مسائل عقلىە دە ئچكە فكرلى، قوتلى دىلىلى، مجلسلارنى م عىبىر نىفوذلى اولوب، آنىڭ اىلە نە كىبى موضوعە اولورسە اولسون، مباحثە ايدوچى ايدەشى، آنىڭ دىلىلەن انتقاد ايتىدىكىنى سىزمى دە قالور ايدى. بعضا دىلىلى مقنع وقوتلى بىلە اولمزدى، كىنە مخاطبىنى توقتانور ايدى. قوۋە حافظە (از بىرلەك قوۋە) سى غايىت قوتلى ايدى. بىر كەسندەن الفباسىنى ايكى كوندە اوگرە ندىكىدن صىكرە اوچ آى ظرفندە فرانسوزچەنىڭ پىك چوق كامەلرىنى حفظ ايدوب، صىكرە آنندىن ترجمەبە اقتدار كىسب ايتىدىكى روابت ايدلمكدە در.

علمى ولسانى :

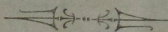
علوم عقلىە و نقلە دە ، باخصوص فلسفئە فدىمە . تاريخ اسلام فلسفەسى ، نمدن اسلامى و اسلامنىڭ بشقە احوالى عقندە غايىت كىنىش اطلاع صاحىبى بىر علامە ايدى . افغانىچە ، فارسىچە ، عربچە ، تركچە ، فرانسوزچە بىر پىك اى بلور ، انگلىزچە و روسچە دن هم خبردار ايدى. پىك مطالعه سوهر و چوق او قور ايدى. مختلف ملتارنىڭ آداب و اخلاقلىرىنىڭ فلسفەسى عقندە يازلمش كىتابلارنىڭ مەسىنى مطالعه ايتمش و اكثر مطالعهسى عربچە و فارسىچە دن اولور ايدى.

اميد و عمللىرى :

مرحومنىڭ ، خلاصئە احوالندىن آڭلاشلىدىغىنە كورە ، آننىڭ عمللىرى - يندىن كوزەتدىكى مقصدى و اميدلىرىنىڭ محورى، اسلاملىرى بىرلەشدرمك

كردن اىنىڭ جەمىع كوشەلەرنى بولغان، مەسەلەنلەر بىر خەلىپە
 اسلامنىڭ تەت ادارەسىنە توپلامق اولمىش. بونىڭ اوچون وار قەتئىي
 صرف ايتىدى. بو مقصدى اوغرونىدە راجەت واندىلارنى فدا ايتىدى.
 اولەندى، بو كسب اتخاڭ ايتىدى. بونىڭلە بىر بىر، مقصدىنە ئاۋل
 اولەندى دنىيادىن كۆچىدى. (ردالدمرئىن) نام رسالەسى بىلە، تورلى
 مەسئەلەلەر دائىر يازدىقى ماقالەلەرنىدىن بىشە، او قدر عالى فەكرىنىڭ
 بىمىشلەرنىدىن واو قدر تىرەن فىلسەفە ۋە كەمەلەرنىدىن بىر شى يازمىدى.
 لىكىن دوست ۋە مەرىدەلەرنىڭ نەفسلەرنە ۋە ھايات رەھى او فوردى، انسانىت
 ادر لىغى سىر بىدى، مەتلەرنى فونىغاتىدى ۋە قەلەلەرنى اوتكىرلەدى. بىشە
 بونىلارنىڭ مەللىرى بىلە (شەرق عالمى) خېلى فائىدەلەندى. بونىدىن كۆرەدە
 فائىدەلەنسە كىرەك.

IBUL
 ŞEHİR
 İYESİ
 KİTAPLIĞI

سوز صوگى .

بو ابكى شىخ ھقنە يازمەسىنى آرزو ايتىدىكەن شىبلىر بونىدە تھام اولدى . تارىخ و ترحە يازمق ، خصوصاً ھقىقت كوسترمك استىنلەسە ، پك آغىر و مشقتلى بر عمل اولدىغى ار بابىنە معلومدر . لىكن ، بن ، يازدىقلىر - يەنى مختلف كىتابلاردا استىطراد (ايار نو) بوللو يازمىش معلومانىدن ، ياخود پراكنىدە كلغىلردن ، نورلى كەسنىلەرە مراجعتىن الە ايتىلمىش خىلرلردن ، قىر تىاشلىرىنىدن و بشقە قىرىنەلردن چىقارلمىش اثرلردن جمع ايتىدىكىم يوقىدر . بلىكە شىخ عبدە ترحەسىندە معلومات اساسىە ماغىدى «المنار» مجلەسى ، افغانى ترحەسىندە «مشاعىر الشرق» كىتابى اولدىغىنى يوقارىدە ھم يازمىدم . بىناءعلىە «بونلرى يازمقە زھمت ايتىدم ، مشقت كوردم» دىيە نىت ايتىمە ھىچ بر نورلى ھقم اولورمى ؟ اوفاق نفاك زھمتلر اولمىش ايسە ، البت بونلر ، وجدان راعىنى قارشوسىندە بر شى دىگىلدر .

شىخ عبدە ترحەسىنىە ماخذ اولان ، (المنار) صاحى بنىم ھىندىدە ئقە (اشانچلى) بر دىندىر . بوندىن اوتورى بن آنك يىازدىقلىرىنى اساس اتخا ايتىدم . ھر نە قدر بعض مادەلەر ھقنە ، نورلى خىلرلر ايشتىم ايسەدە ، بن آنك سويلەدىكلرىنە اعتماد ايتىدم . يازدىقلىرىنى اولدىغى كىبى ترحە ايتىدم ايسەدە ، قالدردىقلىرم دە پك آزدر . تىرتىب ايسە بىستون آنك تىرتىبىدر . بونىكلە برابر ، باشىدە و آخىردە بر قدر قوشدىقلىرم واردىر . «المنار» صاحى ، شىخ عبدك نىك خاص شاگردلرىنىدن آخر كونلرىنە قدر آنك مجلس وصھىتىندە بولغان ، ھىلم و ھىكەتىندىن استفادە ايدەن فاضل بر ذات محرمىدر . مجرەسىنى اوقوبان دىنلر بونى اولزلى ھم ايبى بىلسىلر كىرە كىدر . افغانى ترحەسىنىە كلە نچە ، بن بونىك اوچون ايكى ماخذ بولدىم برى شىخ عبدە قلمى ايلە يازلوب

«رد الدهريين» ايله برابر نشر ايدلمش ترجمه در. ديگري «جرى زيدان» نىڭ يازدىقىدۇر.

بن بو ايكي ترجمه يى برى برينه تطبيق ايندم. هر ايكي سيني بر طرزده بولدم. حنى شيخ عبده نىڭ يازدىقى جرجينىڭ يازدىقىنه ماخذ اولدىقىلە، حكم ايندم.

فقط بو صوگفيسينىڭ يازدىقى ترجمه ده، اوتە گيسنده بولونمىان بعض معلومات هم بولندىقى، ترتيب و تبويى پك گوزل اولدىقى اوچون بونى عينا ترجمه يى مناسب كوردم.

زمان اعتبار بىلە، افغانى ترجمه سى مقدم يازماق لازم كلور سده، بنم اولده اصل مقصد، يالگىز شيخ عبده نىڭ ترجمه هالينى يازماق ايدى. صكره افغانينىڭ، آنىڭ ترجمه سنده چوق ذكر ايدلدىكىنى كوره نجه، آنىڭ ترجمه سيني هم يازوب الحاق ايتمه يى لازم كوردم. مالحق واستطراد قىيلىندىن اولدىقى اوچون، تاخير ايدلمه سى او قدر غريب بر شى اولمىسه كيره كدر.

جمله لرى تيزمك، كلمه لرى برى برينه قوشماق وادانلرى توتاش و آيروم يازماق خصوصلرىنده كيمچىلىك ريهز بولنمىقى اشكار بر حالدر. اوز دىلمىزنىڭ انشا و املا قاعده لرىنى اوگره نمك بىلە بزه مىسر اولدىقى اوچون، بيوك ذاتلار عاجزلرىنه رضا كوزى ايله باقمه لرىنى ايك آشاغى بر اورونده توروب رجا و جناب اللّٰه همد و ثنا ايدرك، بو نقطه يى سوزنىڭ «صوگى» ايدرم.

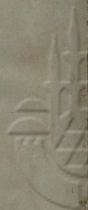
صوگ

مصر — القاهرة

۱۳۲۳ نه هـ

۱ ذوالقعدة

OSMAN ERGİN
KITAPLARI
No

İSTANBUL
BÜYÜK
BELEDİYESİ
ATATÜRK